

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Həsənov Nicat Cəlil

“Maliyyə bazarının texniki təhlili”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifrəsi və adı:

060403 “Maliyyə”

İxtisaslaşma:

“Maliyyə bazarları”

Elmi rəhbər:

i.f.d T.T.Əliyeva

Magistr proqramının rəhbəri:

i.f.d prof. R.A.Bəşirov

Kafedra müdiri:

i.e.d prof. Ə.Ə.Ələkbərov

BAKI – 2017

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3
I FƏSİL. Maliyyə bazarının fəaliyyətinin nəzəri-metodoloji əsasları	
1.1. Maliyyə bazarının yaranması, formalaşması və təşkili xüsusiyyətləri.....	8
1.2. Maliyyə bazarının strukturu və funksiyaları.....	14
1.3. Maliyyə bazarının təhlilinin mahiyyəti və növləri.....	22
II FƏSİL. Maliyyə bazarının qiymətləndirilməsində texniki təhlilin rolu	
2.1. Maliyyə bazarı strategiyasının müəyyən edilməsində texniki təhlilin rolu və vəzifələri.....	29
2.2. Maliyyə bazarının texniki təhlilinin metodları və üsulları.....	34
2.3. Maliyyə bazarının proqnozlaşdırılmasında texniki təhlil göstəricilərinin tətbiqi.....	44
III FƏSİL. Azərbaycanda maliyyə bazarının texniki təhlilinin formalaşması və təkmilləşdirilməsi istiqamətləri	
3.1. Azərbaycanda maliyyə bazarının qabaqcıl beynəlxalq təcrübəyə uyğun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	59
3.2. Azərbaycanda maliyyə bazarının texniki təhlilinin səmərəliliyinin artırılması istiqamətləri.....	68
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	75
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT	80

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Bəşər tarixinin ən başlıca hərəkətverici qüvvəsi məhsuldar qüvvələrdir. Məhz məhsuldar qüvvələrin inkişafı nəticəsində istehsal proseslərinin fasiləsiz şəkildə təzələnməsi sayəsində iqtisadiyyat inkişaf etmişdir. Bəşəriyyət həmişə iqtisadiyyatla yaşamış və yalnız bu əsasda siyasət, din, elm, incəsənət mövcud olmuşdur. Cəmiyyət inkişaf etdikcə insan birliyinin yeni tarixi formaları (icma, qəbilə, tayfa, xalq, millət) yaranmış və ona uyğun ictimai təsərrüfat formaları - natural təsərrüfat, əmtəə təsərrüfatı, bazar iqtisadiyyatı bir-birini əvəz etmişdir. İnsanlar natural təsərrüfatda öz təlabatlarını ödəmək üçün istehsal edirdilərsə, əmtəə təsərrüfatında öz təlabatlarından artıq məhsul istehsal etməyə və təlabatlarından artıq istehsal etdikləri məhsulları digərləri ilə mübadilə etməyə başladılar. Natural və əmtəə təsərrüfatı formalarından çox sonra meydana gələn bazar iqtisadiyyatı müasir dünyanın ən vacib təsərrüfatçılıq formasıdır. Bazar iqtisadiyyatı müxtəlif ölkələrdə fərqli zamanlarda yaranmış və xalqların adət və ənənələrinə, dövlətlərin siyasətlərinə uyğun müxtəlif modellərdə formalaşmışdır. Bazar iqtisadiyyatının inkişafı kapital yığımının yaranmasına səbəb olmuşdur ki, bu da nəticə etibarilə maliyyə bazarını formalaşdırmışdır. Bazar iqtisadiyyatının əsas seqmentlərindən biri maliyyə bazarıdır. Maliyyə bazarı ölkə iqtisadiyyatının inkişafına həm dolayı, həm də birbaşa olaraq çox güclü təsir göstərir. Başlangıcını 2008-ci ildən götürən dünya iqtisadi böhranı maliyyə bazarına təsirsiz ötürməmişdir. Qlobal maliyyə böhranı bir çox dövlətlərin maliyyə sistemində sarsıdıcı zərbə vürmüş və dünya maliyyə sisteminin qeyri-sabitliyini artırmışdır. Qlobal iqtisadiyyata aktiv inteqrasiya olunan Azərbaycan iqtisadiyyatı da dünya iqtisadiyyatının tərkib hissəsidir. Ona görə də dünya iqtisadiyyatında baş verən çalxalanmalar, dəyişikliklər Azərbaycana da bu və ya digər formada təsir edir. Bu cəhətdən tədqiqatın mövzusu hazırda ən aktual məsələlərdən biridir. Maliyyə bazarının sürətli inkişafı, iqtisadiyyatın real sektorunun maliyyə təlabatının ödənilməsi problemləri, eyni zamanda Azərbaycanda kapitalla yüksək təlabat bu sahənin aktuallığını daha da artırır.

Belə ki, bazar iqtisadiyyatı olan ölkələrdə o cümlədən, Azərbaycanda maliyyə bazarının texniki təhlili qarşıda duran başlıca vəzifələrdəndir.

Dissertasiya işinin öyrənilmə səviyyəsi. Maliyyə bazarının yaranması və formalaşması eyni zamanda da bu bazarın texniki təhlili müstəqillik dövrünə qədər tədqiqat predmeti olmamış, müstəqillik dövründən etibarən isə geniş şəkildə öyrənilməyə başlanmışdır. Mövzu yeni olduğundan bu sahədə tədqiqat işləri kifayət qədər olmasa da, iqtisadiyyat elmində bu və ya digər formada tədqiqatlar aparılmışdır. Xarici ölkələrin alimlərindən Q. Menkyu, M. Kann, C. Şvaqer, A. Erlix, T.Demark, C.Merfi və s. kimi iqtisadçı alimlərin əsərlərində maliyyə bazarları tədqiq olunmuşdur. Qeyd etdiyimiz alimlərin əsərlərində xüsusilə maliyyə bazarlarının texniki təhlilinə geniş yer verilmişdir. Azərbaycanın iqtisadçı alimləri D.Bağirov, Ə.Ələkbərov, M.Həsənli, Z.Məmmədov, B.Ataşov, A.Kərimov, A.Abbasov, T.Əliyeva və bir çox başqa alim və tədqiqatçıların elmi əsərlərində maliyyə bazarı mövzusu dərinlən araşdırılmışdır. Xüsusilə, maliyyə bazarının formalaşması, beynəlxalq təcrübəyə uyğun olaraq inkişaf etdirilməsi və Azərbaycanda bu bazarın səmərəliliyinin artırılması istiqamətləri iqtisadçı alimlərin elmi-tədqiqat əsərlərində öz yerini alır.

Dissertasiya işinin məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatdakı əsas məqsəd müasir şəraitdə maliyyə bazarının tədqiq edilməsi, maliyyə bazarının texniki təhlilinin inkişafına nail olunmağın yollarının dərinlən öyrənilməsi, bu sahədəki nöqsanların araşdırılması, beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq daha da inkişaf etmiş və ölkə reallığına uyğun sistemin formalaşdırılması üçün təkliflər irəli sürməkdir.

Qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələr müəyyən edilmişdir:

- maliyyə bazarlarının mahiyyəti və funksiyalarının dərinlən öyrənilməsi;
- maliyyə bazarlarında mövcud olan təhlil növlərin istifadə etməklə səmərəliliyin artırılması;
- maliyyə bazarının biznesin inkişafına təsir mexanizminin qiymətləndirilməsi;

- ölkə daxilində maliyyə bazarları strukturunda idarəetmənin tam və düzgün şəkildə aparılması üçün qanunvericilik bazasının işlənilməsi;
- bu sahədə olan nöqsan və çatışmazlıqların müəyyən edilməsi və təhlil olunması;
- maliyyə bazarının tərkibinə daxil olan struktur elementlərinin ölkəmizdə fəaliyyət xüsusiyyətlərinin qiymətləndirilməsi və tədqiqi;
- maliyyə bazarının texniki təhlilini beynəlxalq təcrübəyə uyğunlaşdırmaqla bu sahədə yeniliklərin əldə edilməsi;

Aparılan tədqiqat nəticəsində Azərbaycan Respublikasında maliyyə bazarının texniki təhlilinin təkmilləşdirilməsi üçün təklif və tövsiyələr işlənilib hazırlanmış və elmi əsaslandırılmış nəticələr əldə edilmişdir. Müəyyən edilmiş təklif və tövsiyələrin həyata keçirilməsi Azərbaycan Respublikasında maliyyə bazarının texniki təhlilinin inkişafını, bu inkişafın isə ümumilikdə iqtisadiyyata müsbət təsirini təmin edəcəkdir.

Dissertasiya işinin predmeti və obyektı. Dissertasiya işinin tədqiqat obyektini maliyyə bazarının texniki təhlili, predmetini isə maliyyə bazarının təşəkkülü və müasir inkişaf meyillərinin araşdırılması, maliyyə bazarına təsir edən makro və mikro amillərin aşkar edilməsi, yığım kapitalının investisiyalara yönəldilməsində maliyyə bazarının texniki təhlilinin rolu və Azərbaycan Respublikasında maliyyə bazarının texniki təhlilinin mövcud vəziyyəti və perspektivləri əhatə edir.

Dissertasiya işinin informasiya bazası və işlənilməsi metodları. Dissertasiyada tədqiqat işini yazan zaman Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin, Vergilər Nazirliyinin, Mərkəzi Bankının, Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi yanında Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun, Dövlət Statistika Komitəsinin, Dövlət Neft Fondunun saytlarında yerləşdirilən hesabatlardan eləcə də, Bakı Fond Birjası və Milli Depozit Mərkəzinin rəsmi statistik materiallarından, dissertasiya işinin yazılmasında istifadə olunan ədəbiyyatdan, “Marja” qəzetinin məqalələrindən tədqiqat işinin informasiya bazası

kimi istifadə olunmuşdur. Tədqiqat işində statistik, sistemli yanaşma, müqayisəli təhlil, pozitiv və normativ yanaşma və müşahidə metodlarından istifadə olunmuşdur.

Dissertasiya işinin elmi yeniliyi.

- bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə bazarlarının əhəmiyyəti açıqlanmışdır;
- maliyyə bazarının mövcud olan inkişaf səviyyəsi tədqiq edilməklə, onun biznesin inkişaf etdirilməsində rolu qiymətləndirilmişdir;
- maliyyə bazarının daha da inkişaf etdirilməsi üçün görülməli tədbirlər planı hazırlanmış və bir çox təkliflər irəli sürülmüşdür;
- texniki təhlilin mahiyyəti və formalaşması, texniki təhlilin alət və vasitələri, araşdırılmışdır;
- maliyyə bazarının proqnozlaşdırılmasında texniki təhlilin əhəmiyyəti qeyd olunmuşdur;
- beynəlxalq təcrübədən istifadə etməklə maliyyə bazarlarında texniki təhlil göstəricilərindən istifadə edilmişdir;
- maliyyə bazarının müasir dövrdə yeni texnologiya vasitələrinə uyğun olaraq daha da inkişaf etdirilməsi məsələləri tədqiq edilmişdir;

Dissertasiya işinin nəzəri əhəmiyyəti. Tədqiqat prosesində əldə edilmiş qiymətləndirmələr və nəzəri cəhətdən əsaslandırılmış elmi nəticələr müasir dövrdə maliyyə bazarının texniki təhlilinin formalaşması və texniki təhlil göstəricilərindən səmərəli istifadə olunması imkanlarının aşkarlanması bazası kimi çıxış edə bilər.

Dissertasiya işinin praktik əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəticələrindən və bu işdə irəli sürülmüş təklif və tövsiyələrdən istifadə olunması maliyyə bazarını qiymətləndirməyə və proqnozunu həyata keçirməyə şərait yaradır.

Dissertasiya işinin quruluşu. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, səkkiz paragraf, nəticə və təklif, dissertasiya işinin yazılmasında istifadə olunan ədəbiyyat siyahısı göstərilməklə, kompüter yazısı ilə yazılmış və 81 səhifədən ibarətdir.

Dissertasiya işinin I fəslində baxılan məsələlər:

I fəsilə maliyyə bazarının fəaliyyətinin nəzəri-metodoloji əsaslarından bəhs edilir. Burada toxunulan əsas məsələlər maliyyə bazarının yaranmasının,

formalaşmasının və təşkili xüsusiyyətlərinin həmçinin, maliyyə bazarının strukturunun və funksiyalarının, təhlilinin növlərinin və mahiyyətinin öyrənilməsindən ibarətdir.

Dissertasiya işinin II fəslində baxılan məsələlər:

II fəsil tədqiqatın əsas problematikasının açılmasını özündə əks etdirir ki, burada maliyyə bazarının qiymətləndirilməsində texniki təhlilin mahiyyəti və əhəmiyyətindən bəhs edilir. Bu fəsildə maliyyə bazarı strategiyasının müəyyən edilməsində texniki təhlilin rolu və vəzifələri, texniki təhlilin metodları və üsulları, maliyyə bazarının proqnozlaşdırılmasında texniki təhlil göstəricilərinin tətbiqi, əhəmiyyəti və digər məsələlərin tədqiqinə yer verilmişdir.

Dissertasiya işinin III fəslində baxılan məsələlər:

Azərbaycan Respublikasında maliyyə bazarının texniki təhlilinin formalaşması və təkmilləşdirilməsi istiqamətlərindən bəhs edilmişdir. Burada, respublikamızda maliyyə bazarının qabaqcıl beynəlxalq təcrübəyə uyğun təkmilləşdirilməsi və Azərbaycanda maliyyə bazarının texniki təhlilinin səmərəliliyinin artırılması istiqamətləri araşdırılmışdır.

I FƏSİL. MALİYYƏ BAZARININ FƏALİYYƏTİNİN NƏZƏRİ- METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Maliyyə bazarının yaranması, formalaşması və təşkili xüsusiyyətləri.

İqtisadi baxımdan bazar, alıcıların və satıcıların bir birləri ilə qarşılıqlı əlaqə içində olduqları və eyni zamanda da mübadilənin meydana gəldiyi bir yerdir. Bazar təşkilati bir quruluşa sahib olduğu halda, konkret formasıyla birja olaraq tərif edilir.

Maliyyə bazarları dedikdə, biz əmanətləri toplamaq arzusunda olanlara, öz resurslarını istiqraz və səhmlər bazarında birbaşa borc alanlara təqdim etmək imkanını verən maliyyə idarələrinin məcmusunu başa düşürük.¹

Maliyyə bazarlarında bir qayda olaraq əmtəə kimi maliyyə resursları çıxış edir. Maliyyə bazarlarının tarixinə nəzər saldıqda, onun ilk rüşeymləri kimi fond birjalarının mövcud olduğunu görürük. Burada maliyyə aləti kimi etibarnamələr, istiqrazlar, veksellər çıxış edirdi. İlk yaradılmış birjalardan biri Şimali Alpdə mövcud olmuş birja idi. Bu birja 1409-cu ildə yaradılmışdır. Daha sonralar isə, XVII əsrdən etibarən Londonda, Antverpendə, Amsterdamda və s. bir çox ölkələrdə yaradılmağa başlanmışdır. İlk yaradıldığı dövrlərdə fond birjaları o qədər də əhəmiyyətli rola malik olmamışdır. Çünki, müəssisələrdə səhmdar forması o qədər də geniş yayılmamışdı. İlk müstəqil birja isə Amsterdamda 1611-ci ildə yaradılmışdır. Amsterdam birjası Hollandiyada qiymətli kağızlar bazarını bütövlükdə əhatə edən yeganə fond birjası olmuşdur. Birmənalı olaraq maliyyə bazarı iqtisadçıların tədqiqat sahəsi olmasa da, bu bazar haqqında bir çox fikirlər və konsepsiyalar mövcud olmuşdur. Marjinalizm məktəbinin nümayəndəsi U.S.Jevons maliyyə bazarında əsas hərəkətverici qüvvə kimi investisiyanı hesab edirdi və o investisiyanı bu 2 parametrlə ölçmüşdür: investisiyaya ayrılan vəsaitin həcmi və bu vəsaitin investisiya müddəti.

Rus iqtisadçısı L.N.Krasavina maliyyə bazarını borc(ssuda) kapitalları bazarının tərkib hissəsi kimi qəbul edirdi. Digər, rus iqtisadçıları A.A.Kilyaçkov və L.A.Çaldiyeva maliyyə bazarını kredit bazarının tərkib elementlərindən biri kimi hesab etmişdir. Amerika iqtisadçısı J.K.Van Xorn qeyd edirdi ki, maliyyə

¹ Qriqori Menkyu - Ekonomiksin əsasları – Bakı 2013 səh. 467

bazarlarının təsnifatı maliyyə alətlərinin dövriyyəsinin müxtəlif müddətlərinə əsaslanır. Bu baxımdan O, maliyyə bazarını 2 yerə pul və kapital bazarlarına ayırırdı. Fikrimizcə, bu yanaşma düzgündür və bir çox iqtisadçı alimlər də bu mövqedən çıxış edirlər. C.Keyns faiz nəzəriyyəsində pul təklifinin və faiz normasının maliyyə bazarlarının fəaliyyətinə təsir dərəcəsini göstərmişdir. Bu nəzəriyyədən baxsaq faiz normalarının dəyişməsi investisiya qoyuluşlarına, bu da öz növbəsində maliyyə bazarlarına təsirini göstərəcəkdir. Maliyyə bazarı fəaliyyətsiz pul vəsaitini borc kapitalına çevirməklə, müvəqqəti sərbəst pul vəsaitlərini səfərbər edir və fəal fəaliyyət göstərən kapitalla çevirir, müxtəlif kredit, hesablaşma, zəmanət, investisiya və digər əməliyyatlar yerinə yetirir.²

Maliyyə bazarlarının mahiyyətinə qlobal miqyasda yanaşsaq, qeyd etməliyik ki, maliyyə institutları regionlar, ölkələr və dünya miqyasında pul vəsaitlərini səfərbərliyə alıb toplayaraq, onu ssuda(borc) kapitalına çevirir. Bu isə kredit(investisiya) mexanizmi vasitəsilə regionlar, ölkələr arasında bölüşdürülür, bununla da böyük ərazi miqyasında mənfəət normalarının bərabərləşməsinə və dünya iqtisadiyyatının inkişaf tsiklinin sinxronlaşmasına şərait yaradır.

Əgər təsərrüfat subyektləri özləri maliyyə vəsaitlərinə qənaət edərək investisiya qoyuluşları həyata keçirsəydi, onda iqtisadi inkişafı maliyyə bazarı olmadan da təmin etmək mümkün olardı. Lakin təsərrüfat subyektlərinin investisiya qoyuluşları ilə onların yığımları(qənaətləri) arasında fərq nə qədər böyükdürsə, ölkədə yaranan yığım vəsaitlərinin son istehlakçılar arasında bölüşdürülməsi üçün səmərəli maliyyə bazarının mövcudluğuna bir o qədər çox zərurət yaranır. Səmərəli maliyyə bazarının mövcudluğu sərbəst kapitalın müvafiq həcmnin və dövlətin iqtisadi artımının təmin olunması üçün mütləq şəkildə zəruridir. Təsərrüfat subyektlərinin qənaət etdikləri qədər investisiya qoyuluşları həyata keçirməsi, onların bir çox investisiya layihələrindən imtina etməsinə səbəb olar. Bu baxımdan, maliyyə

² Abbasov A.H. - Azərbaycanca maliyyə bazarının formalaşması və bazar iqtisadiyyatında maliyyə-kredit sisteminin problemləri. səh. 20-21

bazarlarının inkişafı böyük məbləğdə maliyyə vəsaitlərinin sərbəst edilməsi əsasında iri investisiya layihələrinin həyata keçirilməsinə imkan verir.

Beləliklə, maliyyə bazarları öz tərkibi etibarlı ilə pul və kapital bazarlarına ayrılır. Pul bazarlarında maliyyə ehtiyatları 1 ilə qədər olan bir müddətdə, kapital bazarında isə 1 il və ondan daha artıq olan müddətdə yerləşdirilir.

Maliyyə bazarı müvəqqəti sərbəst pul vəsaitlərindən istifadə edənlərlə, əmanətçilər arasında yaranan iqtisadi münasibətlər sistemidir. Maliyyə bazarında pul əmtəə vasitəsi kimi iştirak edir və müəyyən haqq müqabilində bir bazar iştirakçısı tərəfindən digərinə satılır.

İqtisadiyyatın müəyyən sektorlarında vəsait çatışmazlığı, digərlərində isə istifadə olunmayan artıq vəsaitlərin yaranması nəticəsində kapitalın bir sektordan digərinə axını baş verir. Maliyyə ehtiyatlarının əsas təchizatçıları maliyyə təşkilatları və əhali, istehlakçıları isə dövlətlər və müəssisələrdir.

Maliyyə bazarı pul kapitalının hərəkəti və qiymətli kağızlarla bağlı iqtisadi münasibətləri özündə əks etdirir. O, bazar münasibətləri sisteminin tərkib hissəsi olmaqla, əmtəə və digər bazarlarla o cümlədən, torpaq, təbii ehtiyatlar, işçi qüvvəsi, mənzil və digər daşınmaz əmlak, sığorta, valyuta, texnologiya, qızıl bazarları ilə sıx əlaqədədir.

Maliyyə bazarının ən əsas növlərindən biri qiymətli kağızlar bazarıdır. Həm pul, həm dəki kapital bazarlarında qiymətli kağızlar bazarından istifadə edilir.

Qiymətli kağızlar maliyyə ehtiyatlarının hərəkətinin yalnız bir hissəsini əhatə edir. Qiymətli kağızlar bazarı iqtisadiyyatın əsas maliyyə mənbəyinə çevrilmişdir. Qiymətli kağızlar bazarında sığorta kompaniyalarının, investisiya və pensiya fondlarının əhəmiyyəti artmışdır. Qiymətli kağızlardan buraya birbaşa bank ssudaları, müəssisə daxili kreditlər və s. daxildir. Maliyyə bazarında vəsaitlər əmanətçilərdən istifadə edənlərə doğru hərəkət edir. Vəsaitlərin hərəkəti maliyyə institutları vasitəsilə və ya birbaşa investorlardan maliyyə ehtiyatlarının istehlakçılarına doğru baş verir. Adətən maliyyə vasitəçiləri ilə kapitalın hərəkəti daha etibarlı və səmərəli hesab olunur. Lakin bunu birmənalı şəkildə qəbul etmək olmaz. Çünki, bəzi hallarda

vasitəçilər tərəfindən kapitalın cəlb edilməsi ilə bağlı xərclərin şişirdilməsi hallarına yol verilir. Vasitəçilər olmadan borc alanın borc verənə birbaşa müraciəti cəlb olunan ehtiyatların dəyərini daha aşağı edir. Ehtiyatların birbaşa investorlardan istehlakçılara axınını maliyyə bazarlarının sekyuritasiyası təmin edir. Son illər ərzində bazarların sekyuritasiyasının inkişafı dünya kapital bazarına müsbət təsir göstərməkdədir. Sekyuritasiya yeni borc instrumentlərinin yaranmasına və bazara yeni oyunçuların daxil olmasına şərait yaradaraq, dünya kapital bazarının genişlənməsini və dərinləşməsini təmin edir.

Dünya maliyyə bazarı XIX əsrin sonunda kapital ixracının başlanğıcıyla inkişaf etməyə başlamışdır. 1980-cı illərdə Beynəlxalq maliyyə bazarları keyfiyyətə yeni inkişaf səviyyəsinə qədəm qoyaraq əsas maliyyə mərkəzləri olan Nyu-york, London, Tokio, Frankfurt, Amsterdam, Paris, Honq-konq kimi maliyyə mərkəzləri ilə bağlı dünya maliyyə şəbəkəsi yarandı. “Maliyyə inqilabı” adlandırılan belə şəbəkənin yaradılması ilə ümumdünya mexanizmləri vasitəsi ilə kapitalla olan tələb və təklifin tarazlaşdırılmasının təmin edilməsinə başlandı. İnformasiya texnologiyalarının inkişafı və internet şəbəkəsinin yaradılması beynəlxalq maliyyə əməliyyatlarını sürətləndirdi. Maliyyənin qloballaşması maliyyə kapitalının xüsusi ilə, birbaşa investisiyaların milli və beynəlxalq bazarlarda sərbəst hərəkətini təmin etdi.

Qlobal kapitalizmin əsasını təşkil edən ümumdünya maliyyə bazarı 1990-cı ildə sürətlə inkişaf etməyə başladı. Müasir maliyyə bazarlarındakı hərəkət sərbəstliyi maliyyə axınlarının yerləşdirilməsində investora geniş imkanlar yaratmaqla bərabər eyni zamanda, spekulyativ əməliyyatlar, təminatlı kreditlər, yüksək faiz dərəcələri dünya maliyyə bazarında qeyri-stabilliyə səbəb olmuşdur.

İnkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadi sistemlərində yaranan böhranların əsas səbəbi dünya maliyyə bazarlarındakı qeyri-sabitlikdir. Qiymətli kağızlar bazarındakı transmilli proseslər iqtisadiyyatın inkişafını sürətləndirməklə, həyat tərzini yüksəltməklə, texnoloji yeniliklərin yayılmasını təmin etməklə yanaşı, ümumdünya böhran meyilləri milli maliyyə sistemində öz mənfi təsirini göstərməkdədir.

Bazar iqtisadiyyatında maliyyə böhranları labüddür. Lakin 2008-ci ildən başlayan maliyyə böhranları dağıdıcı gücünə və mənfi təsirinə görə əvvəlkiləri geridə qoymuşdur.

Dünya maliyyə böhranının başlanmasından illər keçməsinə baxmayaraq, dünya maliyyə bazarı hələ də böhranın nəticələrini aradan qaldırmaqdadır. Beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının mövcud vəziyyəti sabitləşdirməsi cəhdləri lazımı nəticələr vermir. Böhranın ardından böyüməyi dəstəkləyən tədbirlər və pul-kredit siyasəti ilə müəyyən nəticələr əldə edilsə də, beynəlxalq qeyri-müəyyənlik artmaqda və maliyyə bazarlarındakı dalğalanmalar davam etməkdədir.

Böhranın başlamasından sonrakı dövrdə də inkişaf etmiş ölkələrin mərkəzi banklarının həyata keçirdiyi pul-kredit siyasəti sərmayə axınlarına istiqamət verməkdə və maliyyə bazarları üzərində müəyyənəddici rol oynamaqda davam etməkdədir. 2009-cu ilin ikinci yarısından etibarən bazarlarda başlayan müsbət doğru dəyişikliklər, 2010-cu ildə də davam etsədə, Avropa birliyinə üzv olan bəzi ölkələrdən qaynaqlanan risklərin əmələ gəlməsi ilə 2011-ci ildə maliyyə bazarı yenidən durğunluq dövrünə qədəm qoymuşdur. 2012-ci ildə beynəlxalq likvidliyin artması bazarlara müsbət təsir göstərsədə, 2013-cü ilin may ayında Amerika Birləşmiş Ştatlarının mərkəzi bankı FED-in aktivlərin satışını azalda biləcəyi barədə verdiyi açıqlamalardan sonra qeyri-müəyyənlik artmış, beynəlxalq maliyyə bazarında dalğalanmaların artmasına səbəb olmuşdur. Bu müddətdə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə sərmayə axınları başlamışdır. 2013-cü ilin son rübündə FED-in aktivlərin satışına davam edəcəyi barədəki açıqlamaları ilə bazarlarda qismən yaxşılığa doğru irəliləyişlər görülsədə, 2013-cü ilin may ayından əvvəlki səviyyəyə gəlib çatmamışdır. 2014-cü ildən etibarən FED aktivlərin satışını azaltmağa başlaması, Yaxın Şərqdəki və Ukraynadakı siyasi hadisələr maliyyə bazarında dalğalanmaların artmasına, inkişaf etməkdə olan ölkələrin pul vahidlərinin dəyər itirməsinə səbəb olmuşdur. Ona görə də bu tip ölkələr pul çatışmazlıqları ilə üzləşmişlər. Düşən əmtəə qiymətləri, inkişaf etməkdə olan ölkələrin mərkəzi banklarının pul siyasəti və ABŞ iqtisadiyyatının böyüməsi ilə 2013-cü ilin may ayında başlayan dollardakı yüksəlişin

2015-ci ildə də davam etməsi maliyyə bazarlarındakı qərarlılıqı yüksəlmiş, faiz dərəcələri artmış, birjalar və milli pul vahidləri dəyər itirmişdir. 2016-cı ildə FED dəstəkləyici siyasət sürdürəcəyini elan etdikdən sonra maliyyə dalğalanmaları azalmış və bazardakı paylarda qismən artım başlanmışdır. Çin, Yaponiya və Avropa mərkəzi banklarının pul siyasətini genişləndirməsi likvidliyin artmasına ciddi təsir göstərmişdir. Lakin, yenə də zəifləyən qlobal böyümə və artan risk təsiri ilə inkişaf etməkdə olan ölkələrə sərmayə axınları azalmışdır. Eyni zamanda iqtisadiyyatdakı canlanma Amerika birjalarına dəyər qazandırmış, buna qarşı Avropada və Yaponiyada birjalar amerika dolları bazasında dəyər itirmişdilər.

2017-ci ildə də qlobal maliyyə bazarında yeni dalğalanmaların yüksələcəyini istisna etmək olmaz. Belə ki, dünya iqtisadiyyatının inkişaf sürəti hələ də aşağıdır. Neft ixrac edən ölkələr o cümlədən, Azərbaycan üçün neftin qiymətinin uzun müddət ərzində nisbətən aşağı səviyyədə qalması riski mövcuddur.

Lakin, dövlətin həyata keçirdiyi düzgün monetar siyasəti, maliyyə sektorunu əhatə edən uzunmüddətli proqramları və maliyyə sahəsindəki investisiya siyasəti bütövlükdə Azərbaycan maliyyə bazarının pozitiv istiqamətdə inkişaf etdiyini göstərir. Daim təkmilləşməkdə olan Azərbaycan qanunvericiliyi iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə qoyulan investisiyaların təhlükəsizliyinə zəmanət verir. Xarici investorlar ölkəmizdəki sosial və iqtisadi sabitliyi nəzərə alaraq Azərbaycan iqtisadiyyatına həvəslə sərmayə qoymağa çalışırlar. Çünki, iqtisadiyyat və maliyyə sahəsindəki şəffaflıq, əlverişli və asan investisiya şəraiti, bürokratik əngəllərin olmaması Azərbaycan maliyyə bazarını xarici investorlar üçün cəlbedici edir. Ölkədə aparılan antikorrupsiya tədbirləri xarici investorları Azərbaycan maliyyə bazarına sərmayə qoymağa cəsarətləndirir.

Ölkəyə gələn sərmayə axınlarını artırmaq, Azərbaycan maliyyə bazarını xarici investorlar üçün daha cəlbedici etmək üçün aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi sürətləndirilməlidir:

- dünya sənaye şəbəkəsinə fəal şəkildə daxil olmaq;

- xarici ticarət əlaqələrinin əsas istiqamətlərini müəyyən etmək və milli ixracatı;

dəstəkləməklə əsas tərəfdaşların və sahələrin müəyyənləşdirilməsi;

- regional əməkdaşlığın integrasiya formalarının inkişaf etdirilməsi;

- gömrük və tarif siyasətinin təkmilləşdirilməsi;

- mal və xidmətlərin qlobal bazarlarda yeni yerlərinin müəyyən edilməsi.

Azərbaycan maliyyə bazarını gələcək mənfi təsirlərdən qorumaq üçün ilk növbədə maliyyə bazarına bilavasitə təsir edən investisiya prosesinin nəzəri qiymətləndirilməsi inkişaf etdirilməlidir. Bu, tədqiqat nəticələrinin praktik təcrübə və idarəetmə təcrübəsi ilə əlaqələndirilməsi yolu ilə həyata keçirilməlidir. Eyni zamanda, maliyyə bazarının tənzimlənməsi sahəsindəki nöqsanların aradan qaldırılması üçün strateji qərarlar qəbul edilməlidir. Maliyyə bazarının əsas operatoru kimi dövlət onun monitorinqini apararaq, inkişafına daim kömək göstərir. Manatın güclənməsi üçün görülən tədbirlər onun sabit qalması fonunda milli valyutaya olan tələbatı artırmaqdadır. Azərbaycan maliyyə bazarı yüksək sürətlə inkişaf edir. Beynəlxalq ekspertlər Azərbaycan maliyyə bazarının inkişaf perspektivlərini yüksək qiymətləndirirlər.

Ölkəmizdə maliyyə bazarının perspektivi hüquqi və fiziki şəxslərin tələbatına əsasən mövcud olan və yeni yaranan sahələrin inkişafı ilə bağlıdır.

1.2 Maliyyə bazarının strukturu və funksiyaları.

Bazar iqtisadiyyatının olduğu ölkələrdə maliyyə bazarı iqtisadiyyatın zəruri ünsürüdür. Kapital çatışmazlığı olan iqtisadi subyektlə kapital artıqlığı olan iqtisadi subyektin bir araya gətirən maliyyə sisteminin böyüməsi iqtisadi subyektin böyüməsinə səbəb olur. Maliyyə bazarları - əmanət toplayanların vəsaitlərinin birbaşa borc götürənlərə təqdim olunmasına şərait yaradan maliyyə institutlarıdır.³

Maliyyə bazarının inkişaf etmədiyi, bu bazarın inkişafı üçün tələb olunan hüquqi və iqtisadi şərtlərin olmadığı ölkələrdə sürətli və uzunmüddətli inkişafa nail

³ Qriqori Menkyu - Ekonomiksin əsasları – Bakı 2013 səh .562

olmaq mümkün deyildir. Maliyyə bazarını inkişaf etdirib təkmilləşdirməklə davamlı iqtisadi inkişafa nail olmaq olar. Sənayesi inkişaf etməmiş, kənd təsərrüfatı və ticarət yönlü iqtisadiyyatlarda kapital məhdudluğu səbəbindən tələb olunan maliyyə vəsaiti daxili imkanlar hesabına və pul bazarından əldə edilən qısamüddətli mənbələr hesabına qarşılır. Lakin iqtisadiyyat inkişaf etdikcə bir tərəfdən istehsalçılar istehsalı genişləndirmək üçün tələb olunan vəsaiti daxili mənbələrdən əldə edə bilmirlər, digər tərəfdən də adambaşına düşən gəlirlərin artması nəticəsində maliyyə bazarında tələb olunan kapital formalaşır. Maliyyə bazarı bütün vasitə və rıçaqları ilə birlikdə kapitalla olan tələb və təklifin ödənilməsində, kapital axınının həyata keçirilməsində böyük əhəmiyyətə malikdir.

Maliyyə bazarının birinci dərəcəli vəzifəsi maliyyə alətlərinin cəlb edilməsi ilə bağlıdır. Sonrakı mərhələdə maliyyə bazarı alqı-satqı münasibətlərini həyata keçirir. Maliyyə bazarı fəaliyyət prosesində müxtəlif bazarları özündə birləşdirir.

Maliyyə bazarlarını bir neçə əlamətə görə aşağıdakı kimi ayırmaq olar:

1. Vəsait mənbələrinin yerləşdirilmə zamanına görə maliyyə bazarı iki qrupa bölünür: pul və kapital bazarı

Maliyyə bazarının bu iki hissəsi maliyyə ehtiyatlarının tədavülünün xarakterinə yəni, dövriyyə və ya əsas kapitalla aid olmasına görə müəyyən edilir. Pul bazarında qısa müddətli ssudaların (bir ilədək) hərəkətini təmin edən vəsaitlərin tədavülü həyata keçirilir. Kapital bazarında isə bir ildən artıq ödəniş müddəti ilə uzunmüddətli əmanətlərin hərəkəti həyata keçirilir. Beynəlxalq maliyyə bazarlarında isə, bu müddət beş il və ya beş ildən artıq olan zamanı əhatə edir. Pul bazarını özlüyündə valyuta, qızıl, pul vəsaitləri bazarı əhatə edir. Pul bazarı ilə kapital bazarı arasında digər bir fərq bundan ibarətdir ki, pul bazarının alətləri müəssisə və dövlət təşkilatlarını likvid vəsaitlə təmin etdiyi halda, kapital bazarının alətləri isə investisiya və əmanətlərin yerləşdirilmə prosesi ilə bağlıdır.

Maliyyə bazarının əsasını tələblə təklif arasında kapitalın yenidən bölgüsü mexanizmi təşkil edir. Ümumiyyətlə onun formalaşmasında aşağıdakı bazarlar mühüm yer tutur. Borc bazarı, kapital bazarı, valyuta bazarı, pul bazarı, sığorta

bazarı, qiymətli kağızlar bazarı, lizinq bazarı və s. Bu bazarlar maliyyə bazarının tərkib hissələrini təşkil edirlər.

Valyuta bazarı - valyuta məzənnələrinin formalaşdığı bazar növüdür. Burada bir ölkənin milli valyutası, digər bir ölkənin valyutasına dəyişdirilir. Valyuta bazarı subyektləri aşağıdakı növ əməliyyatları həyata keçirir: alıcılıq qabiliyyətini ötürmə, hecləşdirmə (açıq valyuta mövqeyini sığortalama) möhtəkirlik (valyuta məzənnəsinin və ya faiz dərəcəsinin dəyişməsinin gözlənilməsindən fayda), faiz dərəcəsinin arbitrajı (depozitlərin qəbul edilməsindən, razılaşıdırılmış dövrdə daha yüksək dərəcə ilə onların yenidən yerləşdirilməsindən fayda əldə etmək). Alıcılıq qabiliyyətinin ötürülməsi aşağıdakı sövdələşmələr şəklində həyata keçirilir: Kassa (spot) – valyutanın təcili sürətdə, hər şeydən əvvəl sövdələşmə bağlandıqdan iki iş günü ərzində verilməsini nəzərdə tutur.

Maliyyə bazarlarında iki tərəfin müəyyən bir zaman dilimi içində bir varlıq ya da öhdəliyə bağlı fərqli faiz ödəmələrini və ya valyuta cütlüyünü qarşılıqlı olaraq dəyişdirdikləri mübadilə müqaviləsinə Svop deyilir. Svop sözünün mənası "dəyişmək, toqquşmaq, mübadilə etmək" deməkdir. Svop – müxtəlif istifadə müddətli satış və alış əməliyyatlarının birgə həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Müddətli (forvard) – valyutanın dəqiq müəyyən edilmiş vaxt ərzində verilməsini nəzərdə tutur.

Yüksək faizli pul vahidini satıb aşağı faizli olanı alınarsa, aşağı faizli pul vahidinin gecəlik daşıma xərci şvap xərci olaraq bazar iştirakçılarının hesabında əksini tapır. Valyuta kursu aşağı faiz və ya yuxarı faiz olaraq hesablanır. Yuxarı faizli valyutanı satıb, aşağı faizli alındıqda svap adı altında bazar iştirakçısına mənfi bir istiqamətli əvəz çıxacaq.

Valyuta bazarı da özlüyündə 3 yerə: dünya, regional və milli valyuta bazarlarına bölünür. Tokio, Nyu-York, Sinqapur, Bəhreyn və s. dünya valyuta bazarlarına misal göstərmək olar.

Qızıl bazarı - bu bazarda əmtəə kimi qızılın alqı-satqısı həyata keçirilir. Qızıl bazarında əsasən xüsusi və dövlət qızıl ehtiyatları, yeni emal olunan qızıllar alınıb-satıla bilər. Ölkəmizdə qızılın qiyməti digər ölkə xaricindəki qızıl bazarlarında qızılın

dollar qarşısındakı qiyməti və ölkə daxilində dolların manatla qarşılığındakı dəyərinə bağlı olaraq dəyişməkdədir. Honq-Konq, London, Nyu-York, Çikaqo və s. kimi bazarları dünya qızıl bazarlarına nümunə olaraq göstərmək olar.

Pul vəsaitləri bazarı - dövriyyədə mövcud olan nağd pulların və onların funksiyalarını yerinə yetirən tədiyə vasitələri (veksellər, çeklər və s.) ilə təmsil olunur. Pul vəsaitləri bazarının aşağıdakı formaları mövcuddur:

1. Avrovalyuta bazarı
2. Diskond bazarı
3. Banklararası kreditlər bazarı
4. Depozit sertifikatları bazarı

Kapital bazarı isə öz növbəsində ssuda kapitalı bazarına və pay qiymətli kağızlar bazarına bölünür.

Ssuda kapitalı bazarı – dəyəri ödənilməklə müəyyən olunmuş müddətdə verilən pul vəsaitlərinin cəmidir. Vətəndaşların maliyyə ehtiyatları və yığımlar eyni zamanda da təşkilatların və müəssisələrin sərbəst maliyyə ehtiyatları ssuda kapitalının yaranma mənbələrinə aiddir. Qeyd etdiyimiz müəssisə və təşkilatlar öz maliyyə ehtiyatlarını faiz almaqla müxtəlif kredit təşkilatlarında yerləşdirməklə gəlir əldə edirlər.

Pay qiymətli kağızları bazarı – onun sahibinin həmin mülkiyyətə sahib olduğunu, təşkilatın mənfəət bölgüsündə iştirak hüququnun olmasını və bu təşkilatın idarə olunmasında iştirak etməsi haqqını təsdiqləyən sertifikatlardır.

2. Pul axınlarının təşkilati formalarına görə maliyyə bazarları qiymətli kağızlar bazarına, sığorta bazarlarına, kredit və lizinq bazarlarına bölünür. Beynəlxalq maliyyə bazarlarında qızıl və onunla bərabər digər qiymətli metallar qiymətli metal bazarlarına aid edilə bilər. Ancaq bu metallar əhalinin müəyyən bir qrupu tərəfindən sürətli tezavrsiya edildiyi üçün maliyyə bazarlarının da tərkibinə daxil etmək olar.

3. Vəsait mənbələrinin mövcud olduğu yerə görə maliyyə bazarları iki yerə ayrılır: Daxili və ya milli maliyyə bazarları və dünya maliyyə bazarları.

Daxili maliyyə bazarlarının maliyyə resursları ölkənin daxili mənbələrinə əsaslanır. Belə olan vəziyyətdə başqa ölkələrin maliyyə resursları cəlb olunsada, onların xüsusi payı çox az olur. Dünya maliyyə bazarlarının resursları isə müxtəlif ölkələrin rezidentlərinin vəsaitləri hesabına yaranır.

4. İnkişaf etmə səviyyəsinə görə maliyyə bazarları 2 yerə bölünür:

İnkişaf etmiş maliyyə bazarları və inkişaf etməkdə olan maliyyə bazarları;

İnkişaf etmiş maliyyə bazarları adından da göründüyü kimi inkişaf etmiş ölkələrə xas olan bir bazar növüdür. Bu bazarların inkişaf etməkdə olan maliyyə bazarlarından fərqi bazarda maliyyə əməliyyatlarını tənzimləyən qanunvericilik bazasının olması, dövlət tənzimlənməsi və nəzarətinin daha mükəmməl olması eyni zamanda da burada fəaliyyət göstərən vasitəçilərin yüksək etibarlılığıdır. Əksər hallarda yeni yaradılmış və formalaşmaqda olan maliyyə bazarları isə inkişaf etməkdə olan maliyyə bazarları adlanır.

Maliyyə bazarlarının istehlakçıları dedikdə, fiziki və ya hüquqi şəxs olan borcalanlar, əmanətçilər, bank məhsullarının və xidmətlərinin digər istehlakçıları, sığortalılar, sığorta olunanlar, sığorta münasibətləri üzrə faydalanan şəxslər və zərərçəkən şəxslər və Palatanın nəzarət etdiyi nəzarət subyektlərinin digər iştirakçıları nəzərdə tutulur.⁴

Maliyyə bazarı kreditorlarla borcalanlar arasında qarşılıqlı fəaliyyət üçün əlverişli olan bir bazardır. Bunu aşağıdakı cədvəl əks etdirir:

Cədvəl 1.

Kreditor	Maliyyə vasitəçiləri	Maliyyə bazarı	Borcalanlar
Fiziki və hüquqi şəxslər	Banklar, pensiya fondları, sığorta şirkətləri, birjalar	Valyuta və pul bazarı, banklararası fond birjası, istiqraz bazarı	Hökumət, fiziki və hüquqi şəxslər bələdiyyələr

⁴ www.fimsa.az

Maliyyə resurslarının son istehlakçıları və ilkin satıcılar iki qrupa bölünür: təsərrüfatçı subyekt (müəssisələr və təşkilatlar), fiziki şəxslər və dövlət. Bu deyilənlərlə yanaşı, maliyyə bazarının subyekt kimi fəaliyyət göstərən müxtəlif vasitəçilər, ixtisaslaşdırılmış maliyyə-kredit institutları da mövcuddur. Subyekt kimi fəaliyyət göstərən vasitəçilər aşağıdakılardır:

1. Maklerlər
2. Dilerlər
3. İxtisaslaşmış maliyyə-kredit insitutları

Maliyyə infrastrukturunun fəaliyyəti genişləndikcə maliyyə bazarının formalaşmasında və inkişafında nəzərə çarpacaq dərəcədə irəliləyiş baş verir. Belə ki, müxtəlif mülkiyyət formalı istehsal müəssisələri arasında vasitəçilik edən bazar subyektləri iqtisadi resursların dövriyyəsinin başa çatdırılmasında aparıcı rol oynayır, kommersiya uğurlarının əldə edilməsinə kömək edir.

Maliyyə bazarı maliyyə ehtiyatlarının köçürmə xərclərini (araşdırma və informasiya) minimuma endirməklə öz gəlir və xərclərini tənzimləyir, mümkün qədər maksimum gəlir əldə etməyə çalışır. Eyni zamanda, maliyyə ehtiyatlarının yerləşdirilməsi və əldə olunması üçün çəkilən xərclərin (araşdırma və informasiya xərcləri) minimuma endirilməsinə səy göstərir.

Amerika iqtisadçısı R. Levine bu mövqedən çıxış edərək bütövlükdə maliyyə sisteminin beş əsas funksiyasını müəyyən edir. Bunlar aşağıdakılardır:

- ticarəti, divesifikasiyanı, riskdən qorunmanı asanlaşdırır;
- resursları bölüşdürür;
- menecerlərə nəzarət edir və korporativ nəzarəti təmin edir;
- yığıcı (qənaəti) səfərbər edir;
- əmtəə və xidmətlərlə mübadiləni asanlaşdırır.⁵

⁵ Levine R. Financial Development and Economic Growth: Views and Agenda. Journal of Economic Literature Vol. XXXV (June 1997) səh. 691

Maliyyə bazarı yığım kapitalının səfərbər edilməsini həvəsləndirməklə iqtisadiyyatın müxtəlif sahə və sferalarına investisiyaların qoyulmasını təmin edir. Maliyyə bazarı pul axınlarının ötürücüsü kimi iqtisadiyyatın canlandırılmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Bu bazarın inkişafı və təkmilləşdirilməsi davamlı iqtisadi artımın təmin olunmasında mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Əmtələr, valyutalar və birja indeksləri maliyyə bazarının əsas alətləridir. Dünya maliyyə bazarında valyuta məzənnələri valyuta cütlükləri adlanır. Valyuta cütlüyü bir ölkənin pul vahidinin başqa bir ölkənin pul vahidinə qarşı dəyəridir. Maliyyə bazarında valyuta cütlüyündə uzunmüddətli və qısamüddətli əməliyyatlar aparılır.

Valyuta cütlükləri iki yerə bölünür: əsas və ekzotik

Əsas valyuta cütlüklərinə daha çox iqtisadiyyatı inkişaf etmiş ölkələrin pul vahidləri, ekzotik cütlüklərə isə milli pul vahidləri aid edilir.

Maliyyə bazarının əsas valyuta cütlükləri:

- USD/AUD,
- USD/GBP,
- USD/EUR,
- USD/CAD,
- USD/JPY,
- USD/CHF.

Ekzotik cütlüklərə ən çox yerli investorlar maraq göstərirlər. Məsələn, USD/AZN və ya EUR/AZN cütlüyü ekzotik valyuta cütlüyü olub, əsas etibarını ilə milli maliyyə bazarı iştirakçıları tərəfindən istifadə olunur. Maliyyə bazarında bazar iştirakçıları arasında əsas ticarət seçimi valyutalarla ticarətdir.

Funksional nöqtəyi nəzərdən maliyyə bazarları təsərrüfat subyektlərinin, bankların, dövlətlərin sərbəst pul vəsaitlərini hərəkətə gətirən və yenidən bölüşdürən bazar münasibətləri sistemidir. Bütün növ bazarların qarşılıqlı əlaqələri maliyyə bazarının fəaliyyətini təmin edir.

Maliyyə bazarının əhəmiyyəti təkcə sərbəst pul vəsaitlərinin dövriyyəyə cəlb edilməsi və yenidən bölüşdürülməsi deyil eyni zamanda da, ehtiyatların inzibati amirlik iqtisadiyyatlara xas olan şaquli yolla yox, üfüqi yolla təkrar bölüşdürülməsidir. Üfüqi hərəkət ilə maliyyə ehtiyatlarının yenidən bölüşdürülməsi zamanı təsərrüfat subyektləri arasında birbaşa əlaqələr yaranır. Vəsaitlərin daha səmərəli istifadəsi üçün bu və digər sahəyə operativ şəkildə ötürülməsi həmin sahənin, bütövlükdə iqtisadiyyatın maliyyə vəziyyətinin sabitləşməsinə xidmət edir.

Maliyyə bazarı biznesin real dəyərini qiymətli kağızların kotirovkası yolu ilə qiymətləndirir. Qiymətli kağızlar bir çox ölkələrin iqtisadiyyatında əsas yer tutur. Maliyyə bazarının bir hissəsi olan qiymətli kağızlar bazarında təsərrüfat subyektləri və dövlətlər tərəfindən buraxılan qiymətli kağızların alqı satqısı həyata keçirilir. Bu bazarın fəaliyyəti bir sıra iqtisadi proseslərin səmərəliliyini artırır. Səhmlər, istiqrazlar, dövlət borc öhdəlikləri, bankların depozit və əmanət sertifikatları, mərkəzi bankların qısamüddətli notları qiymətli kağızların müxtəlif növləridir.

Maliyyə bazarının mövcudluğunda büdcə kəsiri zamanı hökumət tələb və təklifə əsasən qiyməti müəyyən olunan qiymətli kağızlar buraxaraq inflyasiyanı cilovlamağa çalışır. İnflyasiya zamanı qiymətli kağızlar qısa müddətli və dəyərini itirməmək üçün tez satılan olmalıdır. İntestorlar qiymətlərin durmadan yüksəldiyi şəraitdə likvidliyi az olan qiymətli kağızlara uzun müddət üçün vəsait qoymağa risk etmirlər. İnflyasiya şəraitində uzunmüddətli investisiya üçün daşınmaz əmlak, əmtəə və sərbəst dönərli valyuta daha cəlbedicidir.

Əhalinin böyük hissəsinin aşağı həyat səviyyəsi fərdi investitorların sayının azalmasına səbəb olur və nəticə etibarı ilə maliyyə bazarına mənfi təsir göstərir. Pul vəsaitlərinin çatışmazlığı qısamüddətli kreditlərin və depozitlərin faiz dərəcələrinin artımına səbəb olur.

Fond birjasının fəaliyyəti qiymətli kağızların tədavülü üçün lazımı şəraitin yaradılması, bazar qiymətinin müəyyən edilməsi və onlar haqqında informasiya yaymaqdan ibarətdir. Fond bazarı qiymətli kağızların təkrar bazarıdır. Birjadan kənar bazarlar yeni buraxılan qiymətli kağızları əhatə edir. Birjadan kənar bazarlara əsas

etibarı ilə istiqrazlar yerləşdirilir. Birjalarda isə səhmdar cəmiyyətlərinin əvvəllər buraxılmış əsas səhmlərinin məzənnəsi müəyyən edilir.

Siyasi sabitlik maliyyə bazarının fəaliyyətinin əsas şərtidir. Milli fond sistemləri özünün təsis elementləri olan investisiya institutları, fond birjalrı, birjadan kənar ticarət, depozit təşkilatları ilə eyni vaxtda digər bazar strukturlarının ilk növbədə, müxtəlif səhmdar cəmiyyətlərinin yaranması və bu sistemin fəaliyyətini təmin edən qanunvericilik bazası ilə formalaşır.

Son illərdə maliyyə bazarlarının strukturunda dəyişikliklər baş verməkdədir. Maliyyə aktivlərində bankların payı bir qayda olaraq azaldığı halda, qiymətli kağızların payı durmadan artmaqdadır.

Azərbaycan maliyyə sistemi MDB-nin digər dövlətləri ilə müqayisədə daha mütərəqqidir və maliyyə sektorunun inkişafına görə digər keçmiş sovet respublikalarından daha irəlidedir.

1.3 Maliyyə bazarının təhlilinin mahiyyəti və növləri

Maliyyə bazarı genişləndikcə, onun iştirakçılarının hüquqi və iqtisadi məsuliyyəti artdığından bazarın maliyyə vəziyyətinin və onun resurslarının rolu daim artmaqdadır.

Son illərdə ölkəmizdə müxtəlif maliyyə bazarlarına investisiya vəsaitlərinin qoyulmasına maraq yaranmışdır. İntestisiyalara maliyyə aləti kimi maraq həm əhalidə, həm də təşkilatlarda artmaqdadır. Bu proses əhalinin ümumi investisiya savadlılığının artması, ölkəmizdə maliyyə bazarlarının inkişafı və investisiya institutlarının fəaliyyətlərinin genişləndirilməsi ilə müşahidə olunur. İntestisiya aktivliyinin inkişafı isə özlüyündə fərdi şəxslər və təşkilatlar qarşısında müxtəlif maliyyə bazarlarında ticarət etdikləri instrumentin dəyərinin təhlil edilməsi və proqnozlaşdırılması məsələsini qoyur. Ona görə də, təhlilin nəticələri ilk növbədə bazar iştirakçıları üçün vacib və zəruridir.

Maliyyə bazarında 2 növ təhlil metodu mövcuddur:

1. Fundamental təhlil
2. Texniki təhlil

Fundamental təhlil gələcəkdə yarana biləcək proseslərin proqnozlaşdırılması məqsədi ilə makro və mikro iqtisadi göstəricilərin bazar üzərində təsirinin analizidir. Fundamental təhlil cari iqtisadi və siyasi amillərə əsasən aparılır. Maliyyə bazarına təsir edən iqtisadi xəbərlərin və hadisələrin mahiyyəti, müxtəlif göstəricilərin dinamikası barədə məlumatlar hətta, ilk baxışda əhəmiyyətsiz görünən şeylər nəzərə alınaraq həyata keçirilir. Yəni bu təhlil növü bütövlükdə maliyyə bazarına təsir edən xarici və daxili amillərdən asılıdır. Uğurlu təhlilin aparılması üçün birbaşa təsirlərlə bərabər, dolayısı yolla bazara təsir edən amillər də nəzərə alınmalıdır.

Fundamental təhlil üçün tələb olunan məlumatları kütləvi informasiya mənbələrindən və xüsusi nəşriyyatlardan rahatlıqla əldə etmək olar. Ümumi daxili məhsul, valyuta cütlüklərinin alıcılıq qabiliyyəti, faiz dərəcələrinin səviyyəsi, işsizliyin və inflyasiyanın səviyyəsi, ölkənin tədiyyə balansının vəziyyəti, müxtəlif indeks göstəriciləri habelə, fors-major hallar, siyasi hadisələr, dövlət başçılarının bəyanatları kimi amillər fundamental təhlildə istifadə olunan əsas göstəricilərdir.

Maliyyə hesabatlarının təhlili fundamental təhlilin əsasını təşkil edir. Bu hesabatlar maliyyə nəticələri barədə məlumat verir və əməliyyatların aparılması üçün investora seçim imkanı yaradır. Maliyyə hesabatları əsasında maliyyə əmsalları müəyyən edilir.

Maliyyə əmsalları iki qrupa bölünür: Birinci qrupa maliyyə hesabatlarına əsasən təsərrüfat fəaliyyəti və maliyyə vəziyyəti nəticələrini əks etdirən göstəricilər, ikinci qrupa isə müəssisənin və onun səhmlərinin maliyyə bazarındakı vəziyyətinin qiymətləndirilməsini müəyyən edən göstəricilər daxildir. İri və orta müəssisələrin bir çoxu səhmdar cəmiyyəti olduğundan və qiymətli kağızların emitentini təşkil etdiyindən maliyyə bazarları ilə sıx bağlıdır. Maliyyə bazarı birbaşa və ya dolayısı yolla təsərrüfat subyektlərinin maliyyə ehtiyatlarının mənbəyidir. Maliyyə bazarı investisiya üçün qısamüddətli və uzunmüddətli maliyyə alətlərini təmin edir.

Fundamental təhlil mövcud iqtisadi vəziyyəti müəyyən etməyin səmərəli üsuludur. Lakin bazar qiymətləri barədə dəqiq məlumat vermir.

Fundamental təhlildən istifadə etməklə bazarı öyrənən treyder ticarət strategiyasını müəyyən etmək üçün adətən bir model yaradır. Bu modeldə çoxlu sayda məlumatlardan istifadə etməklə bazarın və qiymətlərin gələcək dəyərini qiymətləndirmək üçün keçmişin əsas iqtisadi göstəricilərindən istifadə edir. Əsaslı amillərin çoxluğunda artıq məlumatlarla yüklənmək bir qədər təhlükəlidir. Hətta ən təcrübəli treyderlər belə hallarda qiymətin hərəkəti barədə qərar qəbul etməkdə çətinlik çəkirlər.

Fundamental təhlilə nisbətən daha sonra yaranmasına baxmayaraq, dünyada texniki təhlilə maraq ildən ilə artmaqdadır. Azərbaycanda texniki təhlil XXI əsrin əvvəllərində yayılmağa başlamış və hazırda da inkişaf etməkdədir. Texniki təhlilin tətbiqi treyderlərin və bazar iştirakçılarının seçimi ilə yanaşı eyni zamanda da, treyderlərin işlədiyi bazar növündən də asılıdır. Fond bazarında həm texniki təhlildən, həm də fundamental təhlildən istifadə edilir. Valyuta bazarında fundamental amillər əhəmiyyət kəsb etmədiyindən texniki təhlildən istifadə olunur. Ümumiyyətlə bütün bazarlarda xüsusilə də, konkret bazarların xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq texniki təhlildən istifadə olunur. Texniki təhlil bazar iştirakçılarının bütün hərəkətlərini xüsusi ilə, qiymətin əmələgəlmə qanunauyğunluqlarını nəzərə alır. Ona görə də bazar alətlərinin qiymətləndirilməsində və dəyərinin proqnozlaşdırılmasında əvəzsizdir. Ümumilikdə baxdığımız zaman fundamental təhlil də, texniki təhlil də qiymət hərəkətləri ilə bağlıdır. Lakin, fundamental təhlil qiymətlərin hansı səbəblərdən aşağı düşüb, artdığını və ya sabit qalmasını araşdırır. Bundan fərqli olaraq texniki təhlil isə keçmişdə olan qiymətlərə nəzər salaraq, bazarda gələcək strategiyanın qurulmasına yardım edir. Buradan çıxan nəticə fundamental analizin nəyi alacağımız sualına cavab verərkən, texniki analizin nə zaman almalıyıq sualına cavab verdiyi kimi görünə də, əslində, nəyi almalı olduğumuzu da texniki təhlil bizə göstərir.

Texniki təhlil gələcəkdə qiymətlərin hərəkətini proqnozlaşdırmaq üçün qiymət qrafiklərinin köməyi ilə bazarda hərəkətlərin izlənilməsidir.

Texniki təhlilin fəlsəfəsi aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Qiymətlər aşağı və yuxarıda trendlərlə bazardakı tələb və təklifə görə hərəkət edir.

2. Qiymətlər geri qayıtmaqla deyil, ancaq irəli davam etməkdə hərəkət edir.

XIX əsrin 90-cı illərində Ç.Dou tərəfindən elan olunan prinsiplər müasir texniki təhlilin əsaslarını təşkil edir. Ç.Dounun ölümündən sonra onun işini davam etdirən B.Hamilton 1929-cu ildə birja böhranı zamanı çap etdirdiyi “Daşqının sonu” məqaləsi ilə qrafiklərə marağı artırdı və “Birjaların barometri” əsərində Dou nəzəriyyəsinin əsas müddəalarını ümumiləşdirdi. Sonrakı illərdə Şabaker, Rea, Eliot, Baykof, Hann kimi məşhur treyderlər apardıqları tədqiqatlarla ciddi nəticələr əldə etdilər. 1948-ci ildə Edvard və Maqi “Səhmlərin istiqamətlərinin texniki təhlili” kitabını nəşr etdirdilər. Həmin kitabda üçbucaqlı, düzbucaqlı, baş və çiyin modelləri və trend, dəstək və müqavimət xəttləri barədə məlumat verilmişdir.

1960-cı illərdə növbəti böhran dalğası diqqət nəzəri texniki təhlilə yönəltdi. Bu dövrdə texniki təhlilin əsas müddəaları və qaydaları artıq sistemləşdirilmişdi. R.Donçanın, C.M.Xrest kimi birja mütəxəssisləri tərəfindən texniki təhlil üsullarının mürəkkəbliyini asanlaşdıran riyazi hesablamalar işlənib hazırlanmışdı. Texniki təhlilin əsasını təşkil edən üsul və metodlar XX əsrin birinci yarısında yaradılmışdır. Lakin onların bir çoxunun müəlliflərini bu gün müəyyən etmək mümkün deyildir.

Kompyuter texnologiyasının tətbiqi sayəsində riyazi hesablamalarla texniki təhlilin analitik metodları sürətlə inkişaf etməyə başlamışdır. Məsələn, C.V. Uaydler tərəfindən trendi aşkar etməyə və sürətinə əsasən uyğunluğunu müəyyən etməyə imkan verən “istiqamət sistemi” irəli sürülmüş, Vilyams tərəfindən faiz yayılması, C.Qranvillin tərəfindən balans həcmi tətbiq edilmişdir. C.Merfi və R.Prixtər tətbiqi riyaziyyatı texniki təhlilə gətirərək, üsullarını sistemləşdirmişlər.

Təhlil göstəriciləri keçmiş nəticələr ilə bağlı bir çox məlumatları özündə əks etdirir. Hesabat göstəricilərinin müxtəlif məqsədlər üçün tərtib edilməsi, araşdırılması

və müqayisəsi təhlil adlanır. Təhlil həm bazarın özü üçün, həm də bazar iştirakçıları üçün böyük əhəmiyyət daşıyır.

Təhlil məqsədlərinə görə aşağıdakılara bölünür:

- İdarəedicilərin nöqtəyi nəzərinə görə təhlil
- Kredit verənlərin nöqtəyi nəzərinə görə təhlil
- İnvestorların nöqtəyi nəzərinə görə təhlil
- Payçıların nöqtəyi nəzərinə görə təhlil

İdarəedicilərin nöqtəyi nəzərindən təhlil qarşıya qoyulmuş məqsədlərə çatıb-çatmadığını müəyyənləşdirmək üçün istifadə edilir. Təhlil nəticəsində mövcud vəziyyət ortaya qoyulur. Bu təhlil idarəetmənin gələcəyi üçün qəbul ediləcək qərarlar nöqtəyi nəzərindən əhəmiyyətlidir.

Kredit verənlər nöqtəyi nəzərindən təhlil kapital qoyuluşlarının maliyyəyə çevrilməsi üçün ehtiyac olunan kreditlərə görə təhlil edilməsidir. Kredit verən quruluş qarşı tərəfin borc ödəmə qabiliyyətini üzə çıxarmaq üçün maliyyə göstəricilərin təhlili texnikasından faydalanır.

İnvestor təhlili kapital qoyuluşlarının öz mənbələri hesabına yoxsa, uzun müddətli kreditlərlə maliyyələşdirilməsi gərəkdiyini, kredit, daxili mənbələr və kapital qoyuluşları kimi məsələlər nöqtəyi nəzərindən əhəmiyyətlidir

Pay sahibləri nöqtəyi nəzərindən təhlil payları açıq və birjada əməliyyat aparən əməliyyatçıların paylarına kapital qoymaq istəyən investolar tərəfindən də əhəmiyyət daşıyır. Xüsusilə, iqtisadi qurumların həqiqi dəyəri ilə borsada dəyəri arasındakı fərqi ortaya çıxarılması və gələcəkdəki gəlir imkanlarını maliyyə nəticələrinin pozitiv istiqamətdə və ya neqativ istiqamətdə getdiyinin təhlil edilməsi nəzərindən əhəmiyyətlidir.

Təhlil analizinin istifadə olunma müddətinə görə də fərqlənir. Əhatəliyinə görə təhlil statistik təhlil və dinamik təhlil olaraq ikiye bölünür.

Sadəcə bir ilə aid maliyyə nəticələrinin təhlil edilməsi statistik, birdən çox ilə aid maliyyə nəticələrinin bir-biri ilə müqayisəli təhlili dinamik təhlil adlanır.

Müasir texniki təhlildə proqnozların dəqiqliyini artırın və əməliyyat risklərini azaldan bir neçə istiqamət mövcuddur. Bu sınaqdan çıxmış indikatorların seçilməsi və yenilərinin yaradılması, kompyuter texnologiyalarının sürətli inkişafı, maliyyə bazarındaki vəziyyətin proqnozlaşdırılması sahəsində yeni imkanlar açır. Xüsusi ilə Neyrokompüterin inkişafı sahəsindəki yeniliklər bu sahədə böyük imkanlar yaradır. Neyrokompüter informasiyaların işlənməsi sisteminin yaradılması texnologiyası olub (məsələn, neyron setey, neyron şəbəkə) müəyyən informasiya mühitində adaptiv cavab şəklində üsulları, qaydaları, alqoritmləri yaradan emal sistemidir. Bu sistem çərçivəsində informasiyaların işlənməsi, ənənəvi sistem və metodlardan əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Bu texnologiya informasiya mühitində mövcud olan paralel, paylanmış və adaptiv informasiya sistemini əhatə edir. Neyrokompüter hesablaşma proqramlarının perspektiv alternativini kimi baxmaq olar. Neyron şəbəkə təhlili getdikcə populyarlıq qazanmaqdadır. Neyron şəbəkələri süni intellekt bölməsi olub, siqnal emalı üçün meyillər neyrondakı canlılara bənzər hərəkətlənmələrə əsasən müəyyən edilir. Şəbəkənin əsas xüsusiyyəti informasiyanın işlənməsi prosesinin əhəmiyyətli dərəcədə sürətləndirilməsi və habelə bəzi xəttlərdə baş verə bilən səhvlərə qarşı müqavimət göstərə bilməsidir. Süni neyron, süni neyron şəbəkəsinin əsasını təşkil edir. İnsan beyninin sinir hüceyrələrinin analoqu olaraq yaradılan süni neyronların hərəkəti sinoptik məlumat dərəcəsi ilə bağlıdır. Ona görə də, neyron şəbəkə strukturu müəyyən edilən məqsədlərə cavab verməlidir.

Maliyyə bazarının proqnozlaşdırılmasında neyron şəbəkənin aşağıdakı üstünlükləri vardır:

- istifadəsinin sadəliyi. Belə ki, neyron şəbəkə istifadəçisi təqdim olunan məlumatları seçdikdən sonra avtomatik olaraq, alqoritm təlimi işə düşür.

- Intuativ nöqtəyi nəzərdən cəlbədiciliyi. Gələcəkdə bu kimi modellərin inkişafı ağıllı kompyuterlərin yaradılmasını təmin edəcəkdir.

Hazırda, kompyuter texnologiyalarının inkişafı nəticəsində statistik məlumatların işlənməsi əsasında təhlilin daha mürəkkəb metodlarının tətbiqi həyata keçirilir. Müasir ədəbiyyatda texniki təhlilə yanaşmada qrafik təhlil və riyazi təhlil

anlayışları geniş yayılmışdır. Lakin bu iki istiqamətin dəqiq sərhədlərini müəyyən etmək mümkün deyil. Çünki, riyazi təhlildə qrafiklərdən əldə edilən törəmə dəyərlər ilə qiymət dəyişikliklərinin təhlili həyata keçirilir.

II FƏSİL. MALİYYƏ BAZARININ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİNDƏ TEXNİKİ TƏHLİLİN ROLU

2.1 Maliyyə bazarı strategiyasının müəyyən edilməsində texniki təhlilin rolu və vəzifələri

Texniki təhlil riyazi hesablamalara əsaslanaraq gələcək qiymət dəyişikliklərini proqnozlaşdıran təhlil üsuludur.

Maliyyə bazarının proqnozlaşdırılması bazar iştirakçılarının strategiyasının müəyyən edilməsində önəmli yer tutur. Texniki təhlil qiymətin hərəkətinin nəzərə alındığı bir təhlil üsuludur. Əsası 1700-cü illərdə yapon düyü tacirlərinin günlük düyü alış-satışlarının bir qayda üzrə baş verməsini ortaya çıxarması ilə qoyulmuşdur. Günlük həyata keçirilən alış-satışın həcmi, günün ən aşağı və ən yuxarı qiymət səviyyəsi, gün ərzində qiymət müəyyənləşmələri bu günki texniki təhlilin əsasını qoymuşdur. Texniki təhlil müxtəlif dövrlərdə istifadə edilən təhlil metodlarının keçən əsrin 70-ci illərində sistemli şəkildə tətbiqi ilə vahid nəzəriyyə kimi meydana gəlmişdir. Günlük müəyyən edilən qiymət hərəkətləri hesablarının sonradan kağızda cizgi şəklində əks etdirilməsi nəticəsində ilk texniki təhlil qrafikləri ortaya çıxmış və 1900-cü illərin əvvəlində amerikalı Çarlz Dou bu xətti qrafikləri bir sistemə salaraq Dou nəzəriyyəsini yaratmış və bu qiymət hərəkətlərindən trendləri çıxarmışdır.

Müasir Texniki təhlilin əsasında “Dou nəzəriyyəsi” dayanır. Bu nəzəriyyəyə görə qiymət dəyişiklikləri bazarda üç növ əyrini yerləşdirir. Belə ki, artım əyrisindəki qiymət dəyişikliyinə sonrakı və dib nöqtələri əvvəlkinə görə daha yuxarıda, düşmə əyrisindəki qiymət dəyişikliyinə sonrakı və dib nöqtələri əvvəlkinə görə daha aşağıda olur.

Qiymət dəyişikliklərinə təsir edə biləcək bütün amillər o cümlədən, iqtisadi, siyasi və psixoloji amillər əvvəlcədən nəzərə alınmış və qiymət qrafiklərinə əks etdirilmişdir. Yəni qiymət bazara təsir edə biləcək bütün amilləri əks etdirən ən əsas göstəricidir. Gələcəyi dərk etmənin yolu keçmişin öyrənilməsindədir. Qiymət qrafikləri üzərində aparılan araşdırmalar bazarlarda baş verən hərəkətlərin insan

psixologiyası ilə əlaqəli olduğunu, bazarın “ayı” və “buğa” psixologiyasına malik olduğunu ortaya çıxarır. Keçmişdə yaxşı nəticə verən vəziyyətin gələcəkdə də yaxşı nəticə verəcəyinə əsas verir. Artım tendensiyası zamanı qiymət dəyişikliyinə hər bir növbəti dib nöqtəsi özündən əvvəlki səviyyədə yuxarıda yerləşir və əksinə, eniş tendensiyası zamanı qiymət dəyişikliyinə hər bir növbəti dib nöqtəsi özündən əvvəlki səviyyədə aşağıda yerləşir.

Çarlz Dounun düşüncələri bu günkü texniki təhlilin əsasını təşkil edir. Bu düşüncələrin əsasında üç ana fikir dayanır.

- Qiymətlər bazardakı güclərin hərtərəfli bir əksidir. Zamanından asılı olmayaraq bütün bazar məlumatları və bazar iştirakçıları qiymətlərə təsir edir.

- Trendlərin geri qayıdışını müəyyən etmək diqqət tələb edən bir üsul olduğu üçün bir istiqamətə yönəlmək zamanını tutmaq texniki təhlillə daha asandır.

- Qiymət hərəkətləri zamanla özünü təkrarlayır.

Keçmişdəki qiymət dəyişikliklərini əks etdirən qrafiklər əsasən gələcək qiymətlərin istiqamətini müəyyənləşdirməyi təmin edir. Texniki təhlil keçmiş göstəriciləri, bu gün olmaqda olanla təhlil edərək gələcəyi proqnozlaşdırmağa çalışır. Başqa sözlə ifadə etsək, texniki təhlil indeksin keçmişdəki hərəkətlərindən faydalanaraq gələcəkdəki hərəkətlərin təxmin edilib kapital qoyuluşunun həyata keçirilməsi üsuludur. Digər təhlil növlərindən üstünlüyü bazarın dəyişməsinin hansı istiqamətdə olduğunu müəyyən etmək və içində olan trendi aşkar etməkdən ibarətdir.

Maliyyə bazarında trend anlayışı qiymət qrafiklərindən ibarət olan, yüksələn və enən qiymətlərin hərəkətinə əsaslanan texniki analiz üsuludur. Texniki analizin əsas müddəası qiymət dəyişikliklərinin istiqamətli, xarakterli olması mülahizəsinə əsaslanır. Bazarda qiymətlər 3 istiqamətdə olub yuxarı, aşağı, üfüqi hərəkət edir.

Bütün bazarlar 2 trend istiqamətində yuxarı və aşağı hərəkət edə bilər. Bazar trendi içərisində deyilsə, yana doğru əyilə bilər. Bu da alıcılar və satıcılar arasında baş verən mübarizənin əlamətidir. Hansı trendin içərisində olmasını bilmək önəmli fürsətin əldə edilməsi üçün şərait yaradır.

Trend xəttləri alış və satış nöqtələrinin, dəstək və müqavimət bölgələrinin müəyyən edilməsində olduqca əhəmiyyətlidir. İki paralel düz xəttlərin çəkilməsi ilə trend kanalı təsvir edilir. Kanalın istiqaməti bazardakı mövcud vəziyyəti əks etdirir. Kanal yuxarı doğru istiqamətlənmişdirsə, qiymət artımını aşağı doğru istiqamət götürmüşdürsə, qiymətin enişini göstərir. Kanal üfüqi istiqamətdə olduğu halda, qiymət dəyişikliklərinin görsənmədiyini deməkdir.

Trend sözü ingilis dilindəki “trenden” sözündən əmələ gəlib, azərbaycanca döndürmək, çevirmək mənasını verir. Trendlər iki və ya üç nöqtəni birləşdirərək əmələ gəlir. Qiymətlər trendə görə hərəkət edir. Trendlər müddətinə görə qısa, orta və uzunmüddətli olurlar. Bir aydan az davam edən trend qısamüddətli, bir və üç ay arasındakı ortamüddətli, daha uzun müddətdə davam edərsə, uzunmüddətli olur.

Trendlər üç cürdür:

- yüksələn
- alçalan
- üfüqi

Yüksələn trend ən azı iki dib nöqtəsinin birləşdirilməsi ilə çəkilir və dəstək vəziyyətini görür. Alçalan trend qiymətlərdə görülən uzun müddətli düşüşlərə deyilir. Üfüqi trend istiqamətin bəlli olmadığı zamanlarda və əyrilərdə əmələ gələn trendlərdir.

Texniki təhlil ilk baxışda sadə görünsədə investorların olduqca çətinlik çəkdiyi bir analizdir. Bu təhlildə ən kiçik hərəkətlənmə belə nəzərə alınmalıdır. Maliyyə bazarında daha çox qazanc əldə etməyə çalışan investorlar çox geniş bir texniki təhlil həyata keçirməli və ən kiçik dəyərlərə belə diqqət yetirməlidirlər.

Maliyyə bazarında yerini alan hər bir şirkətin pay haqqları alınır və satıla bilər. Alınan pay haqqlarının bazar dəyəri hər an dəyişdiyi üçün investorlar aldıkları pay haqqlarını daha yüksək dəyərlərdən sataraq qazanc əldə etməyi məqsədləyirlər. Alınan pay haqqları şirkətin iqtisadi vəziyyətinə, planlarına görə dəyişdiyi üçün investorun pay haqqını aldığı şirkəti yaxından araşdırması vacibdir. Ona görə də, uğurlu bir təhlillə alınan və ya satılan pay haqqı investora qazanc gətirə bilər.

Maliyyə bazarında qazanc əldə etmək üçün günün hər anı bazar izlənilməli və qiymətlilərin dəyərləri mütəmadi olaraq təhlil edilməlidir.

Maliyyə bazarında pay haqqlarının alınib satılmasından və faiz ilə qazanc əldə etmək mümkündür. Bunlardan birincisi və ən çox yayılmışı pay haqqlarının alınib satılması ilə əldə edilən qazandır ki, bu zaman investor aldığı pay haqqını sata biləcəyi ən yüksək qiymətə satmağa çalışır. Digər ikincisi isə, faiz ilə əldə edilən qazandır. Hər şirkət ilin sonuna əldə etdiyi xalis mənfəəti səhmdarlarının aldığıları səhmlərə görə paylaşdırır. Faiz ilə qazanc əldə etmək istəyən investorlar səhmini alacaqları şirkəti yaxından izləyərək məntiqli mülahizələr yürütməlidirlər ki, daha çox qazanc əldə edə bilsinlər.

Texniki təhlil sadəcə qrafiklərin cizgilərini nəzərə alır, əsaslı təhlil ilə maraqlanmır, fundamental göstəriciləri araşdırmır. Çünki, onsuzda trendləri müəyyən edən güc və əsaslı səbəblər qrafiklərdə trend olaraq əksini tapır.

Texniki təhlil qiymət qrafiklərindən istifadə edərək, gələcəkdəki qiymət dəyişikliklərini təxmin etməyə çalışan bir analiz növüdür.

Texniki təhlilə görə fundamental göstəricilər trend və formalaşmalar olaraq əks olunur. Texniki təhlil isə bu vəziyyətdən nəticələr çıxararaq nəyin keçmişdə və hazırda olduğunu, gələcəkdə nə olacağını müəyyən edir. Qiymətlərin əmələ gəlməsini qrafik və qiymət hərəkətləri ilə proqnozlaşdırır.

Hər bir qiymət dalğalanmasının bir mənası və əsası mövcuddur. Amma texniki təhlil bu səbəblərlə maraqlanmır, mövcud durumun nəyi ifadə etdiyini, trendin vəziyyətinin və trendin bundan sonrakı addımını müəyyən etməyə çalışır. Bu məqsədlə texniki təhlil həmişə fundamental təhlilin nə etmək istədiyini qrafiklərin cizgilərinin hərəkətlərində, trendlərdə və trend hərəkətlərində həmin anda faydalanmaq üçün araşdırır. Qiymət hərəkətlərini, onun hansı səbəbdən düşdüyünü və ya yüksəldiyini araşdırmır. Sadəcə qiymət hərəkətlərindən faydalanmağa çalışır.

Texniki təhlilin üstünlükləri:

- Fundamental təhlildən daha az məlumat (bilgiyə) ehtiyac duyur.

- Texniki təhlil qiymətlərdən və əməliyyat həcmələrindən lazım olan bütün məlumatları əldə edə bilir.

Texniki təhlil şirkətlərin balanslarını, digər maliyyə alətlərini nisbət valyuta məzənnələrini, borc sənədlərini, xammalların, əsas səbəblərin nələr olduğunu və ya bəzi vaxtlarda əhəmiyyətli olmadığını əsaslı təxminləri ilə sübut etməyə çalışır. Təbii ki, məqsədi bu deyildir. Məqsədi sadəcə bazar qiymətlərindən və dalğalanmalarından faydalanmaq və qazanc əldə etməkdir. Texniki təhlilçinin bütün diqqəti qrafiklərdəki qiymət hərəkətlərinə, trendlərə, tələb və təklif öhdəliklərinə istiqamətlənir. Şirkətin, birjanın, emitentin, real sektorun, ölkənin, valyuta cütlüklərinin məzənnələrinin əsas səbəbləri deyil, qiymət hərəkətləri, trendləri və performansları əsasdır.

Texniki təhlil zamanı aşağıdakılara diqqət yetirilməlidir:

- Qiymət hərəkəti bazara təsir edə biləcək bütün amilləri nəzərə alır.
- Qiymətlər hər zaman eyni bir istiqamətdə dəyişir.
- Keçmiş özünü təkrarlayır.

Texniki təhlil ən sadə üsul deyil, o, çevik analitik düşüncə, maliyyə bazarlarının iş prinsiplərini dərinləndirən anlamağı tələb edir. Treyderin uğuru ilk baxışdan tamamilə fərqli trendləri bir-birlərinə bağlamaq qabiliyyəti ilə bağlıdır. Bu üsul cari və ümumi mənzərəni bilməyi nəzərdə tutur. Texniki təhlil zamanı əvəzolunmaz alət iqtisadi təqvimdir.

Texniki təhlilin ən əsas elementlərindən biri dəstək və müqavimət anlayışlarıdır. Dəstək və müqavimət nöqtələrinin məntiqini anlamadan doğru analiz aparmaq mümkün deyildir. Dəstək və müqavimət nöqtələri spesifik bir qiymət səviyyəsində tələb və təklif müvazinətini və daha sonra istiqamət dəyişdirmə səviyyəsini göstərir. Qiymətin dəstək və müqavimət nöqtələrini keçdiyi vaxtda isə qiymətin sərt və həcmli şəkildə hərəkət etdiyi istiqaməti göstərir. Bu hal dəstəyin və müqavimətin qırılması da adlanır.

Dəstək nöqtəsi qiyməti düşməkdə olan bir yatırım vasitəsinin olduğu səviyyəni, yəni satıcının artıq istəksiz olduğu və alıcıların bu qiymət səviyyəsini alım üçün uyğun gördüyü, tələbin təklif üzərində olduğu nöqtələri göstərir.

Müqavimət nöqtəsi isə qiyməti yüksəlməkdə olan bir yatırım vasitəsinin keçməkdə zorlandığı qiymət səviyyəsini ifadə edir. Bu nöqtədə alıcılar istəklidir. Satıcılar isə qiymətin yüksək olduğunu düşünərək satışa keçmirlər. Təklif tələbin üzərində olduğu üçün düşüş başlayır.

Dəstək və müqavimət nöqtələri yatırım vasitəsinin qiymət qrafikindən keçmiş hərəkətləri araşdıraraq müəyyən edilir. Bu vəziyyətlərin müəyyən edilməsində ən böyük köməkçi trend xəttidir.

Təhlilin əsas məqsədi trendin müəyyən edilməsi və istiqamətinin təxmin edilməsidir. Maliyyə bazarının dinamikası barədə ətraflı məlumata malik olmadan uğurlu əməliyyatın həyata keçirilməsi mümkün deyildir.

Hər bir qiymət hərəkəti maliyyə bazarına təsir edir. Texniki təhlil zamanı müxtəlif formalaşmalar arasındakı əlaqələr xarakterizə edilərək müəyyənləşdirilməli və ilk baxışda əlaqəli olmayan trendlər arasında qarşılıqlı təsir imkanları araşdırılmalıdır. Texniki təhlil zamanı iş təcrübəsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

2.2. Maliyyə bazarının texniki təhlilinin metodları və üsulları

Texniki təhlilin ən əsas məqsədlərindən və digərlərindən fərqi:

- Bazarın tarazlığının hansı istiqamətdə dəyişməkdə olduğunu proqnozlaşdırmaq və içində olan trendi müəyyən etmək.

- Qiymət dəyişikliklərinə, əməliyyatın həcminə əsasən dəyərləndirmə apararaq, dəyişikliklərin həyata keçmə riskinin yüksək olduğu səviyyələri müəyyən edib, formalaşmaları (qrafikli şəkilləri) nəzərə alaraq, keçmişdə bazarda olan qiymət məlumatlarını diqqətə almaq.

- Qiymət hərəkətləri qrafikləri üzərində statistik və cizgi işlərini həyata keçirərək, qiymətlərin hansı istiqamətdə getməkdə olduğunu, trendi müəyyən etmək, hansı qiymət səviyyəsində yüksəliş və ya düşümlər olduğunu, qiymət sabitləşmələri və artımda geri dönmə ehtimalının artmasını müəyyən etmək.

Texniki təhlilin əsas vasitəsi qrafiklərdir. Belə ki, qrafiklər vasitəsi ilə müəyyən zaman müddətində 4 əsas bilgiyi - ilkin, son, minimum və maksimum

qiymətlərin təqib edilərək trendlərin vaxtında müəyyən edilməsi və ola biləcəklərin proqnozlaşdırılması həyata keçirilir.

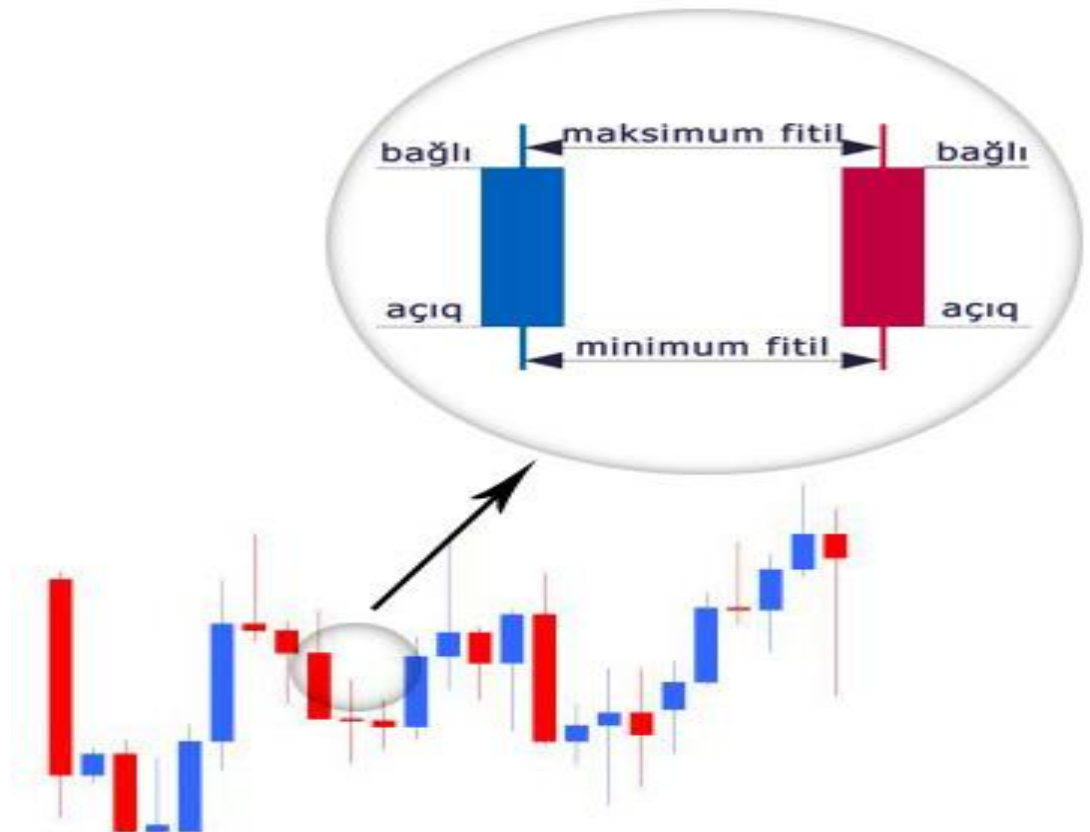
Qrafiklər texniki analiz vasitələrini tətbiq edərək, mövqə qərarı verməkdə istifadə edəcəyimiz əsas qiymət inkişafı göstəriciləridir. Qrafiklər sayəsində trendləri, dəstək və müqaviməti təsbit edər, formalaşmaları kəşf edər, çeşidli təhlil vasitələrini istifadə edə və nəticədə mövqeyə girmək üçün qərar verə bilərsiniz. Bu səbəbdən, qrafiklər hər yatırımcı üçün qərar mexanizmindəki son çıxış nöqtəsidir.

Ticarət platformalarında əsas olaraq aşağıdakı 3 növ qrafik şəklini görməyimiz mümkündür:

- Mum qrafikləri
- Bar (parça) qrafikləri
- Xətti qrafikləri

1. Mum qrafiki:

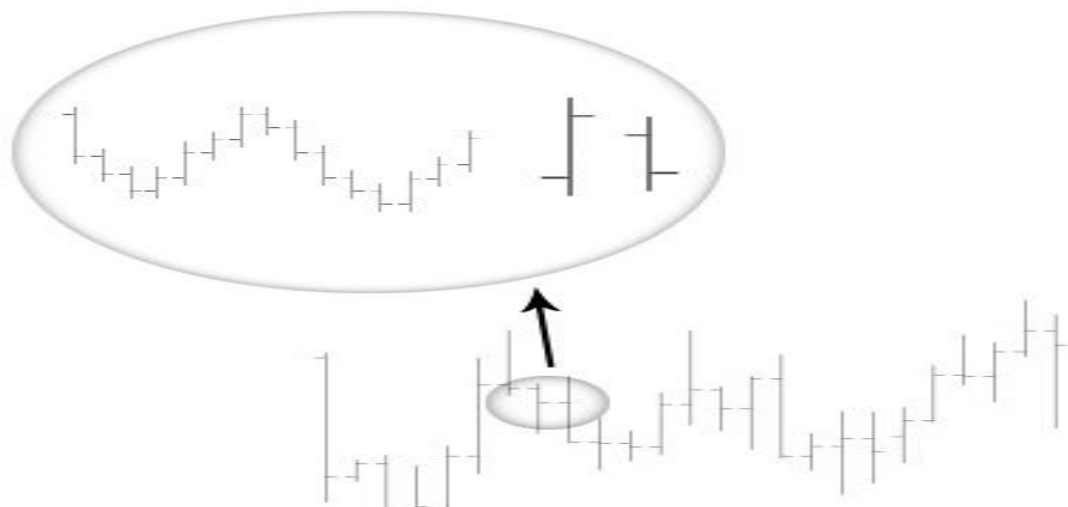
Sxem 1⁶

⁶ www.elitforex.az

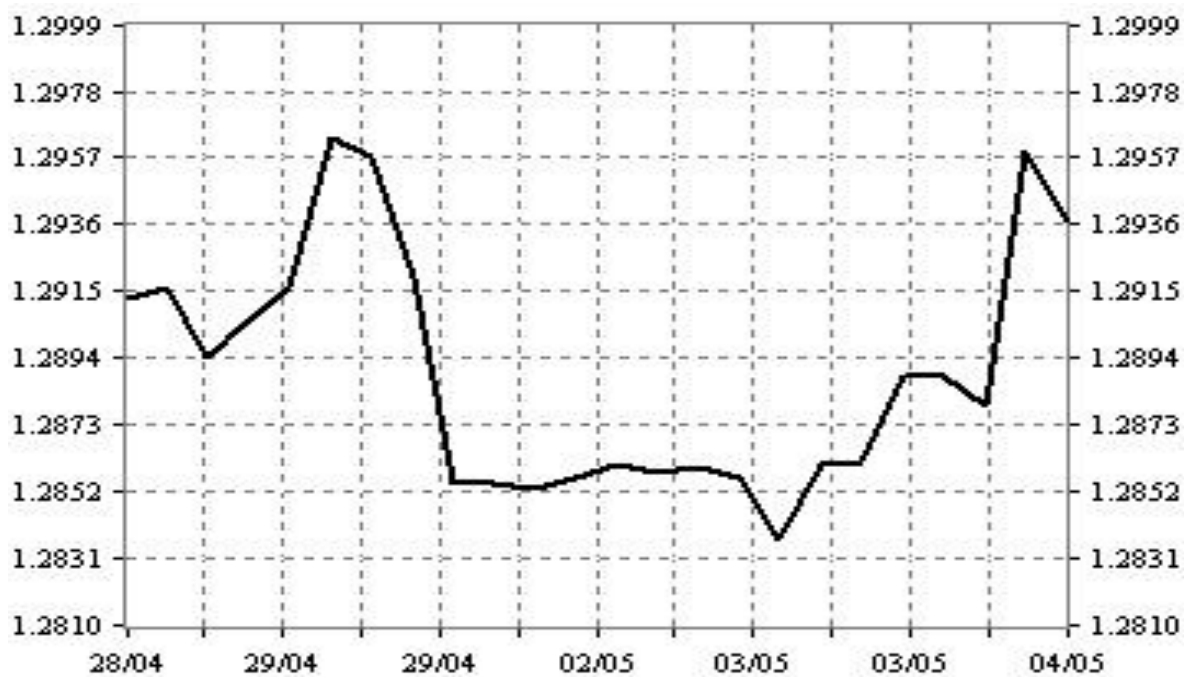
2. Bar qrafiki

Sxem 1.1⁷

3. Xətti qrafik:

Sxem 1.2⁸

⁷ www.elitforex.az

⁸ www.elitforex.az

Yuxarıda göstərilən xətti qrafiklər gün ərzində gördüyü ən yüksək və ən aşağı alış-satış qiyməti ilə son və orta qiymətləri göstərən günlük çəkilən çubuqlardan ibarət olur. Zaman aralığında son nöqtələri ifadə edən nöqtələrin birləşməsindən əmələ gəlir. Ən qədim qrafik növlərindəndir. Seçilən zaman aralığı barədə məlumat verir.

Bar qrafikləri digər adıyla parça qrafikləri seçilən zaman aralığında ilkin və son qiymətlər ilə maksimum və minimum qiymətləri əks etdirir.

Mum qrafikləri alış-satış kanallarının dəyişən istiqamətini göstərir və baş verə biləcək dönüş nöqtələri barədə məlumat verir.

Texniki təhlilin iki metodu mövcuddur:

- 1) Qrafik metodu.
- 2) Riyazi-komputer metodu.

Qrafik metod bazarın tendensiya və qrafik fiqurlar əsasında analiz edilərək proqnozlaşdırılmasıdır. Riyazi metod isə bazarın kompyuter vasitəsilə, texniki indikatorun köməyi ilə analiz edilməsini nəzərdə tutur.

Alış və satış kanalları qiymət qrafikindəki yüksələn və düşən qiymətlərin izlənməsinə əsaslanan üsuldur. İlk əvvəl doğru olan iki dib müəyyən edilməlidir. Bu dibləri müəyyən edən əvvəlki dib dalğasının nəyi bizə işarə etdiyi çox önəmlidir. Formalaşmalar, dib formalaşmaları, çox əhəmiyyətli indikatorlardır. Yəni əvvəlki qiymət dalğalanması sonrakını müəyyən etməyə bizə kömək edir.

Qiymət hərəkətlərinin müəyyən edilməsi üçün yüksələn trenddə ilk dib və yüksələn trend çəkmək üçün ikinci dib müəyyən edilməlidir. Bu zaman ikinci dib birinci dibin üzərində olmalıdır. Qiymət dalğalanması nəticəsində düşürsə və əvvəlki dibdən yuxarıda qalırsa, dəstək bölgəsindən geri dönüb yüksəlməyə başlayırsa, yüksəliş trendinin davam etdiyi deməkdir.

Yüksələn trendin müəyyən edilməsində ilk olaraq dib müddətini müəyyən etmək önəmlidir. Dib müddətində çox önəmli dönüş formalaşmaları nəzərə çarpır.

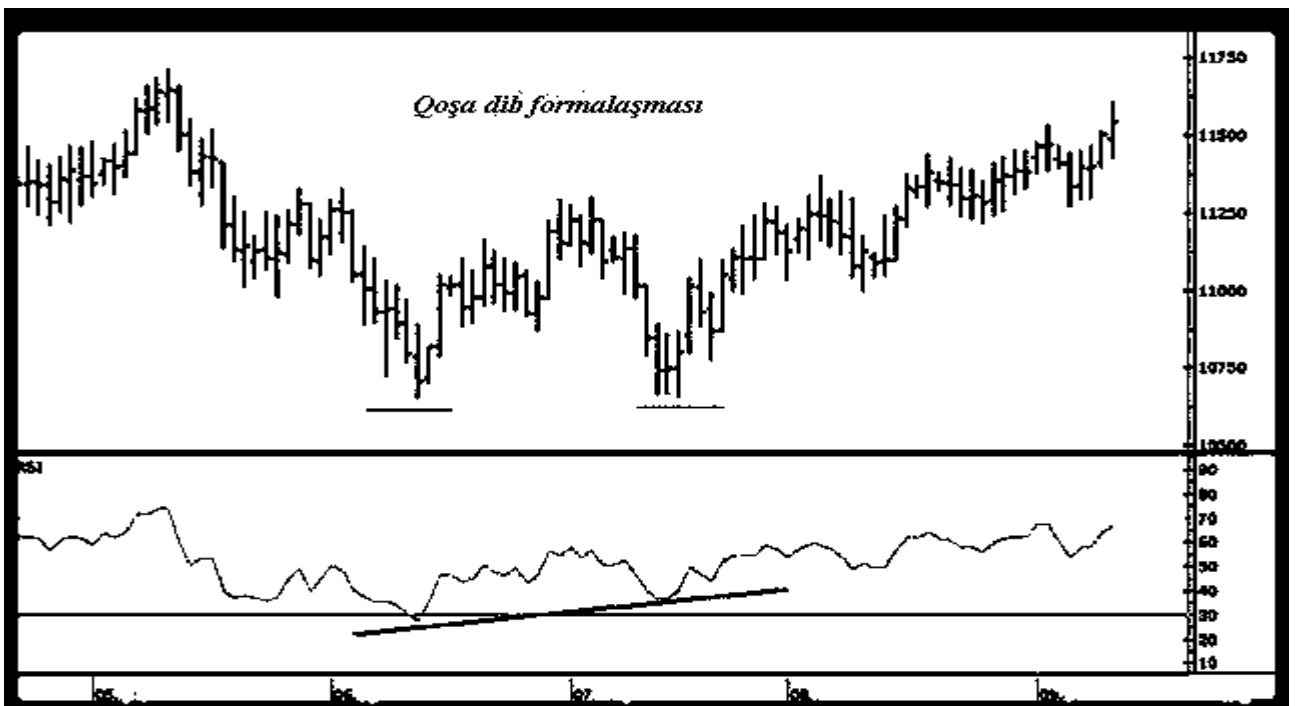
Sxem 1.3

Yüksələn trend başlanğıc ərəfəsində ilk olaraq aşağıdakı formalaşmaları emələ gətirir:

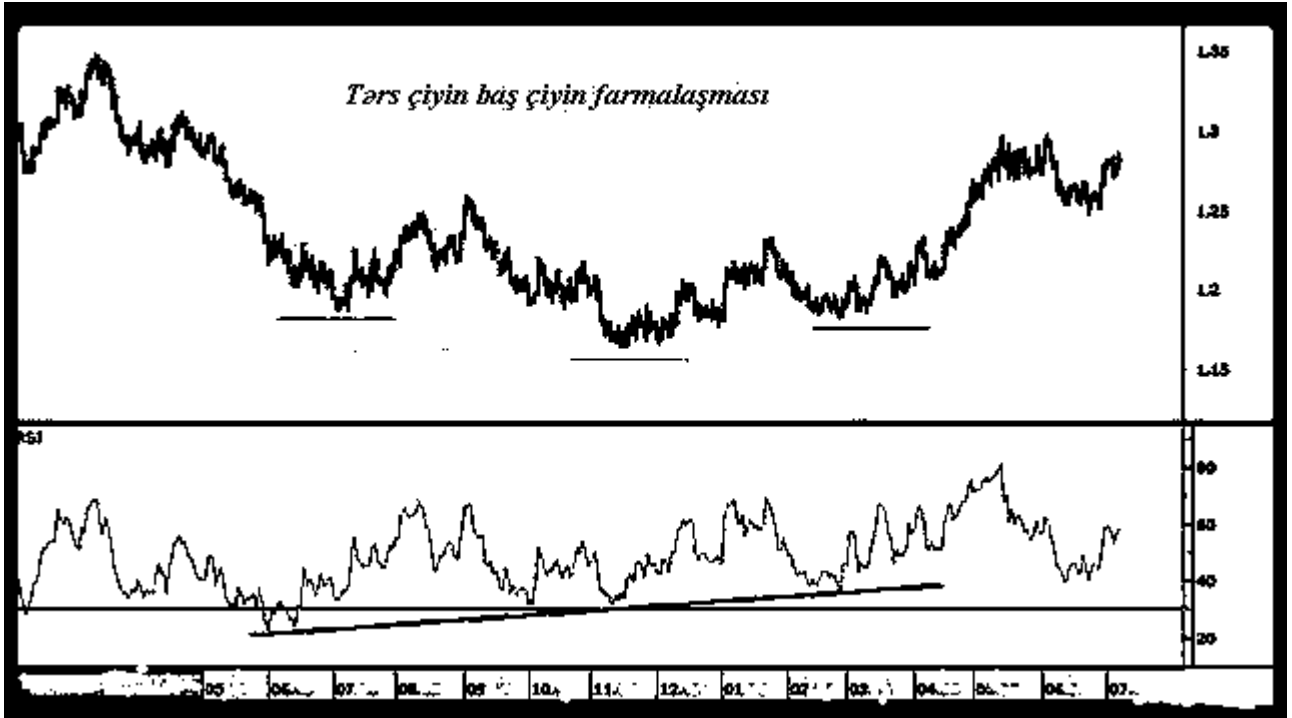
Qoşa dib formalaşması

Sxem 1.4

Tərs çiyin baş çiyin formalaşması

Sxem 1.5

- Yastı daban formalaşması
- Üçlü dib formalaşması
- Çanaq formalaşması

Sxem 1.6

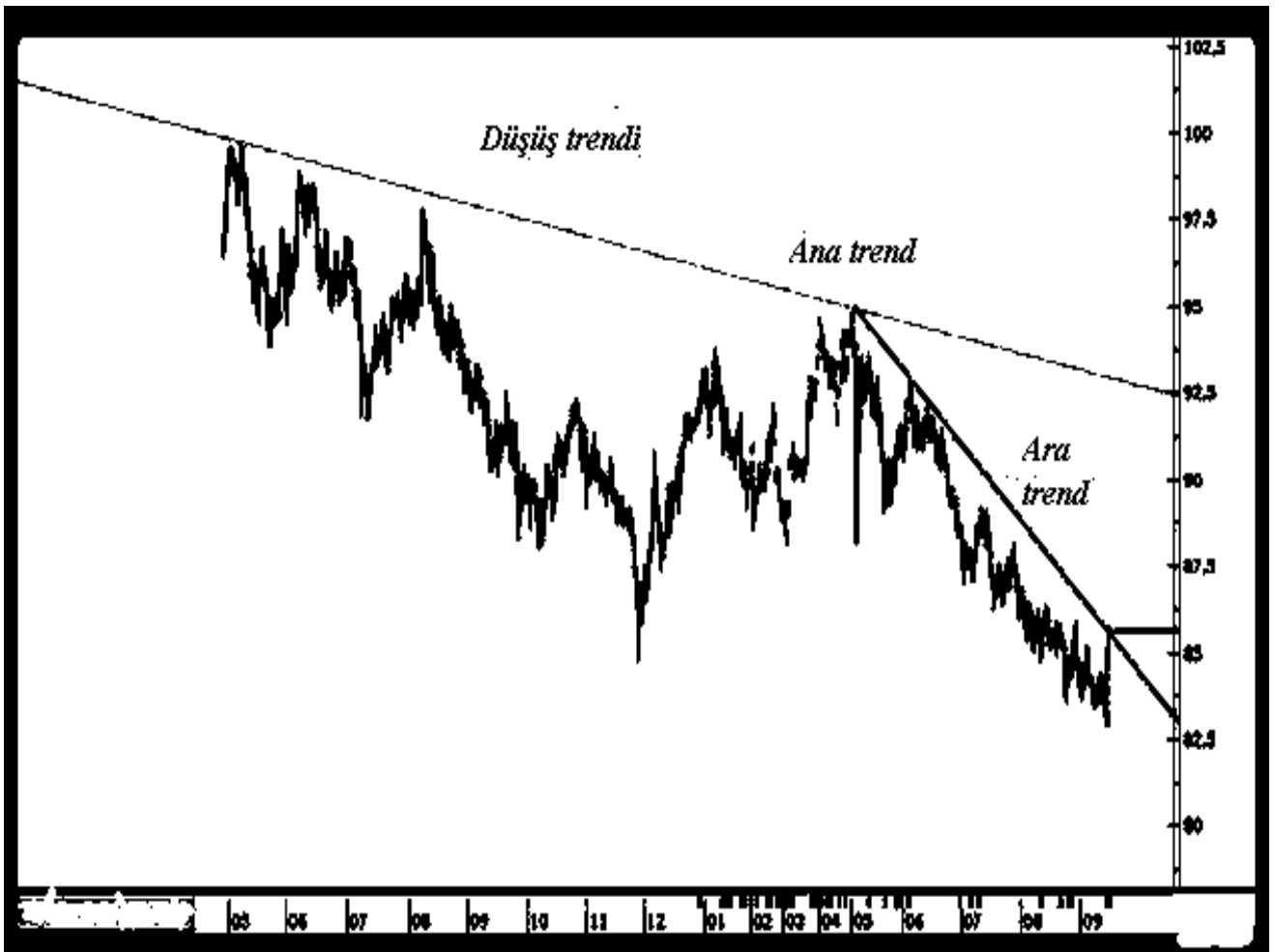

Bu formalaşmalar yuxarı çəkilməsi ilə yüksələn trendin artıq başlanmasını göstərir. Axın trend xəttləri müəyyən edildikdən sonra diblərin qərar tutduğu bölgələrdə almaq, zirvələrin qərarlaşdığı yerlərdə isə satmaq doğru qərar olacaqdır.

Qiymətlər mütəmadi olaraq aşağı doğru dalğalanırsa, arada kiçik yüksəlişlər olsa belə əsas axın aşağıya doğru düşürsə, bu düşüş trend axınının davam etdiyinə işarədir. Düşüş trend axınında ən son təpə özündən əvvəlkindən aşağıda olur. Formalaşmanın müəyyən edilməsi satış fərsətinin əldə edilməsi deməkdir.

Düşüş trend başlanğıc ərəfəsində aşağıdakı formalaşmaları əmələ gətirir:

Sxem 1.7

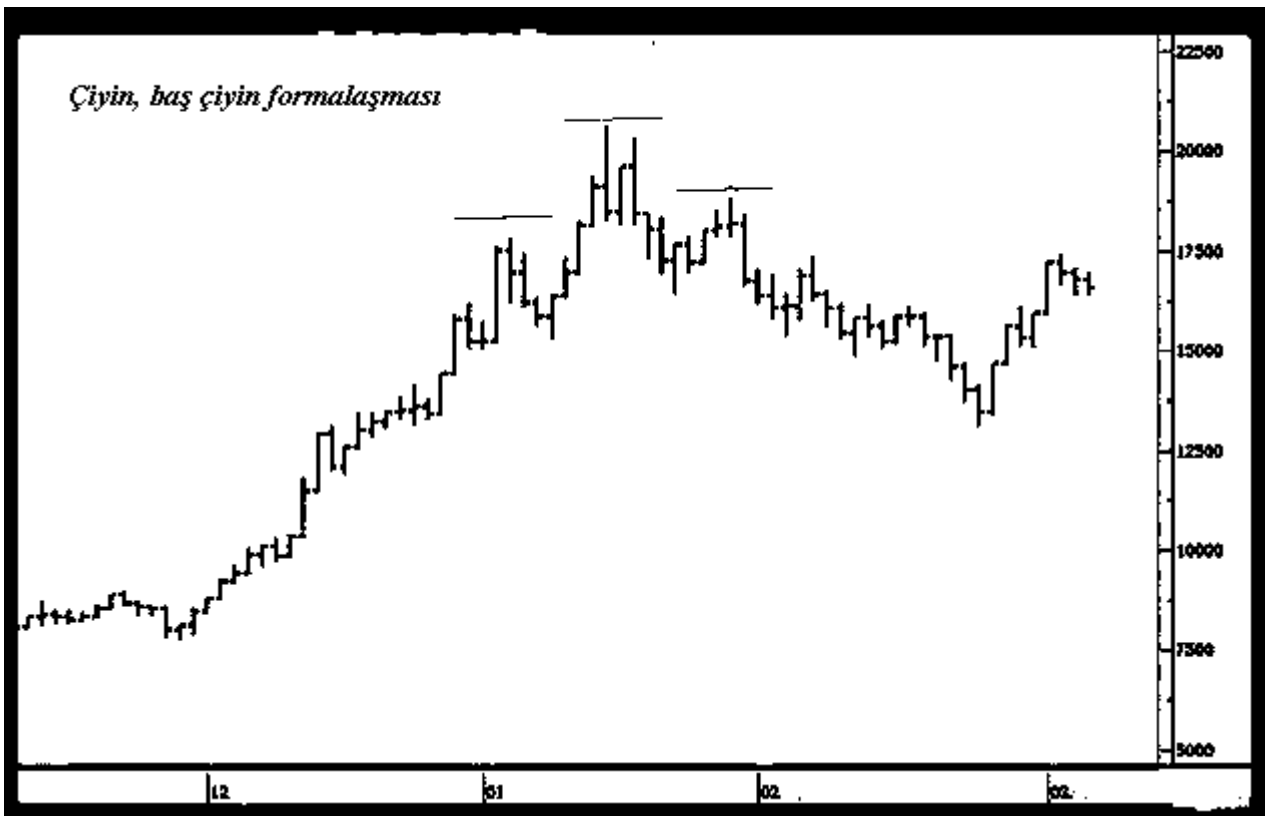
- Qoşa təpə formalaşması

Sxem 1.8

- Çiyin, baş çiyin formalaşması

Sxem 1.9

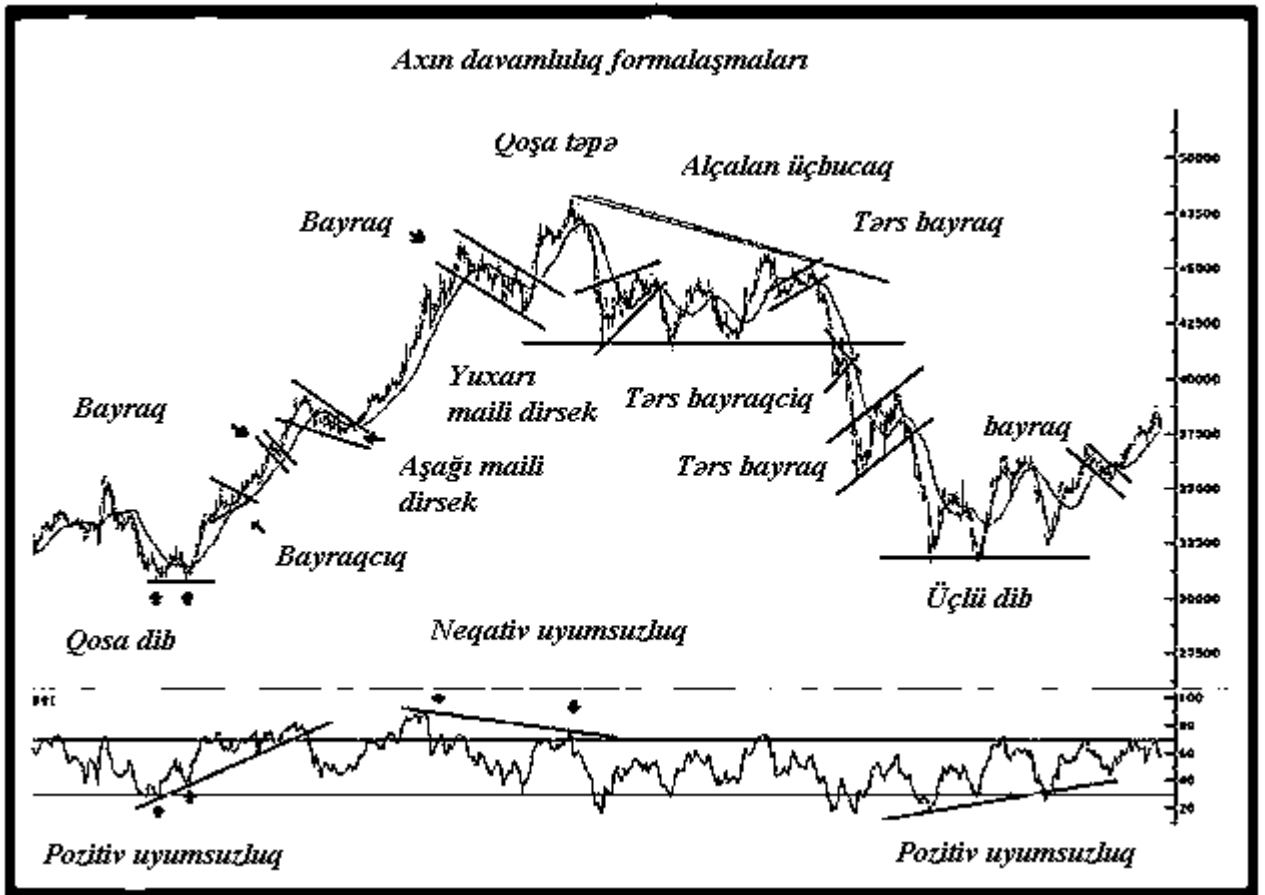

- Üçlü təpə formalaşması
- Ada dönüş (tərs çanaq) formalaşması
- Almaz formalaşması

Yüksələn trendin içində olan dıblərdəki formalaşmaların ardından başlanmış yüksəlişin davam edəcəyini göstərən qiymətləndirmələr axın davamlılıq formalaşmalarıdır.

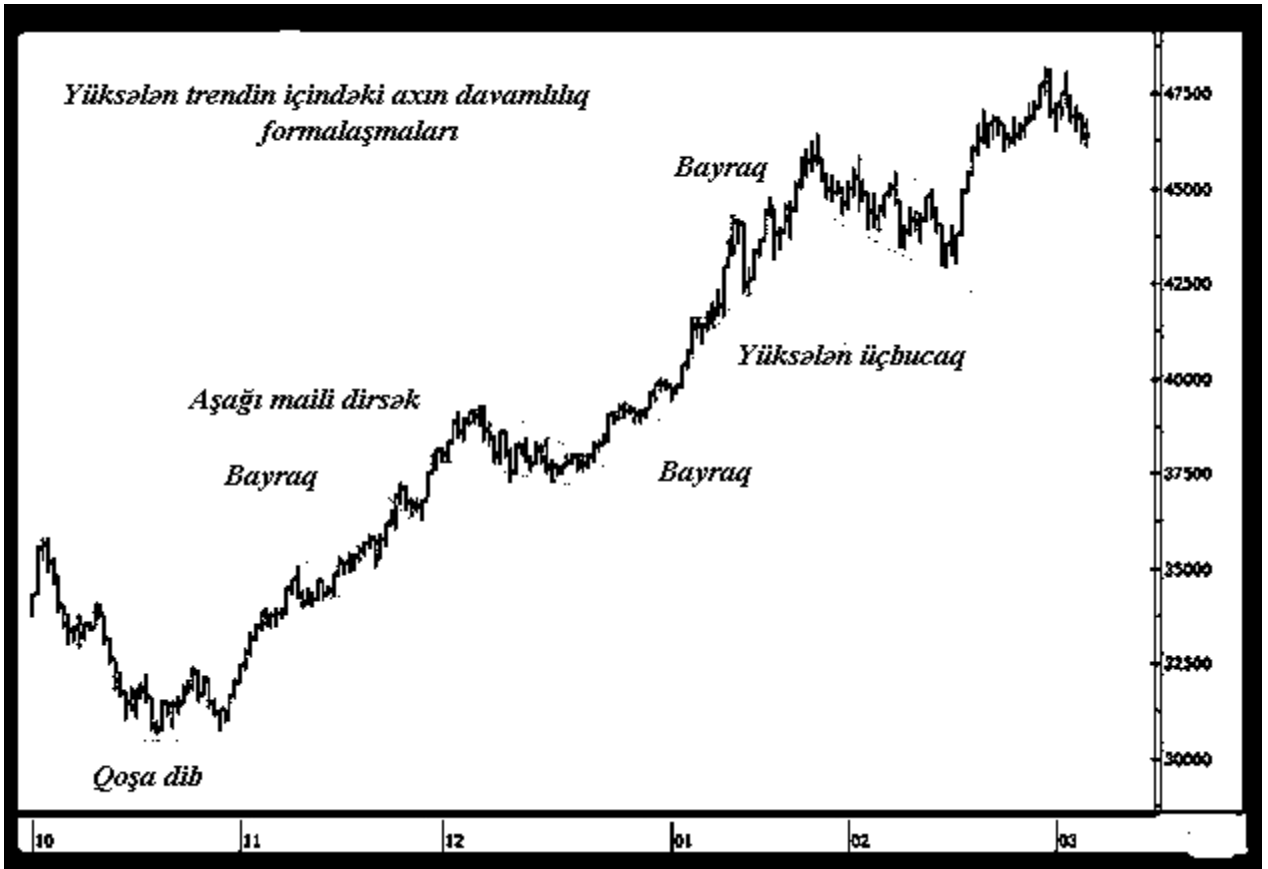
Hər qiymət hərəkəti bir qiymət və formalaşma deməkdir. Hər formalaşma özündən sonra nə ola biləcəyini göstərir. Formalaşmanı müəyyən etməklə sonrakı addım təxmin edilib, investisiya qoyuluşu həyata keçirilməlidir.

Sxem 1.10

Yüksələn trendin davam edəcəyinə dair əlamətlər:

Sxem 1.11

- İşarə formalaşması
- Bayraq formalaşması
- Yüksələn üçbucaq formalaşması
- Alçalan dayaq formalaşması
- Düzbucaqlı dördbucaq formalaşması

Axın davamlılıq formalaşmaları yarı yol içində müəyyən edilən trend axınının nə olacağını göstərən formalaşmalardır.

Düşən trendlərdə axının davamına işarə edən formalaşmalar:

Sxem 1.12

- Tərs işarə formalaşması
- Tərs bayraq formalaşması
- Alçalan üçbucaq formalaşması
- Yüksələn dayaq formalaşması

Əslində texniki təhlil gələcəyi təxmin etmə üsulu deyildir, çünki heç bir təhlil üsulu gələcəkdə olacaqları tam dəqiqliklə göstərə bilməz. Texniki təhlilin məqsədi investora alış-satış modelinin qurulmasında kömək etməkdir.

2.3. Maliyyə bazarının proqnozlaşdırılmasında texniki təhlil göstəricilərinin tətbiqi

Texniki təhlilin fundamental təhlildən ən əsas fərqi qiymət məlumatlarına əsaslanmasıdır. Qiymət hərəkətlərindən bir nəticə çıxararaq alış və ya satış qərarı

vermək texniki təhlilin əsas vəzifəsidir. Texniki təhlil göstəriciləri də qiymət hərəkətlərini anlamaq üçün istifadə edilən vasitələrdir.

Texniki təhlil üsullarından yüz ildir ki, istifadə edilir. Bu müddət ərzində bir sıra təhlilçilər tərəfindən yüzlərlə texniki təhlil üsulları yaradılmışdır. Texniki təhlildə ən çox istifadə edilən vasitə texniki təhlil indikatorlarıdır.

Texniki təhlilin göstəricilərinin tətbiqi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Texniki təhlilin əsas məqsədi əməliyyatlarda gəlir əldə etmək üçün gələcəkdəki qiymət dəyişmələrinin (bazar meyilli və ya trend) istiqamətini əvvəlcədən təxmin edə bilməkdir. Texniki təhlil olacaqları digər araşdırma üsullarına nisbətən çox yüksək faiz ilə müəyyən edir.

Texniki təhlildə qiymətin istiqaməti və trendin davamlılığı haqqında məlumat verən riyazi modellərdir. Texniki təhlilin göstəriciləri bazarda qiymət və ya həcm göstəriciləri əsasında hesablanmış riyazi funksiyalardır.

Texniki təhlilin göstəriciləri 2 qrupa ayrılır:

1. İndikatorlar
2. Ossilyatorlar

Trendin mövcudluğunu müəyyən etməyə çalışan texniki təhlil göstəriciləri indikatorlar, maliyyə alətinin qiymətini ölçməyə çalışan göstəricilər isə ossilyatorlardır.

İndikatorlar trendin istiqamət dəyişikliyi ilə bağlı yol göstərən ən vacib texniki təhlil vasitələridir. İndikatorlar qiymət qrafikinə keçmişdə etdiyi hərəkətlərin modellənməsi ilə gələcəklə bağlı təxminlər etmək üçün istifadə olunan göstərici növləridir. İndikatorların alış və satış şərtləri qrafikə görə dəyişə bilər. Ona görə də istifadə olunan qrafikin özəlliklərini tanımaq və lazım gəldiyində ossilyatorların köməyi ilə giriş və çıxış nöqtələri müəyyən edilməlidir.

Trend əmələ gəlməmiş bazarlarda qiymətlər üfüqi bir xəttlə hərəkət edərkən trendin içində düzəltmə səviyyələrini müəyyən edən indikatorlara ossilyator deyilir. Ossilyator adı latın sözü olan “oscillo” kəlməsindən götürülmüşdür. Mənası “mən sallanıram” deməkdir. Texniki təhlildə ossilyator müəyyən zaman müddətində qiymət

hərəkətləri sürətinin riyazi ifadəsidir. Ossilyatorlardan istifadə etmənin əsas mənası bazarın yüksək alış və yüksək satış şərtləridir.

Ossilyatorların əksəriyyətində işarə göstərən bir sıfır xətti və ya bir istinad aralığı olur. Ossilyator sıfır xəttindəki və istinad aralığındakı yerinə görə qiymət qrafiki ilə birlikdə şərh edilir. Bəlli bir sıfır xəttinin üstündə və altında hərəkət edən ossilyator qrafikləri bu xəttin üstünə çıxarkən alış, altına düşərsə satış signalı verir.

İstifadə olunma məqsədlərinə görə texniki təhlil indikatorlarını 4 qrupa bölmək olar:

1. Trendi təqib edən göstəricilər:

Trendi təqib edən göstəricilər trendin yol dəyişdirəcəyi zamanı və ya var olan trendin gücünü göstərir. Bu göstəricilərin istifadəsi üçün ilk öncə trendin olub olmadığı müəyyən edilməlidir. Əgər qiymət hərəkətləri trend yaratmırsa, bu göstəricilərdən istifadə olunması fayda verməz. MACD, SAR.CCI və orta dəyişən göstərici ən çox istifadə olunan trend göstəriciləridir.

2. Ətalət (Momentum) göstəriciləri:

Bu qrupdakı göstəricilər trend olmayan, müəyyən bir intervalda hərəkət edən bazarlar üçün istifadəyə yararlıdır. Durgun bazarda alış-satış artımının olub olmadığını göstərir. Müəyyən zaman müddətində qiymətlərin sürətini ölçmək üçün istifadə edilir. Ən çox istifadə olunan ətalət göstəriciləri RSI və Stoxastikdir.

3. Dalğa (Volatility) göstəriciləri:

Dalğa göstəriciləri qiymət dəyişikliklərinə bağlı olaraq müəyyən edilən standart alış-satış kanallarıdır. Qiymətlərdəki dalğalanmanı yəni eniş-çixışların aqressivliyinin dərəcəsini ölçmək üçün yararlıdır. Qiymət kanalın bəlli ucuna gəldiyində Bollinger Band, Envelope və ATR ən çox istifadə olunan göstəricilərdir. Lent içində qalan qiymət normal qəbul edilərkən, qiymətin lentə yaxınlaşması və ya xaricinə çıxması bir istiqamət dəyişikliyinə xəbərçisi kimi istifadə olunur.

4. Həcm göstəriciləri:

Adından da bəlli olduğu kimi bu göstəricilər investisiya instrumentində alış-satış həcmi göstərir. Bazarın gücünü ölçmək üçün istifadə edilir. Alış və satış gücü

yüksək olan bazarlar qiymətlərə böyük ölçüdə təsir edir. Ona görə ağır həcm ilə dəstəklənən qiymət hərəkətləri daha güclü siqnal verir. Money flow index və Force index ən çox istifadə olunanlarıdır. Əməliyyat həcmi indikatoru zirvələrin və diblərin, eyni zamanda formalaşmaların son keçidlərinin müəyyən edilməsində mühüm yer tutur.

Trendi təqib edən göstəricilərə daxildir: Aroon, Commodity Selection Index (CSI), DEMA, Directional Movement, Forecast Oscillator, Linear Regression Indicator, Linear Regression Slope, Linear Regression Trendline, MACD, Moving Average, Parabolic SAR, Performance, Polarized Fractal Efficiency, Price Oscillator, Qstick Indicator, R-Squared, Raff Regression Channel, Standart Deviation Channel, TEMA, Standart Error, Standart Error Bands, Standart Error Channels, Time Series Forecast, Trendlines, Vertical Horizontal Filter, Ziq-Zaq.

Ətalət (Momentum) göstəricilərinə daxildir: Accumulation Swing Index, Chande Momentum Oscillator, Commodity Channel Index, Dynamic Momentum Index, Intraday Momentum Index, Linear Regression Slope, MACD, Mass Index, Momentum Indicator, Price Oscillator, Price Rate Of Change, Random Walk Index, Range Indicator, Relative Momentum Index, Relative Strength Index, Stochastic Momentum Index, Stochastic Oscillator, Swing Index, Trix, Ultimate Oscillator, Williams' %R, Williams' Accumulation/Distribution.

Dalğa (Volatility) göstəricilərinə daxildir: Average True Range, Bollinger Bands, Commodity Selection Index, Moving Average, ODDS Probability Cones, Relative Volatility Index (RVI), Standart Deviation, Standart Error Bands, Volatility, Chaikin's, Volatility, Option.

Həcm göstəricilərinə daxildir: Accumulation/Distribution, Demand Index, Chaikin Money Flow, Chaikin Oscillator, Ease of Movement, Herrick Payoff Index, Klinger Oscillator, Money Flow Index, Moving Average (volume adjusted), Negative Volume Index, On Balance Volume, Positive Volume Index, Price Volume Trend, Trade Volume Index, Volume, Volume Oscillator, Volume Rate of Change.

Momentum indikatorları, Bollinger xəttləri, Stoxastik ossilyatoru, Fibonaççi ədədləri kimi üsullar texniki təhlilin əsas göstəriciləridir.

Momentum indikatorları əmtəə bazarları üçün xüsusi ilə səhm bazarları üçün faydalıdır. Donald Lambert tərəfindən yaradılmışdır. D.Lambert momentum indikatorları üçün 5 və 25 günlük müddətlərin istifadə edilməsini irəli sürmüşdür. Bir çox təhlilçi bu göstəricini yüksək alış və yüksək satış bölgələrini göstərən ossilyator kimi istifadə edir. Üfüqi trendlərə daha çox uyum saxlayır. Qısa müddətdəki trend dəyişikliklərini izləyən momentum indikatoru çox hərəkətlidir. Ona görə, kiçik qiymət dəyişiklikləri belə göstəricinin +100 və ya -100 sərhədlərinin kənarına çıxmasına səbəb olur.

Orta müddətli trendlərdə həftəlik qrafiklərdən istifadə edilməsi daha uyğundur. Momentum hesablanarkən hissə sənədi qiymətinin statistik ortasından nə qədər aşağı və ya yuxarı kənarlaşdığı tapılır.

Momentum müəyyən zaman ərzində qiymətlərin neçə faiz dəyişdiyini göstərən bir göstəricidir. Başqa sözlə ifadə etsək qazanc və zərər indeksi olaraq müəyyən edilən bir göstəricidir.

Bir qayda olaraq momentum indikatoru iki cür izah edilir. Momentum indikatorunu eyni MACD-da olduğu kimi trend təqib edən göstərici kimi istifadə etmək mümkündür. İndikator dib yaradıb yuxarı döndüyü zaman al, indikator təpə yaradıb aşağı döndüyü zaman sat qərarı verilir. Momentum indikatoru yeni bir təpə və ya dib yaratdığı zaman keçmişdəki təpə və diblərlə müqayisə edildikdə mövcud trendin davam edəcəyini, ancaq qiymətlərdəki artım sürətinin yavaşladığını və bir müddət sonra qiymətlərin düşməyə başlaya biləcəyini göstərir. Bu zaman indikatorun verdiyi işarənin qiymət hərəkətləri ilə təsdiq edilməsini gözləyərək mövqe müəyyən edilməlidir. Məsələn, indikator təpə yaradıb sonra aşağı döndüsə, satış üçün qiymətlərin də aşağı düşmə əlamətlərini göstərməsi lazımdır.

Momentumun digər ikinci izahı isə uyumsuzluqlardır. Bu zaman qiymətlər yüksəlirkən və yeni təpələr yaradarkən, göstəricinin yeni təpə yarada bilməməsi və ya

qiymətlər yeni dib yaradarkən, göstəricinin yeni dib yarada bilməməsidir. Bu hal trend dəyişikliyinə erkən işarəsi olaraq qiymətləndirilməlidir.

Yüzdə dəyişmə (Price Roc) indikatoru momentum indikatoru ilə eyni qaydada tətbiq olunur. Hər iki göstərici pay haqqı qiymətlərinin dəyişmə sürətini göstərir. Bununla yanaşı, momentum qiymət dəyişikliyinə nisbət olaraq göstərdiyi halda, yüzdə dəyişmə göstəricisi qiymət dəyişimini dəqiq göstərir.

Məşhur təhlilçi və treyder J. Bollinger tərəfindən yaradılan Bollinger xəttləri dalğa göstəricisi olub, qiymət dəyişikliklərini təqib edən alış-satış kanallarıdır. Trendin davam və durma ehtimalları, dalğalı yüksəlmə haqqında, ən yüksək və ən düşüş səviyyəsi barədə xəbərdarlıq edir. Bir qayda olaraq alış-satış kanalları dəyişən orta göstəricinin yüzdə bir nisbətində yuxarı və ya aşağı əks etdirilir. Bollinger xəttlərində isə kanalın alt və üst sərhədləri dəyişən orta göstəricidən alınan “standart meyillənmə” ilə müəyyən edilir. Ortaq bir nəticə əldə edə bilmək üçün standart meyillənmə ilə yanaşı dəyişən orta göstəricidən də istifadə edilə bilər. Lakin Bollingerə görə 20 günlük dəyişən orta və 2-lik standart meyillənmə, 10 günədək dəyişən orta göstərici ilə müəyyən edilən kanallar müsbət nəticələr verə bilər. Kəskin qiymət dəyişiklikləri bir qayda olaraq Bollinger xəttlərinin daralmasından sonra əmələ gəlir. Qiymətin xəttin kənarına çıxması var olan trendin davam edəcəyinə işarədir. Bollinger xəttləri xaricində meydana gələn dib və təpələri, xəttlər içində meydana gələn dib və təpələrin təqib etməsi bir trend dəyişməsindən xəbər verir. Bollinger xəttləri günlük minimum, maksimum və günün bağlanışının yekunudur. Qısa və orta müddət üçün istifadə edilən bu üsullar al-sat trendlərini aşkar etməyə kömək edir.

Standart meyillənmə (Standart deviation) qiymət dalğalanmasının statistik bir ölçüsüdür. Əvvəlcə verilən məlumatın (məsələn, son qiymət, indikator və sairə) müəyyən zaman müddətindəki sadə dəyişən orta göstəricisi müəyyən edilir. Sonra isə, əvvəlcədən müəyyən edilən zaman ərzində verilən məlumatların orta dəyişən göstəriciləri arasındakı fərqlərin kvadratı toplanıb zaman müddətinin sayına bölünür

və nəticənin kvadratkökü alınır. Standart meyillənmə indikatoru tək başına istifadə edilməkdən daha çox köməkçi göstərici kimi istifadə edilir.

Stoxastik qısamüddətli qiymət hərəkətlərinin proqnozlaşdırılması zamanı istifadə olunur. Qiymət dəyişikliklərinə daha həssasdır və böyük dəyişmə aralığında diqqətli olmaq tövsiyə olunur. Stoxastik ən çox istifadə edilən göstəricidir. Bazarın yüksək alış və ya yüksək satış bölgəsində olduğunu göstərdiyindən ossilyator sinfinə daxildir. George C.Lane tərəfindən yaradılmışdır. %K və %D deyə adlandırılan iki əyri ilə göstərilir. %K əyrisi ana əyridir və fasiləsiz bir xətt ilə göstərilir. %D isə %K əyrisinin dəyişən ortası olub, nöqtəli xətt ilə ifadə olunur. Bu ossilyator üçün istənilən zaman müddəti seçilə bilər. Ancaq çox qısa müddət üçün istifadə edildikdə verdiyi işarələrin etibarlılığı aşağı düşür. Ona görə də stoxastik ossilyatoru üçün 5 günlük zaman müddəti tövsiyə edilir.

$$\%K \text{ dövrü} = (\text{bu günün qapanışı} - 5 \text{ günün ən aşağısı}) / (5 \text{ günün ən yüksəyi} - 5 \text{ günün ən aşağısı}) * 100$$

Nəticədə %K-nın 3 günlük sadə orta dəyişən göstəricisi alınaraq %D əldə edilir.

Fibonaççi üsulundan Fibonaççi saylarından istifadə olunaraq həyata keçirilir. 1200-cü illərdə İtaliyada yaşamış məşhur riyaziyyatçı Leonardo Pisano Fibonaççi bu say sistemini yaratmışdır. Əsas məqsədi gələcəkdə əmələ gələcək dəstək və müqavimət nöqtələrini müəyyən etməkdir. İtalyan riyaziyyatçısı Fibonaççinin yaratdığı say sistemə görə ilk say 1 növbəti saylar isə özündən əvvəlki iki sayın cəminə bərabər götürülür. Bu saylar sonsuza qədər 1, 1, 2, 3, 5, 8, 13, 21, 34, 55, 89, 144... və sairə kimi gedir. Bu qayda eyni ilə istifadə olunaraq yeni sayları əmələ gətirir. Bir-birləri ilə bağlantılı olan bu saylardan istifadə olunaraq geri dönüş xəttləri əldə edilir.

Ancaq Fibonaççinin uğuru təkə bu say sistemini yaratmaqdan ibarət deyildi, Onun yaratdığı bu say sistemi qədim dövrlərdən bugünə qədər istifadə edilən bir nisbəti, qızıl nisbətini əhatə edirdi:

$1/1 = 1,000000$	$1/1 = 1,000000$
$2/1 = 2,000000$	$1/2 = 1,500000$
$3/2 = 1,500000$	$2/3 = 0,666666$
$5/3 = 1,666666$	$3/5 = 0,600000$
$8/5 = 1,600000$	$5/8 = 0,625000$
$13/8 = 1,625000$	$8/13 = 0,615385$
$21/13 = 1,615385$	$13/21 = 0,619048$
$34/21 = 1,619048$	$21/34 = 0,617647$
$55/34 = 1,617647$	$34/55 = 0,618182$
$89/55 = 1,618182$	$55/89 = 0,617978$
$144/89 = 1,617978$	$89/144 = 0,618056$
$233/144 = 1,618056$	$144/233 = 0,618026$
$377/233 = 1,618026$	$233/377 = 0,618037$
$610/377 = 1,618037$	$377/610 = 0,618033$
$987/610 = 1,618033$	$610/987 = 0,618034$
$1597/987 = 1,618034$	$987/1597 = 0,618034$
$2584/1597 = 1,618034$	$1597/2584 = 0,618034$
$4181/2584 = 1,618034$	$2584/4181 = 0,618034^9$

Diqqət etdikdə, yuxarıdakı rəqəmlər böyüdükcə, ardıcılıqdakı iki ardıcıl saylardan böyük olanın kiçik olana nisbəti 1,618034 sayına, kiçik olanın böyük olana nisbəti isə, 0,618034 sayına yaxınlaşmaqdadır. Göstərilən bu nisbətlər qədim dövrlərdən bəri bilinən və Fibonaççinin yenidən kəşf etdiyi qızıl nisbətdir.

Bir AC parçasının qızıl nisbətə uyğun olaraq 2 parçaya bölünməsi lazım gəldikdə, bu parça elə bir nöqtədən bölünməlidir ki, kiçik parçanın böyük parçaya olan nisbəti, böyük parçanın bütün parçaya nisbətində bərabər olsun. Bəzi indeksləri və qiymətləri qrafikdə əks etdirəndə qarşımıza Fibonaççi ədədləri çıxır. Lakin bunu

⁹ www.teknikanalizsanati.com

dərhal gələcəyə istiqamətlənmiş proqnoz kimi qəbul edə bilmərik. Yanlış nəticəyə gəlməmək üçün bütün verilənlər bir daha nəzərdən keçirilməlidir.

Eliot dalğa nəzəriyyəsi də Ralph Eliot tərəfindən Fibonaççi saylarından istifadə olunaraq yaradılmışdır. Qiymət dalğalanmalarını müəyyən etmək üçün istifadə olunur. Əsas olaraq, qiymət dalğalanmalarının 5 dalğa yüksəliş və 3 dalğa düşüş və ya əksinə 5 dalğa düşüş və 3 dalğa yüksəliş olduğu nəzəriyyəsindən çıxış edərək hərəkət edir. Əhəmiyyətli proqnozlar vermək üçün dalğaların ritmi düzgün müəyyən edilməlidir.

Parabolic SAR trendi təqib edən indikatorudur. Qiymətlərin durduğu yerləri müəyyən etmək üçün istifadə olunur. Bu səbəbdəndə durma və dövr (stop and reversal) indikatoru olaraq adlanır. Parabolic SAR göstəricisi alış-satış üçün mükəmməl nöqtələr verir. SAR qiymətin altına düşdüüyü zaman alış, üstündə olduğu halda isə satış həyata keçirilməlidir.

Ziq Zaq indikatoru pay qiymətindəki yüksək dəyişiklikləri incələmək üçün istifadə edilir. Ziq Zaq qiymət dəyişikliklərini nisbət olaraq əks etdirir. Əhəmiyyətli dönüş nöqtələrini göstərdiyi üçün Eliot dalğa sayı ilə maraqlananları cəzb edən bir göstəricidir.

Zərf (Envelope) indikatoru iki orta dəyişən göstəricidən ibarətdir. Birinci orta dəyişən göstərici yuxarı istiqamətdə, ikincisi isə aşağı istiqamətdə hərəkət edərək bir kanal əmələ gətirir. Indikator qiymətin normal alış-satış intervalını təyin edir. Qiymət üst xəttə çatdıqda alış, alt xəttə çatdıqda isə satış işarəsi verir.

Alma-paylama indeksi (Accumulation/Distribution Index) indikatoru həcm və qiymət dəyişikliyinə birləşdirildiyi bir momentum göstəricisidir. Həcm miqdarını və qiymətdəki hərəkətləri birləşdirərək qiymətin trendinin davam edib-etməyəcəyi barədə məlumat verir.

Dalğa (Volume) ossilyatoru əməliyyat həcmi, kapital sahiblərinin bazarda iştirak etmə dərəcəsini göstərən bir indikatorudur. Əgər qiymətlər yüksələrkən əməliyyat həcmində artımlar görünürsə, bu pozitiv olaraq qiymətləndirilməlidir.

Əməliyyat məlumatlarından Market indikatorunda da istifadə edilir. Yüksələn və düşən əməliyyat həcmi məlumatlarından istifadə edilərək həyata keçirilən hesablamalar nəticəsində əsas bazar trendi haqqında fikir sahibi olmaq mümkündür.

Bazarlar normal şərtlərdə bilinən müəyyən aralıqlarda hərəkət etməkdədirlər. Bu aralıqları bilmək çox əhəmiyyətli üstünlük verir. Orta günlük dəyişən aralığı indikatoru gündəlik aralıq barədə qiymətli məlumatlar verir.

İndikatorlar texniki təhlilin təkmilləşdirilmiş göstəriciləridir. Orta dəyişən göstərici ən çox geniş yayılmış indikatorlardan biridir. Orta dəyişən göstərici trendi təqib edən texniki təhlil indikatorları arasındadır. Orta dəyişən göstərici indikatoru eniş və çıxış axınlarının dəyişməkdə olub olmadığına və axının sürətliliyi içində dəstək və müqavimət nöqtələrinin haralarda əmələ gələ biləcəyinə dair məlumat verən bir göstəricidir. Qiymətlərinin müəyyən bir müddətdə aldığı dəyərlərin toplanıb gün sayına bölünməsi ilə əldə edilir. Dəyişən adlanmasının səbəbi isə hesablanması üçün təsirlənən hər günə qarşılıq köhnə günün qiymətinin dövriyyədən çıxarılması və ya təsirinin azalmasıdır. Orta kəlməsi isə qiymətlərin toplanaraq gün sayına bölünməsinə ifadə etdiyi üçün istifadə edilir. Son bir neçə günlük qiymətin müəyyən gün sayına görə hesablanan bir dəyişən orta göstərici ilə qarşılaşdırılması qiymətin axın içindəki hərəkətləri haqqında ilkin məlumat verir. Məsələn, 100 günlük dəyişən orta göstərici son 100 günün qiymətlərinin toplanıb 100-ə bölünməsi deməkdir. Bu dəyərlər hər gün hesablanıb yan yana gətirildiyində bir sıra əmələ gətirir. Qiymət hərəkətlərinin orta göstəricilərini hesablamaqda məqsəd qiymət hərəkətlərinin əmələ gətirdiyi trendi tək bir cizgidə daha anlaşılan şəkildə görə bilməkdir. Ən çox istifadə olunan dəyişən orta göstərici üsulları sadə, ağırlıqlı, eksponent göstəriciləridir.

Sadə dəyişən orta göstərici bütün qiymətlərin eyni ağırlıqda hesaba daxil edildiyi üsuldur, yəni 100 günlük sadə dəyişən orta göstəricidə 1-ci gün ilə 100-cü gün riyazi olaraq eyni əhəmiyyətə malikdir.

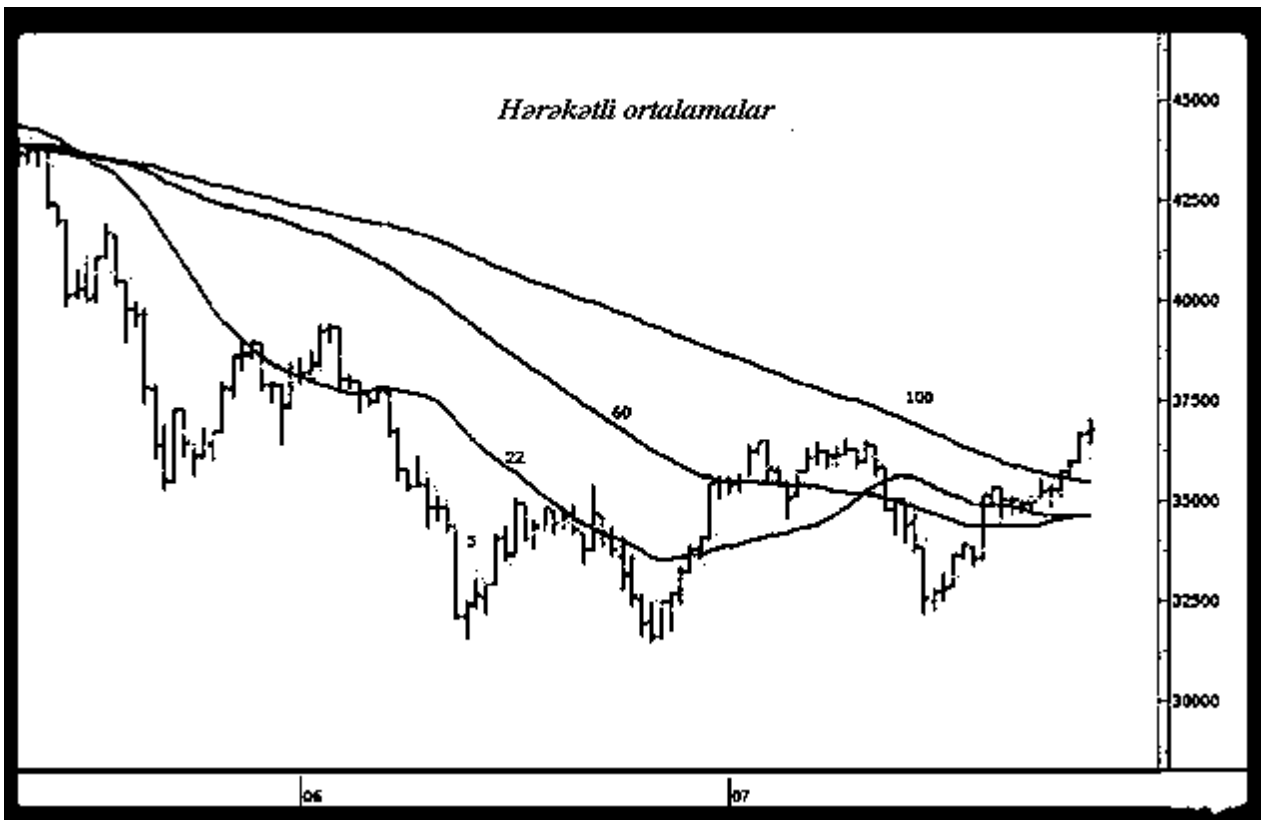
Ağırlıqlı dəyişən orta göstərici hesablaması hər yeni qiymət göstəricisinin gün sayına (N) vurulması, bir əvvəlki günün qiymət göstəricisi (N-1), ondan əvvəlki gün (N-2) şəklində vuruqla ağırlıqlandırılır və vuruqların cəminə bölünür. Beləliklə,

son dövrlərdə əmələ gələn qiymət göstəricilərinə daha uyğun bir ortalama alınmış olur.

Eksponent dəyişən orta göstərici ağırlıqlı ortalama müddəti ilə yanaşı mövcud bütün qiymət göstəricilərini də nəzərə alan üsuldur. Bu üsulda da ağırlıqlı ortalama üsulundakı kimi son qiymət göstəricilərinə ağırlıq verilməklə yanaşı, bütün dövrdəki gün sayı üzərindən hesablama aparılır.

Dəyişən orta göstərici qiymət qrafikləri üzərində tək, cüt və ya çoxlu olaraq istifadə edilə bilər. Dəyişən orta göstəricilərin bir-birləri ilə kəsişməsi alqı-satqı işarəsi kimi qiymətləndirilir. Uzunmüddətli orta göstərici yavaş, qısamüddətli orta göstərici isə sürətli adlandırılır. Tək bir dəyişən orta göstərici indikatorundan istifadə edildikdə, qiymət cizgisinin orta göstəricinin üzərində olması alış, orta göstəricinin altında qalması satış işarəsi olaraq dəyərləndirilir. İkili istifadədə isə sürətli orta göstəricinin yavaş orta göstəricini yuxarı doğru kəsməsi alış, aşağı doğru kəsməsi isə satış işarəsi sayılır.

Sxem 1.13

MACD indikatoru əsas olaraq trendləri yəni, qiymətdə əmələ gələn çıxış və eniş axınlarını tədqiq edir. Qrafiklərdə iki dəyişən orta göstərici tətbiq olunur. Hərəkətli ortalamalar arasındakı münasibətlər araşdırılır və buna görə al və ya sat qərarı verilir. MACD terminin qısaldılmış adıdır. Azərbaycanca mənası hərəkətli ortalamaların yaxınlaşması və uzaqlaşması deməkdir. Alım və satımlarda verdiyi müsbət nəticələrə görə texniki təhlildə tez-tez istifadə olunan bir indikatordur. MACD indikatoru keçən əsrin 70-ci illərinin sonunda Cerald Appel tərəfindən istifadə edilmiş və o illərdən etibarən texniki analizin bir parçasına çevrilmişdir. MACD-in əsasını hərəkətli ortalamalar təşkil edir. Hərəkətli ortalamalar ilə bağlı göstərici olduğundan trendi təqib edən indikatorlar sırasındadır.

MACD-in hesablanması biri sürətli, digəri yavaş iki eksponent orta dəyişən göstəricinin fərqi olduğundan əmələ gəlir. Bu zaman sürətli hərəkətli ortalama müddəti 12 gün, yavaş hərəkətli ortalama müddəti 26 gün götürülür. Bu hesabdən çıxan fərqlər histoqrama çevrilir və qiymət qrafikinə altındakı indikator kimi istifadə edilir. MACD sıfır xəttinin altındakı alçalmağa davam edərsə neqativ trendin gücləndiyi, sıfır xəttinin üzərində yüksəlsə pozitiv trendin gücləndiyi deməkdir. MACD histoqramının hansı zonada olduğu bizə trend haqqında məlumat verir. Ancaq bu göstəricini alım-satımlarda istifadə etmək üçün trendin dəyişmə zonası haqqında məlumata ehtiyac vardır.

Trendin dəyişimini ölçmək üçün işarə cizgisi adlanan üçüncü bir eksponent orta dəyişən göstəricidən istifadə edilir. MACD cizgisi işarə cizgisinin üzərindədirsə pozitiv, altındakırsa neqativ trenddir. Lakin alım-satım siqnalları işarə cizgisi ilə MACD cizgisinin kəsişməsi nəticəsində yaranır. MACD cizgisinin nə zaman dib, nə zaman təpə yaratdığını özünün hərəkətli ortalamaları olan işarə cizgisinə baxaraq müəyyən etmək mümkündür. MACD istiqamətini aşağıya yönəldərək işarə cizgisini pozitiv bölgədə aşağı doğru kəsməsi satış əlaməti olaraq dəyərləndirilməlidir. MACD istiqamətini yuxarıya yönəldərək işarə cizgisini neqativ bölgədə yuxarı doğru kəsməsi alış əlaməti olaraq dəyərləndirilməlidir.

Texniki təhlildə ən çox istifadə edilən vasitələrdən biri RSİ indikatorudur. Azərbaycanca tərcüməsi Görünən Güc İndeksi mənasını verir. RSİ bir çox texniki analiz indikatorlarının yaradıcısı olan Welles Wilder tərəfindən 1978-ci ildə yaradılmışdır. RSİ 0 və 100 arasında gəlib gedən bir dalğadır və bu dəyərlərdən kənara çıxa bilməz. RSİ-nin hesablanmasına bir dövr müəyyən edilərək başlanır. Welles Wilder tərəfindən istifadə olunan və bir qayda olaraq qəbul edilən dövr 14 gündür. Bu müddəti azaltmaq və artırmaq da olar. Lakin müddətləri azaltdıqda indikator qiymət hərəkətlərinə daha həssas yanaşır ki, bu da daha artıq işarə verməsinə səbəb yaradır.

RSİ indikatorunda 30 və 70 olaraq iki sərhəd müəyyən edilmişdir. 30 və altındakı bölgə yüksək satış, 70 və üzərindəki bölgə isə yüksək alış bölgəsi kimi qiymətləndirilir. İndikator bu bölgələrdə olanda mövcud hərəkətin istiqamət dəyişdirəcəyi gözlənilir. Xüsusi ilə yuxarı uclardan dönüşlər daha qüvvətli siqnal kimi qəbul edilir. Trendin qüvvətli olduğu zamanlarda RSİ yüksək bölgələrdə uzun müddət qala bilər və xətalı siqnallar verə bilər. Bu səbəblə trend yaradan bazarlardan çox sabit bir bant içindəki bazarlarda daha yaxşı nəticə verir. RSİ indikatorunda 50 cizgisi bazar müvazinəti olaraq qəbul edilir. İndikatorun bu cizgini kəsdiyi istiqamətə uyğun qərar qəbul edilməlidir. Qiymət ilə indikator arasındakı uyğunluq həqiqi trendin nə olduğunu göstərir. Uyğunsuzluq isə işlərin pis getdiyinə işarədir.

RSİ-Bars İFC Markets şirkətində yaradılan bir ossilyatorudur. RSİ indikatoru kimi qiymət dəyişmə faizini xarakterizə edir və əyrinin hərəkət gücünü göstərir.

Orta Həqiqi Fərq (Average True Range) ossilyatoru Welles Wilder tərəfindən dalğalanmanı ölçmək üçün yaradılan bir göstəricidir. Göstərici bazar hərəkətlərinin dəyərləndirilməsində çox faydalıdır. Çünki, güclü hərəkətləri və dönüşləri adətən geniş aralıqlarla keçir.

Amerika təhlilçisi Donald R. Lambert tərəfindən yaradılmış olan Əmtəə Kanalı (Commodity Channel Index) ossilyatorunun əsl hədəfi yeni trendləri müəyyən etməkdir. Lakin bir çox təhlilçilər bu göstəricidən yüksək alış-satış bölgələrini göstərən ossilyator kimi istifadə edir.

Demarker (Demarker Indicator) ossilyatoru Tom DeMarker tərəfindən ortaya çıxan alış və satış ehtimallarını müəyyən etmək üçün yaradılmışdır. Bu göstərici qiymətin, onun zirvələr və diblərində uyğun gələn dəyişikliklərə təsir qalması mərhələlərini göstərir.

Zərf Bantları (Envelopes) ossilyatoru qiymətin yüksək alış-satış halını göstərir və bununlada bazara giriş və bazardan çıxış nöqtələri ilə yanaşı trendin sonunu müəyyən etməkdə köməkçi olur.

Aleksandr Elder tərəfindən irəli sürülən Güc İndeksi (Force Index) ossilyatoru qiymət hərəkətlərinin gücünü ölçərkən qiymət dəyişikliklərinin istiqamətini, formasını və həcmi şərh edir. Bu ossilyator qiyməti hərəkət etdirən güclərin görünən müvazinət nöqtəsi olan sıfır səviyyəsi ətrafında dalğalanır.

Ichimoku göstəricisi 1968-ci ildə Tokio təhlilçisi tərəfindən yaradılan əhatəli bir texniki təhlil vasitəsidir. Qiymətlərin dinamikası ilə birlikdə trendin vəziyyəti, dinamikası və gücünü sürətli bir şəkildə izah edir.

Görünən Viqor ossilyatoru J.Ehlers tərəfindən görünən hakim trendin istiqamətini müəyyən etmək məqsədi ilə yaradılmışdır. Ossilyatorun davranışı sadə bir prinsipə dayanır. Yüksələn əyridə qapanış qiymətləri açılış qiymətlərindən daha yüksək, düşən trenddə daha aşağı olur.

Görünən Güc İndeksi Velles Vilder tərəfindən yaradılan bir ossilyatordur. Trendin gücünü və zəiflədiyini qiymətləndirmək, qapanış qiymətlərinə dayanan qiymətin pozitiv və neqativ artımlarının müqayisəsi ilə qiymətin dəyişmə dərəcəsini ölçmək üçün istifadə edilir.

Qısa müddətdə hərəkət edən Villiams %R ossilyatoru yalnız yüksək alış və satış bölgələrinin müəyyən edilməsində istifadə olunur. Larri Villiams tərəfindən yaradılan bu göstərici müəyyən müddətdəki ən alt və ən yüksək məsafənin fərqi göstərir. Eyni zamanda bu ossilyator Stoxastik göstərici ilə yaxın əlaqəlidir. Adətən Stoxastik göstəricinin tərsinə çevrilmiş halıdır.

Toplama-Paylama indeksi (Accumulation-Distribution Index) əməliyyat həcmi və qiymətlərdəki hərəkətləri birləşdirərək qiymət trendinin davam edib

etməyəcəyi barədə fikir irəli sürən bir göstəricidir. Gündəlik əməliyyat həcminin müəyyən bir səviyyəsi əvvəlki günün ümumi cəminə toplanır və ya çıxılır. Əgər bağlı qiyəti günün ən yüksək qiyətinə yaxındırsa günlük əməliyyat həcminin hesablanan səviyyəsi qədər miqdar əvvəlki günün dəyərinin üzərinə gəlinir. Bağlı qiyəti günün ən aşağı qiyətinə yaxındırsa əməliyyat həcminin hesablanan səviyyəsi qədər miqdar əvvəlki günün dəyərindən çıxılır. Göstərici bir dib yaradıb sonra yüksəlməyə başlayarsa alış, təpə yaradıb sonra düşməyə başlayarsa satış qərarı verilir.

Aroon ossilyatoru Tuşar Şande tərəfindən yaradılmışdır. Ossilyatorun azərbaycanca tərcüməsi şəfəqin ilk işıqları mənasını verir. Trend yaradan bazardan sabit bazara keçidi əvvəlcədən xəbər verir. Bu ossilyator iki göstəricidən əmələ gəlir. Birincisi müəyyən edilən dövrdəki ən yaxın və ən yüksək qiyətin görülməsindən sonra keçən müddət sayını göstərən Yuxarı Aron göstəricisi, ikincisi müəyyən edilən dövrdəki ən yaxın və ən aşağı qiyətin görülməsindən sonra keçən müddət sayını göstərən Aşağı Aron göstəricisidir. Aron ossilyatoru isə aşağı və yuxarı aroon göstəriciləri arasındakı fərqi müəyyən edən tək bir xətt şəklindədir. Aşağı və yuxarı aroon 0 ilə 100 arasında dalğalanarkən, aroon ossilyatoru -100 və +100 arasında dəyər qazanır. Müəyyən edilən zaman müddətində qiyət ən yeni yüksək dəyərlər qazandığında yuxarı aroon göstəricisi 100, düşmə istiqamətində hərəkət edərsə, 0 olur. Aşağı aroon göstəricisi isə yeni ən aşağı dəyərlər alındığında 100 yüksəlməyə keçdikdə 0 olur.

Texniki təhlil göstəricilərinin (indikatorlar və ossilyatorların) hansından istifadə ediləcəyi təhlilçidən asılıdır. Birinin digərindən üstünlüyü yoxdur. Əsas məqsədləri eynidir. Trendin istiqamətini göstərmək üçün istifadə edilir.

III FƏSİL. AZƏRBAYCANDA MALİYYƏ BAZARININ TEXNİKİ TƏHLİLİNİN FORMALAŞMASI VƏ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1 Azərbaycanın maliyyə bazarının qabaqcıl beynəlxalq təcrübəyə uyğun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Sərbəst vəsaitlərin sərbəb edilməsi və onların səmərəli bölüşdürülməsi iqtisadiyyatın ən vacib elementlərindən biri olan maliyyə bazarının əsas xüsusiyyətidir. Bu xüsusiyyət iqtisadiyyatın inkişafının və iqtisadi artımının yaxın, orta və uzun müddətli perspektivdə təmin edilməsinə şərait yaradır. Maliyyə-kredit institutları (emitentlər, investorlar, provayderlər) maliyyə bazarının əsas iştirakçılarıdır.

Dünya maliyyə bazarı bütöv tam formasında mövcud deyildir. Bu yalnız bir-birləri ilə vəhdətdə olan milli bazarların toplusudur. Beynəlxalq maliyyə bazarında əməliyyatlar digər ölkələrin pul vahidləri ilə aparılır. Həmin əməliyyatlar ölkələrin birbaşa dövlət tənzimlənməsinə məruz qalmırlar. Ona görə də Azərbaycanın maliyyə bazarının inkişafına nail olmaq üçün Azərbaycan iqtisadiyyatının modernləşdirilməsi həyata keçirilməlidir.

Ölkəmizdə təsis edilən ilk birja “Bakı əmtəə Birjası” 1986-cı ildə yaradılmışdır. Azərbaycanda ilk səhmlər “Bakı Tacir Bankı”nın yaradılması ilə bağlı 1913-cü ildə buraxılmışdır. XIX əsrin sonlarından başlayaraq Bakı şəhərində çar Rusiyasındakı iri bankların filialları fəaliyyət göstərirdilər.

Bu dövrdə Azərbaycan ərazisindəki banklar tərəfindən qiymətli kağızlar buraxılmış və bu proses Azərbaycan Demokratik Respublikası dövründə inkişaf etmişdir. Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra birjaların fəaliyyəti dayandırılmışdır. Yeni iqtisadi siyasətə keçidlə əlaqədar olaraq 1922-ci ildə “Bakı Birjası” yaradılsada, 1930-cu ildə çoxukladlı sistemin ləğv edilməsi məqsədi ilə bütün əmtəə birjalrı bağlanmışdır. Sərt mərkəzləşdirilmiş idarəetmənin və sosialist planlı idarəetmənin mövcud olduğu SSRİ-də maliyyə bazarından söhbət belə gedə bilməzdi.

Keçən əsrin doxsanıncı illərinin əvvəllərində müstəqilliyin əldə edilməsi nəticəsində iqtisadiyyatın və cəmiyyətin demokratikləşməsi ilə əlaqədar olaraq Azərbaycanda daxili bazarın dirçəlişi başladı. Azərbaycanın maliyyə bazarı respublikamızda müstəqillik əldə edildikdən sonra formalaşmışdır. Keçən əsrin 90-cı illərindən etibarən qəbul edilən siyasi qərarlar və həyata keçirilən iqtisadi proqramlar sayəsində kapitalın təkrar paylaşması və bölgüsü üzrə xidmətlərin mexanizmi olan maliyyə bazarı yaradılmışdır. Sonrakı dövrdə həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində maliyyə bazarında canlanma hiss edilməyə başlanmış, maliyyə bazarının inkişaf etdirilməsi istiqamətində görülən tədbirlər nəticə verməyə başlamış və bu günkü səviyyəyə gəlmişdir.

Qəbul olunan hüquqi və normativ aktlar sayəsində Azərbaycanda 5 birja Bakı Fond Birjası, Bakı Banklararası Valyuta Birjası, Respublika Xammal və Əmtəə Birjası, Respublika Əmtəə Birjası və Əmək Birjası yaranmışdır.

1993-cü ildə ulu öndər Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışından sonra Azərbaycan müstəqilliyini əldə etməklə yanaşı, iqtisadi bir sistem kimi bazar iqtisadiyyatının yaradılması və inkişaf etdirilməsi sahəsində mühüm nailiyyətlərə imza atdı. Məhz ümummilli liderin hakimiyyətə qayıdışı ilə ölkəmizdə milli maliyyə bazarının formalaşmasına və bu sahədə beynəlxalq standartlara cavab verən qanunvericilik bazasının yaradılmasına başlanıldı.

Bu gün ölkəmizdə Heydər Əliyev siyasi məktəbinin layiqli davamçısı ölkə Prezidenti İlham Əliyev dövlətçilik kursunu uğurla davam etdirir. Ölkədə cəmiyyət və dövlət həyatının bütün sahələrini əhatə edən islahatlar aparılır və hakimiyyətin bütün qolları bu prosesdə fəal iştirak edir. Bütün bunlar, həmçinin milli səviyyədə formalaşmış əlverişli ictimai, siyasi, hüquqi və iqtisadi mühit gənc Azərbaycan dövlətinin parlaq gələcəyinə olan inamı daha da artırır. Bu gün, bazar mexanizminin fəaliyyət göstərməsi üçün əlverişli şərait yaradılmış, milli maliyyə bazarının rolu əhəmiyyətli dərəcədə dəyişmiş, daha da genişlənmişdir.

Bu gün mövcud olan Beynəlxalq Maliyyə İnstitutları böyüyərək, inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadiyyatına aktiv müdaxilələr edirlər. Nəticədə, tədricən

milli maliyyə bazarları beynəlxalq maliyyə institutlarının təsiri altına keçirlər. Ona görə də Azərbaycan özünün maliyyə mərkəzini inkişaf etdirməklə, müstəqil və rəqabətədavamlı milli iqtisadiyyatını gücləndirə bilər. Buna nail olmaq üçün Azərbaycan maliyyə bazarında mövcud olan çatışmazlıqlar aradan qaldırılmalı, ilk növbədə investorların qanuni hüquqlarının qorunması, uzunmüddətli investisiyaların səmərəliliyi təmin edilməli, beynəlxalq ticarət bazarlarında daha geniş təmsil olunmalıdır. Nəticədə, daxili imkanlardan səmərəli istifadə edilməklə, kapitalın Azərbaycan iqtisadiyyatına cəlb edilməsi və yenidən bölüşdürülməsi mexanizmi təkmilləşdirilməlidir.

Milli maliyyə bazarları dünya maliyyə bazarı ilə sıx əlaqədə olduğuna görə hər hansı bölgədə əmələ gələn problem istər istəməz digərlərinə də təsir edir. Ona görə də dünya maliyyə bazarında baş verənlər Azərbaycan maliyyə bazarına da təsirsiz ötüşmür.

2014-cü ildən etibarən əlverişli olmayan geopolitik vəziyyət, inflyasiya, enerji daşıyıcılarının qiymətinin kəskin aşağı düşməsi, manatın məzənnəsinin zəifləməsi Azərbaycan maliyyə bazarına neqativ təsirlərini davam etdirməkdədir. İnflyasiyanın qarşısının alınması və manatın kursunun stabilləşdirilməsi Azərbaycan Respublikasının hazırkı dövrdə pul-kredit siyasətinin əsasını təşkil edir.

1992-ci ildən başlayaraq, Azərbaycana xarici sərmayələrin axını ildən-ilə artmış, 2014-cü ildə bütün maliyyə mənbələrindən iqtisadiyyata yönəldilən investisiyaların həcmi 21.8 milyard manat və ya 27.7 milyard dollar təşkil etmişdir ki, bunun da 58.5%-i daxili mənbələr hesabına maliyyələşdirilmiş, 41.5%-i xaricdən cəlb edilmişdir.¹⁰

Maliyyə bazarının dayanıqlılığına təhlükə yarandığı bir dövrdə Mərkəzi Bank pul-kredit siyasəti tarixində ilk dəfə olaraq valyuta bazarında üzən məzənnə kursuna keçid elan edərək, milli valyutanın dəyərsizləşməsinin qarşısını almağa müvəffəq olmuşdur. Eyni zamanda həyata keçirilən anti-inflyasiya tədbirləri nəticəsində

¹⁰ Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2014-cü ildə fəaliyyəti haqqında hesabatı. Bakı, 2015

inflyasiyanın cilovlanması təmin edilmişdir. 2017-ci ilə Azərbaycan maliyyə bazarı nisbətən müsbət dinamika ilə qədəm qoymuşdur.

Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının məlumatına görə, sektorun balans kapitalı 1 mlrd. 908.8 mln. manatdır. İlin əvvəlinə bu göstərici 2 mlrd. 59.6 mln. manat olmuşdur. Beləliklə, sektorun balans kapitalı 7,9% və ya 150,8 mln. manat artmışdır. Əhalinin əmanətləri 7 mlrd. 691,3 mln. manat həcmindədir.¹¹

Azərbaycan maliyyə bazarının əsas iştirakçılarından biri də banklardır. Aşağıdakı cədvəldə banklar haqqında ümumi məlumatlar öz əksini tapır:

Cədvəl 1.2

	31.01.2017
Bankların sayı	32
Dövlət bankları	2
Özəl banklar	30
Xarici kapitallı banklar	16
Nizamnamə kapitalının 50%-dən 100% qədərini təşkil edən	7
Xarici bankların yerli filialları	2
Nizamnamə kapitalının 50%-dən az olan hissəsini təşkil edən	9
İlin əvvəlindən lisenziya alan bankların sayı	0
İlin əvvəlindən lisenziyası ləğv edilmiş bankların sayı	0
Bankların filiallarının sayı:	569
Bankların şöbələrinin sayı:	132
ATM-lərin sayı	2,468
İşçilərin sayı	16,928

Bir sıra banklar manat əmanətləri üzrə faiz dərəcələrini artırmağa başlayıblar. Belə ki, Bank Respublika üzrə valyuta ilə 6 və 12 ay müddətinə qoyulan əmanətlərin faiz dərəcəsi 3% artırılaraq illik 15%, “Azər-Türk Bank” ASC üzrə 3,5% artırılaraq, əmanətlərin müddətinə görə 13,5-14,0% təşkil edir. Əmanətlərin müddətindən və

¹¹ www.fiu.az

faizlərin alınması miqdarına görə əmanət qəbulu “ExpressBank” üzrə 13,5-17%-ə, “DəmirBank” üzrə isə 15-18%-ə çətdirilib.

Azərbaycanın maliyyə bazarında müsbət irəliləyişlər olsa da, onun malik olduğu maliyyə resursları bu bazarın subyekt və iştirakçıları üçün yetərli deyildir və bazarın səmərəliliyi aşağıdır. Aşağıdakı cədvəldə bazarda kreditlərin rolunun aşağı düşdüyünü aydın şəkildə müşahidə edə bilərik:

Cədvəl 1.3

	2005	2011	2013
Cəmi	100,0	100,0	100,0
O cümlədən maliyyə mənbələri üzrə:			
Müəssisə və təşkilatların öz vəsaitləri	87,6	45,0	43,8
Əhəlinin şəxsi vəsaiti	5,7	2,7	2,6
Bank kreditləri	6,4	6,3	4,8
Büdcə vəsaitləri	3,4	42,7	45,3
Büdcədən kənar fondların vəsaitləri	1,3	3,1	3,0
Digər vəsaitlər	0,6	0,2	0,5

İqtisadiyyatın stimullaşdırılması məqsədi ilə pul-kredit siyasətinin monetar tənzimlənməsi və neftə olan tələbatın artması ilə bağlı gözləntilər Azərbaycan maliyyə bazarının inkişaf dinamikasına müsbət təsir göstərəcəyi proqnozunu verir. Beləliklə, daxili və xarici risklərə baxmayaraq, Azərbaycan maliyyə bazarı dayanıqlı hesab edilməlidir.

Bütün bunlara, görülən işlərə və əldə edilən nəticələrə baxmayaraq, dünyada mövcud olan geopolitik vəziyyətlə əlaqədar olaraq Azərbaycan iqtisadiyyatı hələ də risk zonasına daxildir. Azərbaycan valyuta bazarı və qiymətli kağızlar bazarı üzrə məzənnə və indekslər hələ də qeyri-müəyyən vəziyyətdədir. Dünya bazarında neftin qiymətinin aşağı düşməsi, beynəlxalq maliyyə bazarlarının konyukturlarının zəifləməsi milli maliyyə bazarlarına təsirini davam etdirməkdədir.

1990-cı illərdən başlayaraq beynəlxalq maliyyə bazarlarından Azərbaycanın iqtisadiyyatına maliyyə vəsaitlərinin axını çoxalmağa başlamışdır. 1993-cü il aprelin 21-də Azərbaycan hökumətinin Türkiyə “Eksimbank”ı ilə

imzaladığı kredit sazişi ölkəmizin xarici dövlət borcu münasibətlərinin əsasını qoymuşdur. Bu beynəlxalq kredit sazişinin məbləği 100.0 milyon ABŞ dolları, faizi isə LIBOR+ 2% dərəcəsi ilə müəyyənləşdirilmişdir.¹²

Azərbaycan maliyyə bazarının seqmenti olan valyuta bazarı tək cə iqtisadçıların deyil eyni zamanda ölkə vətəndaşlarının da tədqiqat və maraq obyektinə çevrilmişdir. Hazırda manata nisbətə amerika dollarının və avronun məzənnəsinin dinamikası pozitiv trend üzrə inkişaf edir. Lakin, amerika dollarının məzənnəsinin dinamikası Azərbaycan valyuta bazarına əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir. Məzənnə dalğalanmaları valyuta əməliyyatlarının aparılmasında bazar iştirakçılarının gözləmə mövqeyini gücləndirir. Azərbaycan valyuta bazarının yaxın gələcəkdə hansı istiqamətdə inkişaf edəcəyini proqnozlaşdırmaq indiki şəraitdə o qədər də əlverişli deyildir.

2017-ci ilin fevral ayının əvvəlində USD/AZN məzənnəsi 1.92 təşkil etdiyi halda, Mərkəzi bankın apardığı sərt siyasət nəticəsində 28 mart 2017-ci il tarixi vəziyyətinə 1.722 manat olmuşdur. Lakin bu uzunmüddətli effekt verə bilməz. Əksinə, inzibati yollarla valyuta bazarına müdaxilələr ajiotaja səbəb ola bilər və manata olan tələbatı artırır. Bu gün bankların kredit portfelinin kiçilməsi məhz bu səbəbdəndir. Ona görə də manat öz həqiqi dəyərini tapmalı və manata olan etimad bərpa olunmalıdır.

Qiymətli kağızlar bazarında dövlətin qiymətli kağızlarının yerləşdirmə həcmnin artdığı, regional və kooperativ seqmentlərin azaldığı müşahidə edilir. Eyni zamanda, xarici investisiya qoyuluşları davam edir. Lakin, xarici fondların Azərbaycanın qiymətli kağızları ilə əməliyyatları qanəedici deyildir.

"Moody's" beynəlxalq reyting agentliyinin hazırladığı hesabatda Azərbaycanın 2015-ci ildə neft-qaz ixracı məcmu ixracın 89%-ni, nominal ÜDM-in 26%-ni, gəlirlərin 60-70%-in təşkil etdiyi, son iki ildə bank sektoruna birbaşa dəstək verməsi səbəbindən Azərbaycanın borcunun ümumi daxili məhsul istehsalında xüsusi çəkisinin 30%-ə yüksəldiyi qeyd olunur. Bank sektorunda problemlər "Moody's"

¹² B.X.Ataşov, "Maliyyə Bazarları" dərs vəsaiti, Bakı 2016, səh 68

tərəfindən verilən proqnozda mənfə kimi qiymətləndirilərək, 2016-cı ilin yekunlarına görə Azərbaycanda problemlı kreditlərin həcmının 25% təşkil etdiyi göstərilib. "Moody's" Azərbaycan iqtisadiyyatının 2017 və 2018-ci illərdə müvafiq olaraq, 1,1% və 1,9% artacağını proqnozlaşdırıb.

Dövlət Statistika Komitəsinin verdiyi məlumata əsasən 2017-ci ilin yanvar və fevral aylarında Azərbaycanda 209,1 min kvadratmetr mənzil istismara verilmişdir ki, bu da keçən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 22,4% azdır. Həmin dövrdə mənzil tikintisinə qoyulan investisiyalar 46,2% azalaraq 56,1 min manat təşkil etmişdir.

Dünya böhranından əvvəlki inkişaf sürətinə qayıtmaq üçün Azərbaycan maliyyə bazarına yeni stimullar lazımdır. Bunun üçün sərt büdcə siyasətindən imtina etmək lazımdır. Əks təqdirdə yeni stimullaşdırıcı tədbirlərin həyata keçirilməsi belə gözlənilən nəticələri verməz. Sərt büdcə siyasəti nəticəsində yaxın müddət üçün müsbət nəticələr əldə etmək olsa da, iqtisadiyyatı xammal ixracı üzərində qurulan Azərbaycan kimi ölkələrə perspektivdə müsbət inkişaf vəd etmir. Dünya iqtisadiyyatında istehsalın aşağı düşməsi xammala olan tələbatı azaldır. Xüsusi ilə gələcəkdə neftin qiymətinin aşağı düşəcəyi təqdirdə, Azərbaycan maliyyə bazarı yenidən böhranla üzləşə bilər.

Hazırda yeni çağırışlara cavab vermədiyi üçün qüvvədə olan marja ticarətinə dair qaydalarda dəyişikliklər edilməsi barədə Azərbaycan Fond Bazarı İştirakçıları Assosiasiyasının, Kapital Bazarına Nəzarət Departamentinin və ölkədə fəaliyyət göstərən investisiya şirkətlərinin iştirakı ilə Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası tərəfindən müzakirələr aparılır. Törəmə maliyyə alətlərinin siyahısının yenilənməsi, habelə, platforma seçilməsində və likvidlik əldə edilməsində şirkətlərə sərbəstlik verilməsi məsələləri aparılan müzakirələrin mövzusudur.

Yuxarıda qeyd olunanlar Azərbaycan maliyyə bazarında həm pozitiv, həm də neqativ inkişaf meyillərin mövcudluğunu və eyni zamanda, böyük potensialın olduğunu göstərir.

Yüksək olmayan dövlət borcu, kifayət qədər valyuta ehtiyatları, dövlət büdcəsinin dayanıqlılığı Azərbaycan maliyyə bazarının pozitiv meyilləridir. Qeyri

neft sektorunun zəif inkişafı, milli valyutadakı dalğalanmalar Azərbaycan maliyyə bazarındakı neqativ meyillərdir.

Azərbaycan maliyyə bazarının problemlərinin aradan qaldırılması kompleks şəkildə iqtisadi və hüquqi tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə mümkündür. İnformasiya şəffaflığının artırılması, maliyyə bazarının tənzimlənməsi, vergi yığma sisteminin yaxşılaşdırılması, pul-kredit siyasətini tənzimləyən mexanizmin yaradılması, Azərbaycan bank sisteminin likvidliyinin artırılması, pul dövriyyəsinin stabilləşdirilməsi belə tədbirlərdəndir. Bu tədbirlərin həyata keçirilməsi Azərbaycan maliyyə bazarının uzunmüddətli inkişafını və rəqabətə davamlı milli maliyyə bazarının təşəkkülünü təmin edəcəkdir.

Azərbaycan maliyyə bazarı 2016-cı ilin qlobal qeyri-müəyyənliyinin təsiri ilə dalğalanmalar keçirir. Maliyyə bazarlarında nəzərəçarpan dalğalanmaların artması və Azərbaycanın əsas ixracatının əsasını təşkil edən neftin qiymətinin aşağı düşməsi ilə müşahidə olunur. Xarici təsirlərin kəskin pisləşməsinə baxmayaraq, Azərbaycan maliyyə bazarı öz dayanıqlığını qoruyub saxlaya bilmişdir. Maliyyə bazarının digər növlərindən biri də fond bazarıdır. Fond bazarı anlayışı ilə fond birjası bəzən eyniləşdirilir, amma, fond birjası özlüyündə fond bazarının tərkibində fəaliyyət göstərir. Son illərdə Azərbaycan Fond Bazarı da inkişaf etməkdədir. Bakı Fond Birjası ölkədə bir çox səhmdar cəmiyyətlərinin səhmlərini, istiqrazlarını eyni zamanda da dövlət istiqrazlarının alqı-satqısını həyata keçirir.

Fond birjası – qiymətli kağızlarla əqdlərin bağlanması üçün zəruri şəraitin yaradılması, onların bazar qiymətinin müəyyən edilməsi, onlar haqqında lazımı məlumatın yayılması üzrə peşəkar fəaliyyətdir.¹³

Fond birjalrı qiymətli kağızlar bazarının bir növüdür. Bu bazar özlüyündə 2 yerə ilkin və ikinci bazara ayrılır. İstiqraz bazarı və səhm bazarları ilkin bazara aiddir.

İkinci bazara əmtəə birjalrı, eyni zamanda onun fond şöbələri və fond birjalrı aiddir. Azərbaycan fond bazarı dünya fond bazarında aşağı yerlərdən birini tutsa da, bu sahədə ciddi irəliləyişlər gözlənilir.

¹³ Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi. maddə 992-1.14. Bakı. 2015

Dünya fond bazarı üzrə əsas makroiqtisadi göstəricilər aşağıdakılardır:

Cədvəl 1.4

Ölkələr	ÜDM	Bazarın kapitallaşma səviyyəsi	Kapitallaşma səviyyəsinin ÜDM-də çəkisi
ABŞ	16724	15640,7	94%
Yaponiya	4395	3540,7	81%
Fransa	2739	1568,7	57%
İngiltərə	2172	1202	55%
Almaniya	2740	1184,5	44%
Çin	7318	3389,1	46%
Hindistan	7277	1015,4	14%
Türkiyə	1444	201,8	14%
Polşa	854	134	18%
Rusiya	3492	796,4	23%
Qazaxıstan	420	43,3	10%
Azərbaycan	57.7	8,8	15%

Azərbaycan maliyyə bazarı formalaşma mərhələsindən keçmiş və hazırda inkişaf mərhələsindədir. Qarşıda duran əsas vəzifə ölkənin maliyyə bazarına geniş alətlərin və yeni iştirakçıların cəlb edilməsi yolu ilə gələcək strategiyanın işlənməsidir.

3.2. Azərbaycanda maliyyə bazarının texniki təhlilinin səmərəliliyinin artırılması istiqamətləri.

Texniki təhlilin mövcud əsaslarının və metodlarının keçən əsrin əvvəllərindən formalaşmasına və bir nəzəriyyə kimi 1970-ci illərdə meydana gəlməsinə baxmayaraq, Azərbaycanda texniki təhlilin araşdırılmasına son dövrlərdə başlanmışdır. Görülən bütün işlərə və sanballı araşdırmalara rəğmən, texniki təhlilin bütün imkanlarının araşdırılması, onlardan tam istifadə edilməsi həyata keçirilməmiş və Azərbaycan iqtisad elmində özünün daha geniş tədqiqatını gözləyir.

Maliyyə bazarı kiçik olan, seqmentlərinin kifayət qədər inkişaf etmədiyi bazarlarda texniki təhlildən istifadə geniş yayılmamışdır. Yeni olmasına baxmayaraq, bütövlükdə Azərbaycan maliyyə bazarında xüsusi ilə, Az.invest və Az.Foreks bazarında texniki təhlil üsullarından geniş istifadə edilməkdədir. Lakin milli maliyyə bazarının ayrı-ayrı seqmentləri məsələn, qiymətli kağızlar bazarı kifayət qədər böyük olmadığından texniki təhlilini aparmaq mümkün deyil.

Qısa müddətdə, ən uyğun zamanda ən uyğun nəticəni əldə etmək iş həyatının əsas məsələsidir. Maliyyə bazarında texniki təhlil üsullarından istifadə edərək ən qısa zamanda ən yaxşı nəticəni əldə etmək üçün təcrübəli texniki təhlilçinin nə qədər zamanı çoxdursa o qədərdə artıq gəlir əldə etmək şansı vardır. Texniki təhlil üsulu zamanı qabaqlamaq üçün ən yaxşı vasitədir. Maliyyə bazarında uğurlu nəticə nə qədər qısa müddətdə əldə edilsə, bir o qədər də gəlir əldə oluna bilər. Uğurlu əməliyyatın başlama və başa çatma müddəti nə qədər qısa olsa qazanc bir o qədər çox olar. Kapital qoyuluşunun hansı müddətdə həyata keçirilməli olduğunun müəyyən edildiyi ən əsas məsələnin həll edildiyi deməkdir.

Texniki təhlil iqtisadi təhqiqatlar vasitəsilə deyil, riyazi hesablamalar əsasında qiymət dəyişikliklərinin proqnozlaşdırılmasıdır. Bu təhlil ilk əvvəl qiymətli kağızlar bazarı və sonradan fyuçers bazarlarında mənfəətli fəaliyyətin təmin edilməsi üçün yaradılmışdır. Azərbaycanda maliyyə aktivlərinin statistikasına baxdıqda ötən illərlə müqayisədə, rəqəmlərin artdığını müşahidə edə bilərik. Aşağıdakı cədvəldə Mərkəzi Bank üzrə kredit riski daşıya biləcək maliyyə aktivləri rəqəmlərlə göstərilmişdir:

Azərbaycan Mərkəzi Bankı üzrə 2013-2016-ci illərdə kredit riski daşıya biləcək maliyyə aktivləri haqqında məlumat				
Min manatla (AZN)				
AKTİVLƏR	2013	2014	2015	2016
Pul vəsaitləri və onların ekvivalentləri	8,382,174	5,144,849	5,208,546	5,545,189
BVF ilə hesablaşmalar	186,911	174,540	332,661	364,399
Ticarət qiymətli kağızları	1,930,345	2,939,638	2,801,748	4,212,232
Törəmə maliyyə alətləri	367	1,422	32	2,191
İnvestisiya qiymətli kağızları	1,101,406	3,600,246	3,770,797	10,522,619
Banklara verilmiş kreditlər	3,359,861	3,450,152	5,812,054	4,061,362
Dövlətin borc öhdəlikləri	230,356	234,979	239,603	244,240
Sair maliyyə aktivləri	135,498	42,261	4,521	121,223

Sərbəst kapitalının artması və tələb olunan məbləğdə, ən qısa müddətdə və ən az sərfiyyatla kapital qoyuluşları maliyyə sisteminin göstəricisidir. İstər kapitalın cəlb edilməsi ilə bağlı, istərsə də investisiya qoyuluşları ilə bağlı düzgün qərarın verilməsi üçün maliyyə sistemi geniş məlumatla malik olmalıdır. Məsələn, istehsalı genişləndirməyi düşünən sahibkar lazım olan kapitalı borcla və ya səhmlərin bir hissəsini satmaqla həyata keçirə bilər. Burada əsas məsələ alınan borcla yoxsa, səhmin satılması yolu ilə istehsalın dəyərinin yüksək olacağını müəyyən etməkdir. Bunun üçün müxtəlif maliyyə seçimləri araşdırılmalı və bu seçimlərin istehsalın

¹⁴ www.cbar.az

dəyərinə təsiri müəyyən edilməlidir. Çünki seçimin riski nəticədə maliyyə riskinə çevrilir. Tələbin istiqrarlı olmadığı, riskin yüksək olduğu hallarda əməliyyatlar maliyyə riskinə çevrilir. Məsələn, hansısa firma yeni kapital qoyuluşu hesabına qısa zamanda istehsalı genişləndirmək məqsədilə bank krediti götürmüşdür. Ancaq firmanın yer aldığı bazarda tələbin sürətlə dəyişməsi, rəqabətin artması səbəbiylə fəaliyyət riski yüksəkdir. Başqa sözlə, belə hallarda istehsalın riskini daha da yüksəltməməli və maliyyə riskini aşağı tutmaq daha düzgün olardı. Əks halda, sürətlə böyümə istəyi bunun gözdən qaçırılmasına səbəb olar və nəticə etibarı ilə, istehsalı bankrota salaraq firmayı ödəmə qabiliyyətsiz hala gətirə bilər.

Ümumiyyətlə iqtisadiyyatın inkişafında maliyyə bazarının rolu onun yerinə yetirdiyi funksiyalarla müəyyən edilir. Bu baxımdan maliyyə bazarının texniki təhlili aktual əhəmiyyətə malikdir.

Texniki təhlilin əsasını qrafik təhlil təşkil edir. Qrafik təhlil maliyyə bazarındakı ənənəvi, bir-birini təkrar edən dəyişikliklərin vizual təhlilidir. Texniki təhlil yarandığı gündən təhlilçilər bilavasitə qiymətlərin qrafik şəkillərini təhlil edirdilər. İndikator təhlil nisbətən sonra yaranmışdır. İndikator təhlilin əsasını müxtəlif qiymət amillərini nəzərə alan, bu və ya digər şəkildə qiymətin yaranması ilə bağlı olan müxtəlif indikatorlar təşkil edir. Məhz indikator təhlilin tətbiqi texniki təhlilin konkretlik imkanlarını genişləndirmişdir. Əksər indikatorlar satış və alışıq lazım olduğu vaxtı kifayət qədər dəqiq göstərirlər. C.Merfi birinciləri qrafikçilər, sonrakıları isə texniki analitiklər adlandırmışdır. Müasir ədəbiyyatda texniki təhlilə yanaşmada qrafik təhlil və riyazi təhlil anlayışları geniş yayılmışdır. Lakin bu iki istiqamətin dəqiq sərhədlərini müəyyən etmək mümkün deyil. Çünki, riyazi təhlildə qrafiklərdən əldə edilən törəmə dəyərlər ilə qiymət dəyişikliklərinin təhlili həyata keçirilir.

Texniki təhlil bizim ən uğurlu zamanlamamızı necə həyata keçirəcəyik sualına cavab axtardığımız zaman ən yaxşı üsul kimi qarşımıza çıxır. Günlük trade (alqı-satqı) həyata keçirilməsi zamanı bir gün içində bazardakı ən kiçik qiymət hərəkətləri belə yaxından izlənməlidir. Gün ərzində əməliyyat aparılması zamanı qrafiklərdə 5

dəqiqəlik aralıqla 20 dəqiqə, 1 saat, 2 saat günün müxtəlif vaxtlarında qrafiklərin hərəkətini müşahidə edərək əməliyyatları yerinə yetirmək lazımdır.

Uzunmüddətli qazanc üçün başqa bir zaman müddəti və qrafik seçilməlidir. Amma uzun müddətə alıb qazanıram dedikdə səhv etmiş ola bilərik. Çünki, hər şey zamanlama ilədir. Məsələn, 2014-cü ildə Bakı Fond Birjasından 100 indeks bir səhm alıb kənara qoysaydıq, hissəmiz 3 il sonra da aldığımız maliyyə dəyərində olacaqdır. Yəni, 3 il gözləyib qazanc əldə etmədiyimiz halda uzunmüddətli kapital qoyuluşu həyata keçirdiyimizi demək düzgün olmaz.

Başqa bir misal, 2015-ci ilin ortalarında hissə sənədinə kapital yatıran birinin 1,5 il sonra yüzə yüz qazanc əldə etmiş olduğunu görəcəyik.

Texniki təhlildə istifadə olunan hər bir indikator özünə xas alım-satım işarəsi verir. Nəzəriyyədə texniki təhlil indikatorlarının verdiyi işarəyə görə alım-satım həyata keçirmək sadə görünsədə, təcrübədə o qədər də asan deyildir. Yalnız indikatorların verdiyi işarəyə görə hərəkət edilməli olsaydı, bazarda hər kəs qazanc əldə etmiş olardı. Indikatorların alım-satım işarələri əksər hallarda başqa indikatorların trend cizgiləri və ya texniki təhlilin formalaşmaları ilə təyin edildikdə doğru nəticələr verir. Bir neçə indikatorlardan istifadə olunması praktikada geniş yayılmışdır. Xüsusilə, fərqli məqsədləri olan göstəricilərin bir yerdə istifadəsi əhəmiyyətlidir. Məsələn, Trendi təqib edən göstərici ilə Ətalət göstəricisi bir yerdə istifadə edilə bilər. Lakin həddindən artıq göstəricidən istifadə etmək qərar vermə müddətini gecikdirər və yalnız nəticələr doğurar.

İndikatorlardan istifadə olunarkən qrafikdə kifayət qədər məlumat olduğuna əmin olmaq lazımdır. Mümkün qədər uzun bir zaman müddəti götürülməlidir.

Düzgün alım və ya satım qərarlarının verilməsi üçün texniki təhlilin indikatorları arasındakı uyumsuzluqlardan istifadə edilməlidir. Uyumsuzluqlardan bazardakı trend dönüşlərinin müəyyən edilməsi üçün istifadə olunur. Pozitiv və neqativ olaraq iki cür uyumsuzluq mövcuddur.

Pozitiv uyumsuzluqlar qiymətlərin düşüş trendində, yəni hər yeni qiymət cizgisində diblərin daha aşağı səviyyədə əmələ gəldiyi hallarda olur. Qiymət

səviyyələri yeni dıblər yaradarkən indikator dıbləri buna uyum saxlayırsa və ya daha yüksək səviyyələrdə əmələ gəlirsə, bazarın alım-satım istiqamətində trend dəyişəcəyi gözləniləndir.

Qiymət dıbləri ilə indikator dıbləri bir biri ilə uyumlu hərəkət edirsə və ya aralarında uyumsuzluq yoxdursa düşüş trendi müəyyən edilir. Məsələn, 2-3 ay ərzində düşən qiymətlər özündən əvvəlki səviyyənin altında dıblər yaradaraq irəliləyirsə və bununla yanaşı indikatoradakı düşümlər özündən əvvəlki səviyyəyə görə daha yüksək səviyyədə dıbl yarətmişdirsə, bu uyumsuzluğun nəticəsi olaraq qarşıda sət bir trend dəyişikliyinin olacağı gözlənilir.

Neqativ uyumsuzluqlar qiymətlərin yüksəliş trendində olduğu, yəni hər yeni qiymət cizgisində təpələrin özündən əvvəlki təpə səviyyəsinə görə daha yuxarıda olduğu hallarda yaranır. Qiymətlər yeni təpə yaradarkən indikator özündən əvvəlki təpədən daha aşağıda qalırsa bazarın satış istiqamətində trend dəyişəcəyi proqnozlaşdırılır.

Qiymət təpələri ilə indikator təpələri bir biri ilə uyumlu hərəkət etdikdə yüksəliş trendi təyin edilir. Əgər qiymət özündən əvvəlki təpə səviyyəsini keçərək yuxarı trend görüntüsü yaradırsa, lakin indikator eyni şəkildə hərəkət etmirsə neqativ uyumsuzluq yaranır.

Texniki təhlil apararkən trendləri aşkarlamaq və formalaşmaları müəyyən etmək heç də sadə deyildir. Bu zaman trendin dönüşünün vaxtını və böyüklüyünü müəyyən etmək xeyli çətindir. Bu çətinliyi keçmək, trend dəyişikliklərini müəyyən etmək məqsədi ilə qiymət və əməliyyat həcmi göstəriciləri əsas götürülərək, müxtəlif hesablamalar aparılmalıdır.

Texniki təhlil göstəricilərinin heç biri sabah və ya bir dəqiqə sonra nə olacağını bildirmir. Sadəcə olaraq keçmişdə və baş verdiyi anda nə olduğunu göstərir. Göstəricilərin işi yaratdıqları formalaşmalara görə o andakı dəyəri hesablayıb göstərməkdir. Bu dəyəri şərh edərək qiymətlərin düşəcəyini və ya yüksələcəyini təxmin etməkdir. Bu təxmin statistik olaraq, müvafiq göstəricinin daha əvvəlki eyni işarəsində necə olduğuna əsasən müəyyən edilir.

Müasir texniki təhlildə proqnozların dəqiqliyini artırın və əməliyyat risklərini azaldın bir neçə istiqamət mövcuddur. Bu sınaqdan çıxmış indikatorların seçilməsi və yenilərinin yaradılması ilə inkişaf edir. Çoxlu sayda indikator mövcuddur və onların əsas prinsipləri müxtəlifdir.

İstifadə edilən indikatorları tam tanıyın, işləmə üslublarını yaxşı bilmək lazımdır. Seçilmiş məlumatlara əsasən düzgün seçilmiş və yerində istifadə edilmiş indikator uğurlu əldə edilən nəticənin başlanğıcıdır.

Tək bir indikatorun verdiyi işarəyə əsasən əməliyyat aparılmamalıdır. İstifadə etdiyimiz indikator nə qədər cəzbedici olsa da, verdiyi işarələr digər indikatorlarla da təyin edilməlidir. Bu qazanc əldə etmə ehtimalını artıracaqdır. Praktikada istifadə edilən indikatorların eyni qrupdan seçilməsi geniş yayılmışdır. Ancaq eyni qrupdan olan indikatorların işləmə məntiqlərinin də eyni olduğu və eyni yerlərdə işarə verəcəkləri nəzərə alınmalıdır. Çünki, bu işarələr bir birlərini təsdiq etdiklərinə görə çəşdirici ola bilər.

Həddindən artıq indikatorlardan istifadə etmək çoxda yaxşı deyildir. Çünki, yanıldıcı ola bilər. Uyğun köməkçi göstərici ən çoxu 2-3 ədəd olmaq üzrə müəyyənləşdirildikdən sonra daha doğru əməliyyat və uğurlu işlər görmək mümkündür. Kapital yatırılan maliyyə alətinin münasibliyi üçün zirvələrin və diblərin əmələ gəldiyi səviyyələr, qrafikdəki qiymət ilə münasib olub olmadığı önəmlidir. Münasib olmadığı halda trendin içərisində uyğun və ya uyğunsuzluq kimi qiymətləndirilir və buna görə yüksəlişin olub olmadığı müəyyən edilir. Alış və ya satış buna görə həyata keçirilir. Indikatorlar bizə yüksələn və ya düşən trendin gücü barədə ən vacib ilkin məlumatları verir. Günlük və dörd saatlıq qrafiklərin uğuru qısa zaman müddəti ilə müqayisədə daha yüksəkdir. Daha uzun zaman qrafiklərdə isə orta müddətli indikatorlardan istifadə etmək və ya ossilyatorun parametrlərini daha uzun müddətə dəyişməklə uğurlu nəticə əldə etmək mümkündür.

Alış və satış tələblərinin qiymət hərəkətləri ilə münasibətini müəyyən etməyə çalışan ossilyator trendin olmadığı və sabit istiqamətdə irəliləyən bir bazarda uğurlu nəticələr verir. Bazarın stabil olduğu vaxtlarda ossilyatorlardan istifadə özünü ən

yaxşı şəkildə göstərdiyi kimi, onların köməyi ilə əyrinin tərsinə dönüşü də təsbit edilə bilər. Əyrinin tərsinə dönüşünü müəyyən etmək üçün qiymət hərəkətlərinin istiqaməti ilə əyri ossilyatorun yaxınlaşması və aralanması qavramlarını bilmək lazımdır. Ossilyatorlar qrafiklərdə uyumsuzluq göstərdiklərində trendin başa çatmaqda olduğuna dair işarə verir.

Trend təqib edən göstəricilərin aşağı və ya yuxarı istiqamətli bazarlarda istifadə edilməsinə rəğmən, Momentum və ya Ossilyator kimi göstəricilərin sabit bazarlarda istifadə edilməsi faydalıdır. Trend göstəricilər trendin mövcud olduğu bazarlarda əsaslı işarələr verdiyi halda, bazarın sabit dövründə çox sayda lazımsız işarələr verir. Eyni zamanda ossilyator tipli momentum göstəriciləri isə sabit bazarlarda faydalı olduğu halda, trendin mövcudluğunda istifadəyə yararsızdır.

Maliyyə bazarında müvəffəqiyyətli olmaq üçün, düzgün şərh və təhlil edə bilmək qabiliyyətinin olması əsasdır.

Müasir texniki təhlil proqnozların dəqiqliyinin artırılması, əməliyyat risklərinin azaldılması, gəlirlərin artırılması üçün mövcud indikatorlardan kombinasiyalı şəkildə uğurlu istifadə edilməsi və habelə yenilərinin yaradılması istiqamətində durmadan inkişaf edir. Texniki təhlilin əksər üsullarının vətəni olan Amerika Birləşmiş Ştatlarında bu sahədə ciddi işlər aparılır. Hazırda, Merril Linçin rəhbərlik etdiyi işçi qrupu tərəfindən müxtəlif orta dəyişən göstəricilərin və onların ahəngliyinin səmərəliliyinin müəyyən edilməsi məqsədilə bir neçə maliyyə və əmtəə bazarlarında aparılan araşdırmalarda müsbət nəticələr əldə edilməkdədir.

Bir çox peşəkar treyderlər tərəfindən mütəmadi olaraq yeni indikatorlar və həmçinin, ayrıca bir bazara daha yaxşı uyğunlaşan ixtisaslaşdırılmış təhlil üsulları yaradılmaqdadır. Kompyuter texnologiyalarının inkişafı nəticəsində statistik məlumatların işlənməsi əsasında təhlilin daha mürəkkəb metodlarının tətbiqi həyata keçirilir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Azərbaycanda demokratik, hüquqi dövlət quruculuğu, insan hüquq və azadlıqlarının fundamental prinsiplərinin qərar tutmasına zəmin yaradan ardıcıl, məqsədyönlü tədbirlərin həyata keçirilməsi yoluna doğru aparan islahatlar Ümummilli lider Heydər Əliyev siyasi xəttinin əsasını təşkil etmişdir.

Azərbaycan dövləti müstəqilliyini qazanmaqla yanaşı, eyni zamanda, demokratik və müstəqil siyasi dövlət xətti həyata keçirməklə, xüsusi mülkiyyətin və bazar mexanizminin fəaliyyət göstərməsi üçün şərait yaradılması tələbləri ilə üz-üzə durmuşdur. Tarixən dövlət quruculuğunun müxtəlif dövrlərində bu mərhələləri dünya ölkələri çox böyük bir zaman müddətində, təkamül yolu ilə tədricən keçmişlər. Bu mərhələləri sürətlə və qətiyyətlə keçməyə müvəffəq olan Azərbaycan Respublikası böyük inkişaf yolundadır.

Son dövrlərdə maliyyə bazarlarına sərbəst daxil olub müxtəlif sövdələşmələr aparılması üçün əlverişli şərait yaradılıb, sadəcə bu imkandan səmərəli istifadə etmək lazımdır. Dünya birliyinə yeni qoşulmuş dövlətlər üçün bu xüsusilə əhəmiyyətlidir. Lakin, burada iştirak etmək üçün maliyyə bazarlarının ayrı-ayrı seqmentlərinin formalaşması və inkişafı tələb olunur. Bundan ötrü qanunvericilik bazasının beynəlxalq standartlara uyğun təkmilləşdirilməsi hər bir dövlətin başlıca vəzifəsidir. Məhz dünya maliyyə bazarlarına inteqrasiya ölkələrin iqtisadiyyatını dirçəldəcək və onları dünya bazarında tanıdacaqdır. İnvestisiya mühitinin yaxşılaşdırılması dünya kapital bazarından kapital axınını sürətləndirəcək və yüksəlişə təkan verəcəkdir. Bütün bunlar ölkənin nüfuzuna kompleks şəkildə təsir edəcəkdir: ölkənin maliyyə vəziyyəti yaxşılaşacaq, milli valyutası möhkəmlənəcək və milli qiymətli kağızlarına tələb artacaqdır. Bu da külli miqdarda mənfəət əldə edilməsinə gətirib çıxaracaqdır. Bazar iqtisadiyyatına keçid şəraiti iqtisadi və inzibati idarəetmə üsullarının birgə yaşayışı dövrüdür. İnzibati təsir vasitələrinin tədricən sıxışdırılması prosesi nəzarətdə saxlamaq zərurətindən irəli gəlir. Bununla belə, inzibati mühit mühafizəkar xarakterinə görə hər şeydən əvvəl və başlıca olaraq inzibati mühit doğurur. Odur ki,

milli maliyyə bazarının təşəkkülü şəraitində dövlət müdaxiləsi yalnız rəqabət mühitini sağlamlaşdırmaq və sosial təminatı gücləndirmək baxımından məqbuldur.

Milli maliyyə bazarının icra etdiyi funksiyalar milli iqtisadiyyatın dünya iqtisadi sisteminə qovuşma vasitələrindəndir. Deməli, milli maliyyə bazarının milli mənafə baxımından tənzimlənməsi zəruridir və bu tənzimləmə inteqrasiya tələblərini də nəzərə almalıdır. Göründüyü kimi, burada mümkün hədlərin müəyyənləşdirilməsi və bu hədlər daxilində nisbətlərin optimallaşdırılması məsələlərini həll etmək lazım gəlir. Beynəlxalq maliyyə bazarlarına qovuşmaq üçün kreditlərin qaytarılması zəmanətçisinin nüfuzu tələb olunur. Belə zəmanətçi bir qayda olaraq, dövlət özü ola bilər. Maliyyə potensialı ilə zəmanətçi rolu oynayan dövlət, həmçinin beynəlxalq kredit münasibətlərinin tənzimlənməsi prosesindən də kənar qala bilməz. Dünya maliyyə bazarının dövlət tənzimlənməsində böyük əhəmiyyəti ilə əlaqədar olaraq inkişaf etmiş bütün ölkələrdə ixrac-idxal bankları fəaliyyət göstərir.

Məsələn: Amerika Birləşmiş Ştatlarının ixrac-idxal bankı hökumətin xarici dövlətlərə kreditlərinin 40%-ni əhatə edir. Maliyyə bazarının təşəkkülünün müəyyən səviyyəsində, başqa sözlə, xarici bazarlara kapital ixracı imkanları əldə edən ölkələrdə ixrac-idxal bankları yaradılır və bu ölkələrin inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq, həmin bankların fəaliyyət dairəsi genişləndirilir. Dünya maliyyə bazarının dövlətlərarası tənzimlənməsi müasir dövrdə dünya iqtisadi sistemində qüvvələr nisbətindən çıxış etmək məcburiyyətindədir. Hazırda dünyanın üç əsas maliyyə mərkəzi, Amerika Birləşmiş Ştatları, Qərbi Avropa, Yaponiya arasında beynəlxalq maliyyə bazarlarının bölüşdürülməsi uğrunda gedən mübarizədə qarşıya çıxan ziddiyyətlərin həlli üçün sivil və bəzi hallarda qeyri-sivil üsullar tətbiq olunur. Ziddiyyətlərin nəticəsi kimi dünya maliyyə bazarında baş verən qeyri-sabitliyin mənfi təsirini minimumlaşdırmaq üçün yuxarıda adları çəkilən üç əsas maliyyə mərkəzi, adətən ayrı-ayrılıqda hazırlanmış tədbirlər görür, koordinasiyaedici tədbirlər barədə razılığa gələ bilmirlər. Hər bir mərkəz maliyyə bazarındakı qeyri-sabitliyin mənfi nəticələrini digərinin üzərinə atmağa cəhd edir.

Maliyyə bazarında müvəffəqiyyətli bir bazar iştirakçısı olmaq üçün sürətli dəyişən bazar şərtlərinin təhlil edilməsi, bu dəyişmələrin bazar qiymətləri və investisiya məbləğlərinə hansı şəkildə təsir edə biləcəyinin düzgün təxmini analiz formaları ilə açıqlanır. Bütün analiz üsulları eyni məqsəd daşıyır. Hər analiz üsulunun ümumi məqsədi qiymət dəyişmələrinin xüsusiyyətlərini araşdırmaqdır. Qiymət dəyişikliyinə təsir edən amillər ümumilikdə fundamental və texniki təhlil olaraq iki analiz forması ilə araşdırılır.

Texniki təhlil üsullarının tətbiqi olduqca əhəmiyyətlidir. Texniki təhlil qiymət dəyişməsinin tarixi məlumatlarına əsasən bazarın analiz edilməsi üsulu olub, ötən dövr ərzində qiymət dəyişikliyi qrafiklərinin təhlili əsasında qiymətlərin gələcək dəyişikliyi istiqamətini proqnozlaşdırır. Maliyyə bazarı iştirakçıları arasında əməliyyat strategiyasının inkişaf etdirilməsi baxımından, texniki təhlil ilə gələcək bazar vəziyyətinin proqnozlaşdırılması olduqca əhəmiyyətlidir. Texniki təhlil müvafiq əməliyyatlar üzrə yerləşdirilən vəsaitlərin həcmi haqqında bazar iştirakçılarına doğru məlumat verir. Belə ki, qiymət qrafiklərində qiymətlərin dəyişməsinə təsir edən bütün iqtisadi, siyasi və psixoloji amillər nəzərə alındığından, qiymət bazara təsir edə biləcək faktorları özündə əks etdirəcək göstəricidir. Texniki təhlilin məqsədi gələcəkdə qiymət dəyişmələrini təxmin etməklə əməliyyatlarda gəlir əldə etməkdir. Hər bir növbəti zirvə və dib nöqtəsi özündən əvvəlki səviyyədən yuxarıda yerləşirsə artım tendensiyasını, əksinə hər bir növbəti zirvə və dib nöqtəsi özündən əvvəlki səviyyədən aşağıda yerləşirsə eniş tendensiyasını göstərir. Texniki təhlildə gələcəyi bilməyin yolu keçmişin öyrənilməsindədir. Qiymət dəyişmələri insan psixologiyası ilə sıx bağlıdır. Qiymət qrafikləri üzərində aparılan araşdırmalar bazarın “ayı” və “buğa” psixologiyasını ortaya çıxarır. Keçmişdə yaxşı nəticələr verən bir vəziyyətin uğurlu, pis nəticələr verən vəziyyətin isə uğursuz nəticələr verdiyini göstərir.

Azərbaycan Respublikasında maliyyə bazarının inkişafı və mövcud çatışmazlıqların aradan qaldırılması məqsədilə aşağıdakıları təklif edirəm:

1. Respublikamızın fond bazarının dünya maliyyə bazarları sisteminə inteqrasiya olunması təmin edilməlidir. Çünki, maliyyə bazarının inkişafı ölkədə iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin və beynəlxalq fond bazarının inkişaf sürəti ilə sıx bağlıdır.

2. Dünya təcrübəsindən istifadə etməklə Fond bazarının tənzimlənməsinə dövlətlə yanaşı, bazarın peşəkar iştirakçılarının da cəlb edilməsi daha məqsədəuyğun olardı.

3. İnvestisiyaların riski və gətirə biləcəyi mənfəət haqqında investorlar yüksək səviyyədə tam informasiya ilə təmin edilməlidirlər.

4. İnvestisiyaların artımı üçün əlverişli mühitin yaradılması məqsədi ilə qiymətli kağızlar bazarının təkmilləşdirilməsinin həyata keçirilməsi.

5. Respublikanın iri investisiya qoyuluşuna və bank sistemində malik mərkəzlərində fond birjalarının təşkil edilməsi. Milli Depozit Mərkəzi kimi qurumların regionlarda bölmələrinin açılması, investisiya fondlarının yaradılmasının stimullaşdırılması.

6. Mərkəzi Bankın pul-kredit siyasətinin həyata keçirilməsində şəffaflığın təmin edilməsi, nağd pul hesablaşmalarının nağdsız hesablaşmalarla əvəz edilməsinin sürətləndirilməsi.

və kommersiya banklarının maliyyələşdirilməsində mühüm rol oynayan veksellərin tədiyyə vasitəsi və nağdsız hesablaşma aləti kimi fəaliyyətin genişləndirilməsi. Bunun üçün ilk növbədə təbliğat işləri gücləndirilməlidir.

7. Respublikamızda xarici kapitalın cəlb olunması, neft və qeyri-neft sektorunun inkişafı, dövlət əhəmiyyətli iri layihələrin maliyyələşdirilməsi üçün avroistiqrazların buraxılması, eləcə də respublikamızda dövlət və qeyri-dövlət qiymətli kağızlarının dünyanın ən inkişaf etmiş fond bazarlarına çıxışının təmin olunması.

8. Dünya təcrübəsindən istifadə etməklə korporativ idarəetməni genişləndirmək.

9. Ödəniş sistemlərinin fəaliyyətinin və maliyyə nəzarəti sisteminin çevikliyinə və şəffaflığının təmin edilməsi.

10. Pensiya sistemində islahatların aparılması, Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun müntəzəm ödəmə qabiliyyətini təmin edən tədbirlərin görülməsi, maliyyə bazarındakı mövcud qlobal imkanları və çağırışları nəzərə alaraq, Dövlət Sosial Müdafiə Fonduna maliyyə bazarına investisiya yatırmaq imkanının yaradılması üçün tədbirlərin görülməsi.

Qeyd edilən tədbirlərin həyata keçirilməsi ölkəmizdə daha da inkişaf etmiş və təkmilləşmiş maliyyə bazarının yaranmasına şərait yaradar. Bununla da ölkəmizdə formalaşan maliyyə bazarı regionun ən böyük və inkişaf etmiş maliyyə bazarına çevrilə bilər. Çünki bunun üçün respublikamızda geniş iqtisadi potensial və qeyri-neft təbii sərvətlərin hasilatı və emalı, turizm, kənd təsərrüfatı və aqrar sənaye sahələri və s. kimi perspektivli və yüksək gəlirli investisiya qoyuluşlarına şərait yaradan müxtəlif sahələr mövcuddur.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Mərkəzi Bankın normativ xarakterli aktları 2013-2015.
2. Azərbaycan Respublikasının “Qiymətli kağızlar bazarı haqqında” 2015-ci il 15 may tarixli Qanunu.
3. Azərbaycanın statistik göstəriciləri, Bakı. 2016
4. Azərbaycan Respublikasının “Banklar haqqında” Qanunu, Bakı. 2013
5. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2014-cü ildə fəaliyyəti haqqında hesabatı. Bakı. 2015
6. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi. Bakı, 2015
7. D.A.Bağirov M.X.Həsənli “Maliyyə” dərs vəsaiti, Bakı. 2011
8. D.A.Bağirov “Korporativ Maliyyə” Bakı. 2010
9. Ə.Ə.Ələkbərov “Dünya maliyyə böhranı: səbəb və nəticələr” Dərslik Bakı. 2014
10. Ə.Ə.Ələkbərov “Azərbaycan dövlətinin sosial-iqtisadi inkişafında vahid büdcə sisteminin rolu” Bakı. 2005
11. Ə.Ə.Ələkbərov “Sosial-iqtisadi inkişafın maliyyə-büdcə parametrlərinin tənzimlənməsi” Monoqrafiya. Bakı. 2007
12. Q.Y.Əbdülsəlimzadə “İqtisadi nəzəriyyə” ali məktəblər üçün dərslik. Bakı 2012
13. Z.F. MƏMMƏDOV “Bank fəaliyyətinin əsasları” Dərslik. Bakı. 2014
14. B.X.Ataşov, “Maliyyə Bazarları” dərs vəsaiti, Bakı 2016
15. T.T.Əliyeva, T.V.Əsgərova “Dünya ölkələrinin bank sistemi” dərs vəsaiti Bakı. 2016
16. T.T.Əliyeva, “Beynəlxalq valyuta-kredit münasibətləri” dərs vəsaiti Bakı. 2016
17. İqtisadi İnkişaf Mərkəzi. “Maliyyə bazarları terminlərinin izahlı lüğəti” Bakı. 2010
18. A.Ş.Şəkəreliyev “Dövlətin iqtisadi siyasəti dayanıqlı və davamlı inkişafın təntənəsi”, Bakı. 2011

19. N.R.Quliyev “Beynəlxalq maliyyə kredit və valyuta münasibətləri”, Bakı 2010
20. Qriqori Menkyu “Ekonomiksin əsasları” Bakı. 2013
21. Майкл Н Канн “Технический анализ. Просто и ясно”. Питер. 2014
22. Джек Д.Швагер “Технический анализ. Полный курс”. Альпина Павлишер. 2017
23. Анна Эрлих “Технический анализ товарных и финансовых рынков”. Финансист. 2014
24. Томас Р.Демарк “Технический анализ-новая наука”. Евро. 2014
25. Джон.Дж.Мерфи “Технический анализ финансовых рынков”. Вильямс. 2016
26. Reuters “Технический анализ: “Курс для начинающих”. Альпина Павлишер. 2014
27. Джон.Дж.Мерфи “Технический анализ фьючерсных рынков: Теория и практика”. Евро 2013
28. www.cbar.az
29. www.fiu.az
30. www.ssp.gov.az
31. www.oilfund.az
32. www.stat.gov.az
33. www.marja.az
34. www.investaz.az
35. www.fimsa.az
36. www.elitforex.az
37. www.teknikanalizsanati.com

REFERAT

Mövzunun aktuallığı. Bəşər tarixinin ən başlıca hərəkətverici qüvvəsi məhsuldar qüvvələrdir. Məhz məhsuldar qüvvələrin inkişafı nəticəsində istehsal proseslərinin fasiləsiz şəkildə təzələnməsi sayəsində iqtisadiyyat inkişaf etmişdir. Bəşəriyyət həmişə iqtisadiyyatla yaşamış və yalnız bu əsasda siyasət, din, elm, incəsənət mövcud olmuşdur. Cəmiyyət inkişaf etdikcə insan birliyinin yeni tarixi formaları (icma, qəbilə, tayfa, xalq, millət) yaranmış və ona uyğun ictimai təsərrüfat formaları - natural təsərrüfat, əmtəə təsərrüfatı, bazar iqtisadiyyatı bir-birini əvəz etmişdir. İnsanlar natural təsərrüfatda öz təlabatlarını ödəmək üçün istehsal edirdilərsə, əmtəə təsərrüfatında öz təlabatlarından artıq məhsul istehsal etməyə və təlabatlarından artıq istehsal etdikləri məhsulları digərləri ilə mübadilə etməyə başladılar. Natural və əmtəə təsərrüfatı formalarından çox sonra meydana gələn bazar iqtisadiyyatı müasir dünyanın ən vacib təsərrüfatçılıq formasıdır. Bazar iqtisadiyyatı müxtəlif ölkələrdə fərqli zamanlarda yaranmış və xalqların adət və ənənələrinə, dövlətlərin siyasətlərinə uyğun müxtəlif modellərdə formalaşmışdır. Bazar iqtisadiyyatının inkişafı kapital yığımının yaranmasına səbəb olmuşdur ki, bu da nəticə etibarlı ilə maliyyə bazarını formalaşdırmışdır. Bazar iqtisadiyyatının əsas seqmentlərindən biri maliyyə bazarıdır. Maliyyə bazarı ölkə iqtisadiyyatının inkişafına həm dolaylı, həm də birbaşa olaraq çox güclü təsir göstərir. Başlanğıcını 2008-ci ildən götürən dünya iqtisadi böhranı maliyyə bazarına təsirsiz ötürməmişdir. Qlobal maliyyə böhranı bir çox dövlətlərin maliyyə sistemində sarsıdıcı zərbə vürmüş və dünya maliyyə sisteminin qeyri-sabitliyini artırmışdır. Qlobal iqtisadiyyata aktiv inteqrasiya olunan Azərbaycan iqtisadiyyatı da dünya iqtisadiyyatının tərkib hissəsidir. Ona görə də dünya iqtisadiyyatında baş verən çalxalanmalar, dəyişikliklər Azərbaycana da bu və ya digər formada təsir edir. Bu cəhətdən tədqiqatın mövzusu hazırda ən aktual məsələlərdən biridir. Maliyyə bazarının sürətli inkişafı, iqtisadiyyatın real sektorunun maliyyə təlabatının ödənilməsi problemləri, eyni zamanda Azərbaycanda kapitala yüksək təlabat bu sahənin aktuallığını daha da artırır.

Belə ki, bazar iqtisadiyyatı olan ölkələrdə o cümlədən, Azərbaycanda maliyyə bazarının texniki təhlili qarşıda duran başlıca vəzifələrdəndir.

Dissertasiya işinin öyrənilmə səviyyəsi. Maliyyə bazarının yaranması və formalaşması eyni zamanda da bu bazarın texniki təhlili müstəqillik dövrünə qədər tədqiqat predmeti olmamış, müstəqillik dövründən etibarən isə geniş şəkildə öyrənilməyə başlanmışdır. Mövzu yeni olduğundan bu sahədə tədqiqat işləri kifayət qədər olmasa da, iqtisadiyyat elmində bu və ya digər formada tədqiqatlar aparılmışdır. Xarici ölkələrin alimlərindən Q. Menkyu, M. Kann, C. Şvaqer, A. Erlix, T.Demark, C.Merfi və s. kimi iqtisadçı alimlərin əsərlərində maliyyə bazarları tədqiq olunmuşdur. Qeyd etdiyimiz alimlərin əsərlərində xüsusilə maliyyə bazarlarının texniki təhlilinə geniş yer verilmişdir. Azərbaycanın iqtisadçı alimləri D.Bağirov, Ə.Ələkbərov, M.Həsənli, Z.Məmmədov, B.Ataşov, A.Kərimov, A.Abbasov, T.Əliyeva və bir çox başqa alim və tədqiqatçıların elmi əsərlərində maliyyə bazarı mövzusu dərinlən araşdırılmışdır. Xüsusilə, maliyyə bazarının formalaşması, beynəlxalq təcrübəyə uyğun olaraq inkişaf etdirilməsi və Azərbaycanda bu bazarın səmərəliliyinin artırılması istiqamətləri iqtisadçı alimlərin elmi-tədqiqat əsərlərində öz yerini alır.

Dissertasiya işinin məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatdakı əsas məqsəd müasir şəraitdə maliyyə bazarının tədqiq edilməsi, maliyyə bazarının texniki təhlilinin inkişafına nail olunmağın yollarının dərinlən öyrənilməsi, bu sahədəki nöqsanların araşdırılması, beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq daha da inkişaf etmiş və ölkə reallığına uyğun sistemin formalaşdırılması üçün təkliflər irəli sürməkdir.

Qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələr müəyyən edilmişdir:

- maliyyə bazarlarının mahiyyəti və funksiyalarının dərinlən öyrənilməsi;
- maliyyə bazarlarında mövcud olan təhlil növlərin istifadə etməklə səmərəliliyin artırılması;
- maliyyə bazarının biznesin inkişafına təsir mexanizminin qiymətləndirilməsi;

- ölkə daxilində maliyyə bazarları strukturunda idarəetmənin tam və düzgün şəkildə aparılması üçün qanunvericilik bazasının işlənilməsi;
- bu sahədə olan nöqsan və çatışmazlıqların müəyyən edilməsi və təhlil olunması;
- maliyyə bazarının tərkibinə daxil olan struktur elementlərinin ölkəmizdə fəaliyyət xüsusiyyətlərinin qiymətləndirilməsi və tədqiqi;
- maliyyə bazarının texniki təhlilini beynəlxalq təcrübəyə uyğunlaşdırmaqla bu sahədə yeniliklərin əldə edilməsi;

Aparılan tədqiqat nəticəsində Azərbaycan Respublikasında maliyyə bazarının texniki təhlilinin təkmilləşdirilməsi üçün təklif və tövsiyələr işlənilib hazırlanmış və elmi əsaslandırılmış nəticələr əldə edilmişdir. Müəyyən edilmiş təklif və tövsiyələrin həyata keçirilməsi Azərbaycan Respublikasında maliyyə bazarının texniki təhlilinin inkişafını, bu inkişafın isə ümumilikdə iqtisadiyyata müsbət təsirini təmin edəcəkdir.

Dissertasiya işinin predmeti və obyektı. Dissertasiya işinin tədqiqat obyektini maliyyə bazarının texniki təhlili, predmetini isə maliyyə bazarının təşəkkülü və müasir inkişaf meyillərinin araşdırılması, maliyyə bazarına təsir edən makro və mikro amillərin aşkar edilməsi, yığılma kapitalının investisiyalara yönəldilməsində maliyyə bazarının texniki təhlilinin rolu və Azərbaycan Respublikasında maliyyə bazarının texniki təhlilinin mövcud vəziyyəti və perspektivləri əhatə edir.

Dissertasiya işinin informasiya bazası və işlənilməsi metodları. Dissertasiyada tədqiqat işini yazan zaman Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin, Vergilər Nazirliyinin, Mərkəzi Bankının, Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının, Əmək və Əhəlinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi yanında Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun, Dövlət Statistika Komitəsinin, Dövlət Neft Fondunun saytlarında yerləşdirilən hesabatlardan eləcə də, Bakı Fond Birjası və Milli Depozit Mərkəzinin rəsmi statistik materiallarından, dissertasiya işinin yazılmasında istifadə olunan ədəbiyyatdan, “Marja” qəzetinin məqalələrindən tədqiqat işinin informasiya bazası

kimi istifadə olunmuşdur. Tədqiqat işində statistik, sistemli yanaşma, müqayisəli təhlil, pozitiv və normativ yanaşma və müşahidə metodlarından istifadə olunmuşdur.

Dissertasiya işinin elmi yeniliyi.

- bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə bazarlarının əhəmiyyəti açıqlanmışdır;
- maliyyə bazarının mövcud olan inkişaf səviyyəsi tədqiq edilməklə, onun biznesin inkişaf etdirilməsində rolu qiymətləndirilmişdir;
- maliyyə bazarının daha da inkişaf etdirilməsi üçün görüləcək tədbirlər planı hazırlanmış və bir çox təkliflər irəli sürülmüşdür;
- texniki təhlilin mahiyyəti və formalaşması, texniki təhlilin alət və vasitələri, araşdırılmışdır;
- maliyyə bazarının proqnozlaşdırılmasında texniki təhlilin əhəmiyyəti qeyd olunmuşdur;
- beynəlxalq təcrübədən istifadə etməklə maliyyə bazarlarında texniki təhlil göstəricilərindən istifadə edilmişdir;
- maliyyə bazarının müasir dövrdə yeni texnologiya vasitələrinə uyğun olaraq daha da inkişaf etdirilməsi məsələləri tədqiq edilmişdir;

Dissertasiya işinin nəzəri əhəmiyyəti. Tədqiqat prosesində əldə edilmiş qiymətləndirmələr və nəzəri cəhətdən əsaslandırılmış elmi nəticələr müasir dövrdə maliyyə bazarının texniki təhlilinin formalaşması və texniki təhlil göstəricilərindən səmərəli istifadə olunması imkanlarının aşkarlanması bazası kimi çıxış edə bilər.

Dissertasiya işinin praktik əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəticələrindən və bu işdə irəli sürülmüş təklif və tövsiyələrdən istifadə olunması maliyyə bazarını qiymətləndirməyə və proqnozunu həyata keçirməyə şərait yaradır.

Dissertasiya işinin quruluşu. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, səkkiz paraqraf, nəticə və təklif, dissertasiya işinin yazılmasında istifadə olunan ədəbiyyat siyahısı göstərilməklə, komputer yazısı ilə yazılmış və 81 səhifədən ibarətdir.

Dissertasiya işinin I fəslində baxılan məsələlər:

I fəsildə maliyyə bazarının fəaliyyətinin nəzəri-metodoloji əsaslarından bəhs edilir. Burada toxunulan əsas məsələlər maliyyə bazarının yaranmasının,

formalaşmasının və təşkili xüsusiyyətlərinin həmçinin, maliyyə bazarının strukturunun və funksiyalarının, təhlilinin növlərinin və mahiyyətinin öyrənilməsindən ibarətdir.

Dissertasiya işinin II fəslində baxılan məsələlər:

II fəsil tədqiqatın əsas problematikasının açılmasını özündə əks etdirir ki, burada maliyyə bazarının qiymətləndirilməsində texniki təhlilin mahiyyəti və əhəmiyyətindən bəhs edilir. Bu fəsildə maliyyə bazarı strategiyasının müəyyən edilməsində texniki təhlilin rolu və vəzifələri, texniki təhlilin metodları və üsulları, maliyyə bazarının proqnozlaşdırılmasında texniki təhlil göstəricilərinin tətbiqi, əhəmiyyəti və digər məsələlərin tədqiqinə yer verilmişdir.

Dissertasiya işinin III fəslində baxılan məsələlər:

Azərbaycan Respublikasında maliyyə bazarının texniki təhlilinin formalaşması və təkmilləşdirilməsi istiqamətlərindən bəhs edilmişdir. Burada, respublikamızda maliyyə bazarının qabaqcıl beynəlxalq təcrübəyə uyğun təkmilləşdirilməsi və Azərbaycanda maliyyə bazarının texniki təhlilinin səmərəliliyinin artırılması istiqamətləri araşdırılmışdır.

Azərbaycanda demokratik, hüquqi dövlət quruculuğu, insan hüquq və azadlıqlarının fundamental prinsiplərinin qərar tutmasına zəmin yaradan ardıcıl, məqsədyönlü tədbirlərin həyata keçirilməsi yoluna doğru aparan islahatlar Ümummilli lider Heydər Əliyev siyasi xəttinin əsasını təşkil etmişdir.

Azərbaycan dövləti müstəqilliyini qazanmaqla yanaşı, eyni zamanda, demokratik və müstəqil siyasi dövlət xətti həyata keçirməklə, xüsusi mülkiyyətin və bazar mexanizminin fəaliyyət göstərməsi üçün şərait yaradılması tələbləri ilə üz-üzə durmuşdur. Tarixən dövlət quruculuğunun müxtəlif dövrlərində bu mərhələləri dünya ölkələri çox böyük bir zaman müddətində, təkamül yolu ilə tədricən keçmişlər. Bu mərhələləri sürətlə və qətiyyətlə keçməyə müvəffəq olan Azərbaycan Respublikası böyük inkişaf yolundadır.

Son dövrlərdə maliyyə bazarlarına sərbəst daxil olub müxtəlif sövdələşmələr aparılması üçün əlverişli şərait yaradılıb, sadəcə bu imkandan səmərəli istifadə etmək

lazımdır. Dünya birliyinə yeni qoşulmuş dövlətlər üçün bu xüsusilə əhəmiyyətlidir. Lakin, burada iştirak etmək üçün maliyyə bazarlarının ayrı-ayrı seqmentlərinin formalaşması və inkişafı tələb olunur. Bundan ötrü qanunvericilik bazasının beynəlxalq standartlara uyğun təkmilləşdirilməsi hər bir dövlətin başlıca vəzifəsidir. Məhz dünya maliyyə bazarlarına inteqrasiya ölkələrin iqtisadiyyatını dirçəldəcək və onları dünya bazarında tanıdacaqdır. İnvestisiya mühitinin yaxşılaşdırılması dünya kapital bazarından kapital axınını sürətləndirəcək və yüksəlişə təkan verəcəkdir. Bütün bunlar ölkənin nüfuzuna kompleks şəkildə təsir edəcəkdir: ölkənin maliyyə vəziyyəti yaxşılaşacaq, milli valyutası möhkəmlənəcək və milli qiymətli kağızlarına tələb artacaqdır. Bu da külli miqdarda mənfəət əldə edilməsinə gətirib çıxaracaqdır. Bazar iqtisadiyyatına keçid şəraiti iqtisadi və inzibati idarəetmə üsullarının birgə yaşayışı dövrüdür. İnzibati təsir vasitələrinin tədricən sıxışdırılması prosesi nəzarətdə saxlamaq zərurətindən irəli gəlir. Bununla belə, inzibati mühit mühafizəkar xarakterinə görə hər şeydən əvvəl və başlıca olaraq inzibati mühit doğurur. Odur ki, milli maliyyə bazarının təşəkkülü şəraitində dövlət müdaxiləsi yalnız rəqabət mühitini sağlamlaşdırmaq və sosial təminatı gücləndirmək baxımından məqbuldur.

Milli maliyyə bazarının icra etdiyi funksiyalar milli iqtisadiyyatın dünya iqtisadi sisteminə qovuşma vasitələrindəndir. Deməli, milli maliyyə bazarının milli mənafe baxımından tənzimlənməsi zəruridir və bu tənzimləmə inteqrasiya tələblərini də nəzərə almalıdır. Göründüyü kimi, burada mümkün hədlərin müəyyənləşdirilməsi və bu hədlər daxilində nisbətlərin optimallaşdırılması məsələlərini həll etmək lazım gəlir. Beynəlxalq maliyyə bazarlarına qovuşmaq üçün kreditlərin qaytarılması zəmanətçisinin nüfuzu tələb olunur. Belə zəmanətçi bir qayda olaraq, dövlət özü ola bilər. Maliyyə potensialı ilə zəmanətçi rolu oynayan dövlət, həmçinin beynəlxalq kredit münasibətlərinin tənzimlənməsi prosesindən də kənar qala bilməz. Dünya maliyyə bazarının dövlət tənzimlənməsində böyük əhəmiyyəti ilə əlaqədar olaraq inkişaf etmiş bütün ölkələrdə ixrac-idxal bankları fəaliyyət göstərir.

Məsələn: Amerika Birləşmiş Ştatlarının ixrac-idxal bankı hökumətin xarici dövlətlərə kreditlərinin 40%-ni əhatə edir. Maliyyə bazarının təşəkkülünün müəyyən

səviyyəsində, başqa sözlə, xarici bazarlara kapital ixracı imkanları əldə edən ölkələrdə ixrac-idxal bankları yaradılır və bu ölkələrin inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq, həmin bankların fəaliyyət dairəsi genişləndirilir. Dünya maliyyə bazarının dövlətlərarası tənzimlənməsi müasir dövrdə dünya iqtisadi sistemində qüvvələr nisbətindən çıxış etmək məcburiyyətindədir. Hazırda dünyanın üç əsas maliyyə mərkəzi, Amerika Birləşmiş Ştatları, Qərbi Avropa, Yaponiya arasında beynəlxalq maliyyə bazarlarının bölüşdürülməsi uğrunda gedən mübarizədə qarşıya çıxan ziddiyyətlərin həlli üçün sivil və bəzi hallarda qeyri-sivil üsullar tətbiq olunur. Ziddiyyətlərin nəticəsi kimi dünya maliyyə bazarında baş verən qeyri-sabitliyin mənfi təsirini minimumlaşdırmaq üçün yuxarıda adları çəkilən üç əsas maliyyə mərkəzi, adətən ayrı-ayrılıqda hazırlanmış tədbirlər görür, koordinasiyaedici tədbirlər barədə razılığa gələ bilmirlər. Hər bir mərkəz maliyyə bazarındakı qeyri-sabitliyin mənfi nəticələrini digərinin üzərinə atmağa cəhd edir.

Maliyyə bazarında müvəffəqiyyətli bir bazar iştirakçısı olmaq üçün sürətli dəyişən bazar şərtlərinin təhlil edilməsi, bu dəyişmələrin bazar qiymətləri və investisiya məbləğlərinə hansı şəkildə təsir edə biləcəyinin düzgün təxmini analiz formaları ilə açıqlanır. Bütün analiz üsulları eyni məqsəd daşıyır. Hər analiz üsulunun ümumi məqsədi qiymət dəyişmələrinin xüsusiyyətlərini araşdırmaqdır. Qiymət dəyişikliyinə təsir edən amillər ümumilikdə fundamental və texniki təhlil olaraq iki analiz forması ilə araşdırılır.

Texniki təhlil üsullarının tətbiqi olduqca əhəmiyyətlidir. Texniki təhlil qiymət dəyişməsinin tarixi məlumatlarına əsasən bazarın analiz edilməsi üsulu olub, ötən dövr ərzində qiymət dəyişikliyi qrafiklərinin təhlili əsasında qiymətlərin gələcək dəyişikliyi istiqamətini proqnozlaşdırır. Maliyyə bazarı iştirakçıları arasında əməliyyat strategiyasının inkişaf etdirilməsi baxımından, texniki təhlil ilə gələcək bazar vəziyyətinin proqnozlaşdırılması olduqca əhəmiyyətlidir. Texniki təhlil müvafiq əməliyyatlar üzrə yerləşdirilən vəsaitlərin həcmi haqqında bazar iştirakçılarına doğru məlumat verir. Belə ki, qiymət qrafiklərində qiymətlərin dəyişməsinə təsir edən bütün iqtisadi, siyasi və psixoloji amillər nəzərə alındığından,

qiymət bazara təsir edə biləcək faktorları özündə əks etdirəcək göstəricidir. Texniki təhlilin məqsədi gələcəkdə qiymət dəyişmələrini təxmin etməklə əməliyyatlarda gəlir əldə etməkdir. Hər bir növbəti zirvə və dib nöqtəsi özündən əvvəlki səviyyədən yuxarıda yerləşirsə artım tendensiyasını, əksinə hər bir növbəti zirvə və dib nöqtəsi özündən əvvəlki səviyyədən aşağıda yerləşirsə eniş tendensiyasını göstərir. Texniki təhlildə gələcəyi bilməyin yolu keçmişin öyrənilməsindədir. Qiymət dəyişimləri insan psixologiyası ilə sıx bağlıdır. Qiymət qrafikləri üzərində aparılan araşdırmalar bazarın “ayı” və “buğa” psixologiyasını ortaya çıxarır. Keçmişdə yaxşı nəticələr verən bir vəziyyətin uğurlu, pis nəticələr verən vəziyyətin isə uğursuz nəticələr verdiyini göstərir.

Azərbaycan Respublikasında maliyyə bazarının inkişafı və mövcud çatışmazlıqların aradan qaldırılması məqsədilə aşağıdakıları təklif edirəm:

1. Respublikamızın fond bazarının dünya maliyyə bazarları sisteminə inteqrasiya olunması təmin edilməlidir. Çünki, maliyyə bazarının inkişafı ölkədə iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin və beynəlxalq fond bazarının inkişaf sürəti ilə sıx bağlıdır.

2. Dünya təcrübəsindən istifadə etməklə Fond bazarının tənzimlənməsinə dövlətlə yanaşı, bazarın peşəkar iştirakçılarının da cəlb edilməsi daha məqsədəuyğun olardı.

3. İnvestisiyaların riski və gətirə biləcəyi mənfəət haqqında investorlar yüksək səviyyədə tam informasiya ilə təmin edilməlidirlər.

4. İnvestisiyaların artımı üçün əlverişli mühitin yaradılması məqsədi ilə qiymətli kağızlar bazarının təkmilləşdirilməsinin həyata keçirilməsi.

5. Respublikanın iri investisiya qoyuluşuna və bank sistemində malik mərkəzlərində fond birjalarının təşkil edilməsi. Milli Depozit Mərkəzi kimi qurumların regionlarda bölmələrinin açılması, investisiya fondlarının yaradılmasının stimullaşdırılması.

6. Mərkəzi Bankın pul-kredit siyasətinin həyata keçirilməsində şəffaflığın təmin edilməsi, nağd pul hesablaşmalarının nağdsız hesablaşmalarla əvəz edilməsinin surətləndirilməsi.

və kommersiya banklarının maliyyələşdirilməsində mühüm rol oynayan veksellərin tədiyyə vasitəsi və nağdsız hesablaşma aləti kimi fəaliyyətin genişləndirilməsi. Bunun üçün ilk növbədə təbliğat işləri gücləndirilməlidir.

7. Respublikamızda xarici kapitalın cəlb olunması, neft və qeyri-neft sektorunun inkişafı, dövlət əhəmiyyətli iri layihələrin maliyyələşdirilməsi üçün avroistiqrazların buraxılması, eləcə də respublikamızda dövlət və qeyri-dövlət qiymətli kağızlarının dünyanın ən inkişaf etmiş fond bazarlarına çıxışının təmin olunması.

8. Dünya təcrübəsindən istifadə etməklə korporativ idarəetməni genişləndirmək.

9. Ödəniş sistemlərinin fəaliyyətinin və maliyyə nəzarəti sisteminin çevikliyinə və şəffaflığının təmin edilməsi.

10. Pensiya sistemində islahatların aparılması, Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun müntəzəm ödəmə qabiliyyətini təmin edən tədbirlərin görülməsi, maliyyə bazarındakı mövcud qlobal imkanları və çağırışları nəzərə alaraq, Dövlət Sosial Müdafiə Fonduna maliyyə bazarına investisiya yatırmaq imkanının yaradılması üçün tədbirlərin görülməsi.

Qeyd edilən tədbirlərin həyata keçirilməsi ölkəmizdə daha da inkişaf etmiş və təkmilləşmiş maliyyə bazarının yaranmasına şərait yaradar. Bununla da ölkəmizdə formalaşan maliyyə bazarı regionun ən böyük və inkişaf etmiş maliyyə bazarına çevrilə bilər. Çünki bunun üçün respublikamızda geniş iqtisadi potensial və qeyri-neft təbii sərvətlərin hasilatı və emalı, turizm, kənd təsərrüfatı və aqrar sənaye sahələri və s. kimi perspektivli və yüksək gəlirli investisiya qoyuluşlarına şərait yaradan müxtəlif sahələr mövcuddur.

РЕЗЮМЕ

В бизнесе в течение самого короткого периода времени, что делает лучший выбор времени, очень трудно достичь наилучших результатов. Можно ли достичь наилучших результатов в кратчайшие сроки, сделав лучший выбор времени на финансовых рынках с использованием методов технического анализа? Технические аналитики мы хорошо «независимо от того, как много времени, поэтому эд ErUz получить больше отдачи» это не будет ошибкой сказать. Короче говоря, метод технического анализа является лучшим методом в гонке против времени. В то время, лучший результат, чтобы захватить как можно скорее, время решает все.

Снег закончится, как только вы открываете позицию на финансовых рынках, мы можем, это большой успех. Чем короче интервал времени, чтобы открыть нашу успешную позицию и мы можем сказать, что мы выиграли так много денег.

А это возможно только при техническом анализе.

Во-первых, инвесторы должны знать или экспертные профили.

Если инвесторы знают, что это значит *vades* решить самую большую проблему.

Ежедневная торговля, как (торговли) вы делаете? Тогда тоже, даже малейшее движение цен на рынке в течение дня, но вы должны очень внимательно следить.

Если вы в тот же день, 5-минутный период первых графических 20 минут, 60 минут, вы должны двигаться, видя, что произошло в случае 2-часовых занятий и одного участка. Вы должны установить графическое изображение в соответствии с этим периодом.

SUMMARY

To be able to do technical analysis, it is necessary to know how to read graphics. It is also necessary to be familiar with the basic concepts of technical analysis, such as support, resistance, trend, rising channel, descending channel.

Apart from some basic technical analysis concepts, it is also necessary to know the concepts which are referred to as technical analysis methods or technical analysis indicators. There are a lot of indicators used in technical analysis. It will be the first place to state; There is no technical analysis indicator that is absolutely working, 100% guaranteed. The analytical methods to be used when conducting technical analysis vary primarily according to the market. An indicator that is successful on the stock market may not work on forex markets. Apart from this, the time frame used for technical analysis on the graphs also influences the outcome. The same indicator we use on the 1-day chart with the indicator we use on the 1-hour chart can give different results. Another important point is that we should not be able to make trading decisions by looking at a stand-alone indicator. Finally, while the most successful methods of technical analysis vary from person to person, we need to find the most accurate analysis method for us by testing on past data.